

פירוש אברבנאל לחומש שמות פרשת בא

מהדורה מעוצבת של פירוש אברבנאל

עיצוב, פיסוק וכתרות: יהודה איזנברג
המהדורה כוללת תיקוני נוסח קלים

מבוסס על דפוס ונציה ה' שלט – 1579
<http://www.hebrewbooks.org/44335>

הכתרות – [בסוגריים מרובעים] - נוספו על ידי העורך

אתר דעת תשע"ה

<http://www.daat.ac.il/he-il/tanach>

3	שמות פרק י', א-כ
3	וראו לשאול בפסוקים האלה שאלות
4	והנני מפרש הפסוקים האלה באופן יותרו הספקות האלה כולם
9	שמות פרק י', יב-כ
12	שמות פרק י', כא – יא'
12	וראיתי אני לשאול בפסוקים האלה שאלות
14	והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם
18	שמות פרק יב
19	ויש לשאול בפסוקים האלה שאלות
22	והנני מפרש הפסוקים ומתיר השאלות האלה כולם
22	[הנושאים האסטרונומיים שיידונו בפרק]
23	[ארבע תקופות השנה]
23	[ארבעת חלקי היממה]
24	[איזו תקופה מתאימה להתחלת השנה]
25	[התחלה מוסכמת והתחלה אסטרונומית]
26	[באיזה חודש מתחילה השנה?]
27	[מעמד בית הדין בקביעת הלוח]
28	[הקראים ולוח השנה היהודי]
29	[תשובה לקראים]
31	[כיצד התעוררה המחלוקת נגד חשבונות הלוח?]
32	[פסח חזקיהו]
33	[סיכום]
34	שמות יב, ג-יג
35	[בין הערביים]
36	[המצוות באכילת הפסח]
38	[טעם מצוות הפסח לפי פשט הכתובים]
39	[טעם מצוות הפסח בכללה וחלקיה]
44	שמות יב, טו-כ
44	[מדוע נצטוו לאכול מצה?]
47	[טעם אכילת מצה ואיסור חמץ]
48	[מה מסמלים פרטי מצוות הפסח?]
51	שמות יב, כא-מב
51	[ציווי לזקנים להיות דוגמה להקרבת הפסח]
55	[חשבון 430 שנות הגלות במצרים]
56	שמות יב, מג – יג, טז
56	ויש לשאול בפסוקים האלה שאלות
57	והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם
61	שמות פרק יג, א-טז

שמות פרק י' א-כ

וראוי לשאול בפסוקים האלה שאלות

השאלה הא'

מה ראה מסדר הפרשיות לעשות התחלת הסדר הזה במכת הארבה הזאת, כי הנה המקום הזה אינו התחלת המכות. וגם כפי הסימנים שנתן בהם **רבי יהודה**, כמו שנזכר בהגדה סימן באח"ב [ברד ארבה **חושך בכורות**], התחלתו במכת הברד ומה אם כן הציון הלז במכת הארבה.

השאלה הב'

באומרו **בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו** וגומר. כי הנה פעמים אחרות צוהו ית' בא אל פרעה לעניין המכות, ולא הוצרך לתת לו טעם **כי אני הכבדתי את לבו וגו' למען שיתי וגו', למען תספר וגו'**, כמו שתראה במכת הצפרדעים ובמכת הדבֶּר, שבאו שתיהן בלשון בא אל פרעה, ולא נזכר באחת מהן מה שנאמר כאן.

השאלה הג'

באומרו **למען שתי אותותי אלה בקרבו וגו' וידעתם כי אני ה'**. כי הנה תכלית המכות כבר ביארו הקדוש ברוך הוא למשה למעלה, בקצתם למען תדע כי אני ה', וקצתם למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, ובקצתם בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. והיו אם כן כולם בערך פרעה והמצרים, לא בערך ישראל, וידעתם כמו שנזכר כאן.

השאלה הד'

למה נאמר בזאת המכה אחר התראת משה ויפן ויצא מעם פרעה, כי הנה לא תמצא כזה המאמר באחד משאר המכות כלל, ולמה אם כן במכת הארבה בפרט נאמר כן.

השאלה הה'

אם היה ששאל פרעה למשה מי ומי ההולכים, והיה עם לבבו להשיבו שילכו כולם. למה זה לא השיבו משה כולנו נלך, והוצרך לומר לו בנערינו ובזקנינו בבנינו ובבנותינו בצאננו ובבקרנו. ומה לו עם הצאן והבקר. גם מה עניין אומרו **לכו נא הגברים כי אותה אתם מבקשים**, והיאך ומתי בקשו זה, כי הנה לא נמצא במשה ואהרן שיאמרו כדבר הזה.

השאלה ה'י

באומרו **וה' נהג רוח קדים בארץ ... ורוח הקדים נשא את הארבה** וכן בהסרת המכה **ויהפוך ה' רוח ים חזק מאוד וישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף** וגו'. ולמה זה הוצרך הכתוב לבאר באי זה אופן בא הארבה עם רוח קדים, וסר ע"י רוח ים חזק שנשאו. כי הנה לא תמצא בזה בשום מכה מן המכות שיזכור הכתוב הסיבות האמצעיות אשר על ידיהן נעשה הנס והמכה, והיה די שיאמר **ויעל הארבה**. ובהסרה **ויסר הארבה** כמו שנאמר בצפרדעים ובערוב. ולמה זה נשתנה הסדר הזה בארבה.

השאלה הז'

באומרו **לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא היה כן** כי הנה ביואל כתוב על הארבה שבא בימיו שכמוהו לא נהיה מן העולם. וכתב **רש"י** ואותו שהיה בימי יואל שנזכר בו כמוהו לא נהיה מן העולם, למדנו שהיה גדול משל משה. אותו של יואל היה ע"י מינים הרבה שהיו יחד: ארבה וחסיל וילק וגזם. אבל של משה שלא היה אלא מין אחד, כמוהו לא היה ולא יהיה. אבל כבר הקשה עליו **הרמב"ן**, שהרי כתוב **ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה** וכתוב אחר אומר (תהלים ע"ב מ"ו) **אמר ויבא ארבה וילק ואין מספר**. הרי שבאותו של משה היו מינים הרבה:

והנני מפרש הפסוקים האלה באופן יותרו הספקות האלה כולם

הנראה אלי שמסדר הפרשיות עשה התחלת הסדר במכה הזאת לשתי סיבות: **הסיבה האחת** לפי שמן המכה הזאת והלאה התחילו פרעה ועבדיו ליראה מהשם הנכבד וממכותיו בטרם תבואנה, מה שלא היה בשאר המכות שעברו כי לא היה מרגיש במכה אלא אחרי בואה. אמנם במכה הזאת, בשמוע פרעה ועבדיו התראת משה על הארבה, פחדו ויראו מאוד קודם בואו. ומכאן ואילך תמיד היה פרעה משתדל להפיק רצון משה ולתת פשרה עמו על דבר השליחות. ולפי שבמכה הזאת התחילו הפשרות על ענין יציאתם ממצרים עד שנגמרה היציאה, לכן נעשה כאן התחלת זה הסדר מהתחלת היציאה והגאולה.

והסבה הב' מפני שמכת הארבה ומכת החושך ומכת בכורות שלושות היו ביסוד האוויר ושלתם היו מחשיכים את הארץ. כי הנה בארבה כתיב **ותחשך הארץ**, ובחושך כתיב **ויהי חושך על ארץ מצרים**. ואמנם מכת בכורות הייתה בחצות הלילה, ובמחשכים הושיבם כמתי עולם. ומפני השיתוף הזה אשר היה בשלושת המכות הנשואות, הבדיל מסדר הפרשיות בין שלוש המכות הנשואות ובין המכות הראשונות שנזכרו בסדר של מעלה.

והותרה בזה השאלה הראשונה.

והנה אמר השם למשה **בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו** כפירוש המפרשים, לומר לו שלא יעצרו מלבוא לפני פרעה להיות בלתי שומע דבריו ולא נכנע לפניו, כי מאת ה' הייתה זאת בהכבדת לבו ואת לב עבדיו. וזכר כאן עבדיו, לפי שבמכה שלמעלה נזכר שהכבדו לבם פרעה ועבדיו, ואמר ית' שעשה זה כדי שישית ריבוי האותות האלה בקרבו, כדי להקנות לבני ישראל אמונה שלימה. כי הם בראותם האותות האלה, ידעו כי אני ה' זהו דרכם.

ויותר נכון אצלי הוא לפרש, שצווה השם למשה בא אל פרעה, לפי שמשה רבנו, מפני מה שאמר לו פרעה ואשלחה אתכם ולא תוסיפון לעמוד, היה מחשב בלבו שיקים פרעה את דבריו, ולא יצטרך הקדוש ברוך הוא עוד למכות אחרות. ומפני זה הודיעו ית', שפרעה מוצא שפתיו ישנה, ולא יקיים את דברו. ולכן היה צריך שיבוא אל פרעה להתרות לו כפעם בפעם, כי צריך היה לזה עדיין מפני שלא היה לב פרעה מאמין בהשגחה, כמו שדבר אליו. כי הנה אחרי הדיבור ההוא אני הכבדתי את לבו בספקות שנתחדשו לו, במה שחדל המטר, ואמר לו שיהיו תכליות במכות שיבואו למצרים אחר זה:

התכלית האחד למען שיתי אותותי אלה בקרבו. ואותותי הוא שם נאמר על המכות, כמו ושמתי בהם אות. ואמר שהמכות האלה שיזכור היו ראויות לבוא על המצרים מפני רשעתם, ומה שהרעו לישראל, והוא אמרו למען שתי אותותי אלה בקרבו. **והתכלית הב'** הוא כנגד ישראל, שיספרו לבניהם ובניהם לדור אחרון את אשר התעללתי במצרים. כלומר, מה שפעלתי בתוכם. ויימשך אליהם מזה שלימות האמונה, וזהו וידעתם כי אני ה'.

וענין זה, כי הנה הנסים והנפלאות הם ראיות חזקות על אמונת חידוש העולם, לפי שהיה מעשה הנסים פועל אלהי כפי הרצון המוחלט. ולכן אמר **וידעת כי אני ה'**, רצונו לומר מהווה העולם. ועם היות שבערך פרעה ומצרים היו המכות מכוונות לאמת ג' השורשים שזכרתי בסדר של מעלה, הנה בערך ישראל כולם היו מכוונות לדעת את ה', שהוא מחויב המציאות, שברא את העולם.

והותרו עם זה מה שפרשתי בזה השאלות הב' והג'.

ואמר **ויבא משה ואהרן אל פרעה**. ולא אמר **ויבואו**, לפי שמשה היה העיקר. ואמרו לפרעה בשם האל יתברך, **עד מתי מיאנת לענות מפני**. והנה מלת עד מתי, מורה על העתיד, וראוי שייסמך אליו תמיד. כמו שאמר **עד מתי יהיה זה לנו למוקש; מתי ימות ואבד שמו; מתי אבוא ואראה פני אלהים**. ולכן היה ראוי שיאמר כאן עד מתי **תמאן**, לא **מיאנת** בלשון עבר.

ולכן נראה לפרש, שכאשר פרעה אמר למשה ואשלחה אתכם ולא תוסיפון לעמוד, היה משה מבקש ממנו בכל יום שיתן רשות להליכה, ופרעה היה דוחה אותו מיום אל יום, לאמור לך ושוב, ומחר אתן הרשות. ומפני שהיה כל זה ממנו שווא ודבר כזב, לכן צווה השם למשה שיאמר לו עד מתי תגזור אומר ולא יקום לך, תידור ולא תשלם. למה לך הדחיות האלה, ידעתי כי מיאנת לענות ולהיכנע מפני, לכן איני רוצה להאריך עוד זמן, אבל היום שלח את עמי ויעבדוני. כי אם מאן אתה לשלח את עמי, רצונו לומר ביום הזה, הנני מביא מחר ארבה בגבולך, ויהיה העונש סמוך לחטא.

ואמרו **וכסה את עין הארץ**, פירש"י **עין הארץ - מראה הארץ**. ולא יוכל הרואה לראות. ואינו נכון, שהיה ראוי ליחס הכיסוי לעצם לא למראית.

אבל הנכון בעיני שקרא עין הארץ אל השמש, כי הוא מאיר הארץ בהשליכו ניצוציו כעין בדבר הנראה. ולזה אמר ולא יוכל לראות את הארץ, שאין **הרואה** חסר בכתוב. אבל הוא חוזר לשמש, שהוא עין הארץ, שזכר.

והענין שיהיה ענין הארבה עבה כל כך בין השמים ובין הארץ, עד שלא יוכל עין הארץ, שהוא השמש, לראות ולהשליך עליה ניצוציו. ובאר הנזקים אשר יעשה הארבה ההוא, והם שניים:

הנזק האחד שיאכל את יתר הפלטה הנשארת מהברד, כאלו תאמר החיטה והכוסמת שלא נוכו, וצמחו אחרי כן. וכן יאכל את כל העץ הצומח מן השדה, רוצה לומר שהברד הפסיד הפירות, והארבה יהיה מפסיד את העצים שפרחו אחרי הברד. כאלו תאמר הגפן ושאר האילנות, שבזמן הברד עדין לא פרחו, ואחרי כן הניצנים נראו בארץ והגפנים סמדר נתנו ריח, ובא הארבה והשחית הכל.

והנזק השני הוא, שמלבד מה שיעשו בשדה, עוד יכנסו בבתים וישחיתו כל אשר בהם. וגם עיני האנשים ינקרו. ועם זה אמר ומלאו בתיך וגומר.

ואמנם אמרו ויפן ויצא מעם פרעה (שם י"ו) כתב **הראב"ע** בשם **רבי ישועה**, שעניינו שפנה מפניו דרך כבוד, כמו שנפרדים האנשים מאת המלאכים ההולכים עד צאתם מן הבית לאחוריהם. ויהיה הענין שלא השיב להם פרעה דבר.

ויותר נכון יהיה לפרשו בהפך, שכאשר השלים לדבר פרעה חזר פניו ופנה לו עורף ולא פנים ויצא.

אבל היותר נכון בעיני הוא, שמשה בהיותו מדבר לפרעה, פנה ועיין בעבדיו היושבים לפניו, וראה בהם רמיזות זה לזה, כאלו יישרו דבריו באוזניהם, ושיהיו חפצים לדבר בענין. ומפני זה יצא מיד משה משם, לתת להם מקום שידברו כרצונם. וכן אמרו **חז"ל** ראה אותם שפונים זה לזה ומאמינים לדבריו, ויצא משם כדי שייטלו עצה לעשות תשובה.

והותרה בזה השאלה הד'.

והנה עבדי פרעה מיד שיצא משה אמרו לפרעה: **עד מתי יהיה זה לנו למוקש**. ומילת **זה** אמרו על משה, שמפני שנאתם אותו לא הזכירו שמו. ואולי אמר זה על עם בני ישראל, שעד מתי יהיה להם למוקש לקבל ייסורין בעבורם, שלח את האנשים ויעבדו את ה' אלהיהם. רצונו לומר לא ילכו כולם יחד, אבל שלח את האנשים, והם הגברים לבד, כי ראוי הוא שיעבדו את ה' אלהיהם, כי הם קראוהו בזה השם, וכל עם אל אלהיו ידרוש, הטרם תדע כי אבדה מצרים. רצונו לומר, אתה בהכרח תשלח אותם, אבל נראה שרצונך שקודם שתשלחם תרצה לדעת שכבר אבדה מצרים. בהחלט יותר טוב הוא שתשלחם קודם שתאבד מצרים, משתשלחם אחר שתדע שכבר אבדה מצרים.

ופרעה שמע לדבריהם וצווה להשיב את משה ואת אהרן, וידמה שלא היו רוצים לשוב כי לא נצטוו מאת האלהים שישובו. ועם כל זה אמר ויושב את משה ואת אהרן, ששלוחי פרעה הפצירו בהם עד ששבו.

ואמר להם פרעה לכו עבדו את ה' אלהיכם, מי ומי ההולכים? ואין ספק שהיה דעתו של פרעה, כמו שגילה, לתת להם רשות שילכו הגברים כולם לעבוד את ה'. אבל מפני שמשה לא יתגאה ולא ישאל ויבקש יותר מזה, אמר לו **מי ומי ההולכים**, כאלו לא היה דעתו שילכו הגברים כולם, אלא אנשים רשומים מהם.

ומשה השיבו בנערינו ובזקנינו וגו', כאומר אתה אמרת מי ומי ההולכים, והוא מאמר סתום יסבול הפרושים. שאפשר שתשאל זה לדעת אם ילכו זקני ישראל בלבד או בחוריהם ג"כ, ואפשר שהייתה כוונת שאלתך לדעת אם נוליד בנים ובנות וטף, או בלבד האבות שהם הראויים לעבוד. או תהיה כוונה שלישית בשאלת מי ומי ההולכים, והיא לדעת אם ילך העם לבדו או יוליכו עימהם מקניהם. כי בכל אחת משלוש כוונות האלה, אפשר שיפורש מאמר מי ומי ההולכים.

ולכן משה השיב על שלשתן, כלומר אם שאלת מי ומי ההולכים על הגברים, אם ילכו הזקנים או הבחורים בלבד, דע לך שבנערינו ובזקנינו נלך. ואם שאלת לענין הנשים והטף, דע לך שגם כן נלך בבנינו ובבנותינו. ואם שאלת אם מקננו ילך עמנו או לא, תדע שבצאננו ובבקרנו נלך. והסיבה בכל זה, כי חג ה' לנו, ונצטרך צאן ובקר לזבוח, ובנים ובנות לשמוח בחג, ונער זקן לעבוד ולקבל האלהות, גם כי בחג ה' ינחו הזכרים והנקבות הקטנים עם גדולים.

ועל זה השיבם פרעה: יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם. רצונו לומר, לא כמו שאמר המקנה שהיא החלוקה השלישית שזכרת, כי זה לא יעלה על הדעת. אבל גם שתי מחלוקות הראשונות, שהם מהגברים ומהטף לא אשלח. ובזה ביאר להם שהייתה כוונתו בשאלת מי ומי ההולכים, אם ילכו הגדולים או הקטנים עימהם. ומפני ששאל משה הרבה, כללו פרעה בשם ה', לאמור: יהי כן ה' עמכם - האלוה שאמרתם עמכם - כאשר

אשלח אתכם ואת טפכם. כאומר לא אשלח הזקנים ולא הנערים והטף, וכל שכן שאר הדברים שלא אשלח.

ואמנם אומרו **ראו כי רעה נגד פניכם**, וכבר ראית מה שפרשו עליו **חז"ל (רש"י שמות יו"ד)**

כוכב אחד יש ששמו רעה, ואני רואה באצטגנינות שלי שעולה לקראתכם במדבר, והוא סימן דם והריגה. וכשחטאו ישראל בעגל, ובקש הקדוש ברוך הוא להורגם, לךף אמר משה בתפלתו למה יאמרו מצרים לאמור ברעה הוציאם. מיד וינחם ה' על הרעה, והפך להם את הדם לדם מילה, שמל אותם על יד יהושע. ועל זה נאמר (יהושע ה' ט') היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם.

ורצו באומרם כוכב ששמו רעה, מאדים שמורה על ההריגה ועל שפיכות דמים. ומדרש נכון הוא, כי פרעה היה יודע בחכמת האצטגנינות. וכן אמרו **חז"ל (שמות יו"ד)** שאמר מי ומי ההולכים, לפי שצפה באיצטגנינותו שמכל יוצאי מצרים יכנסו לארץ אלא שנים בלבד, והם יהושע וכלב, שעליהם אמר מי ומי ההולכים.

וה**רלב"ג** כתב שראה בספר אחד שחכם אחד אמר לפרעה שהיו שם שני אלוהיות, האחד הוא פועל הטובות והאחד פועל הרעות. לפי שהתחלות הדברים המתחלפים ראוי שתהיינה מתחלפות, ושאלוהי ישראל היה פועל הרעות כמו שנראה מהמכות אשר שם במצרים. ושלזה אמר פרעה, ראו כי רעה נגד פניכם, כי אלהיכם שאתם פונים אליו הוא פועל הרעה, ולא יעשה לכם כי אם רע. ושעל זה אמר משה בתפלתו על העגל (שמות ל"ב י"ב) למה יאמרו מצרים ברעה הוציאם. והפירוש הזה הוא עצמו ענין המדרש אשר זכרתי.

אמנם כפי פשוטו של כתוב אפשר לפרש **ראו כי רעה נגד פניכם** באחד משלושה פנים:

הפירוש האחד, שחשב פרעה כששמע דברי משה שהיו הם רוצים לברוח. ולזה אמר ראו כי רעה נגד פניכם, והיא כוונת הבריחה נגד פניכם, כלומר שבפניכם אני מכיר אותה. על דרך הכרת פניהם ענתה במ.

הפירוש השני, שאמר פרעה להם ראו כי רעה והריגה רבה נגד פניכם, ומוכנת לבוא עליכם. כי אם יחרה אפי, אהרוג אתכם לפי חרב, לפי שנראה שאתם חורשים מחשבות רעות לברוח בשלחי אתכם, ושלא לשוב עוד למצרים. ואפשר שאמר זה כנגד משה ואהרן בלבד, ולכן גרשם מעם פניו.

והפירוש השלישי הוא שמפני שעבדי פרעה היו מפצירים בו שיעשה בקשת משה ויסכים עימם בדבר הזה, ופרעה בעבורם שלח להשיבם, לכן עתה, שמשם בפני השרים דיבר לפרעה בגאווה ובגודל לבב, בנערינו ובזקנינו נלך, השיב פרעה למשה: יהי כן ה' עמכם.

וכנגד עבדיו ושריו שהיו מאשימים אותו על שלא היה מסכים העניין עם משה, אמר פרעה: ראו כי רעה נגד פניכם, כלומר: ראו נא עבדי ושרי הרעה והרשעה הזאת שאמר נגד פניכם. כאלו אמר אל תאשימוני עוד בזה, מאחר שכבר ראיתם הרעה אשר אמר בפניכם. וחזר לומר למשה ולאהרן, לא כן לכו נא הגברים וגומר.

וגם הפסוק הזה אפשר לפרשו בשלושה פנים:
הפירוש האחד, שאמר לא כן לכו נא הגברים, רצונו לומר אם אין הדבר כן, כלומר שאין מחשבותיכם לברוח ושאין רעה נגד פניכם כמו שאמרת, לכו נא הגברים ועבדו את ה', כי אותה העבודה אתם מבקשים בפיכם לא הבריחה.

והפירוש השני, כי לפי שהוא אמר יהי כן ה' עמכם כאשר אשלח אתכם ואת טפכם, נתחרט מהקללה אשר קיללם, ואמר: לא כן. רצונו לומר, לא יהיה כן ולא יקום כאשר דברתי, ואני חפץ שתלכו הגברים, ויראה כל זכורך את פני האדון ה', כי אותה אתם מבקשים כשאמרתם בנערינו ובזקנינו נלך, שגליתם דעתכם שהגברים הם עיקר ההולכים.

והפירוש השלישי, שהמנהג בין המוכר והקונה כן הוא, שהמוכר שואל ומבקש בעד סחורה הרבה ביוקר, והקונה אומר לו שיתן דבר מועט בזול, כדי שבהיותם בשתי הקצוות יתקרבו ויבואו אל גבול האמצעי שיהיה נאות לשניהם. וכן היה העניין בזה, שפרעה אמר מי ומי ההולכים, כאומר שלא ילכו כל הגברים אלא אנשים מועטים מהם. ומשה בקצה ההפכיי אליו אמר: בנערינו ובזקנינו בבנינו ובבנותינו. ולפי שהיו פרעה ומשה בשני קצוות הפכיים, אמר פרעה: לא כן, לכו נא הגברים. כלומר, לא יהיה כמו שאני אומר מי ומי ההולכים, ולא כמו שאמרתם בנערינו ובזקנינו בבנינו..., אבל נעשה מצוע בדבר הזה, והוא שילכו הגברים כולם שהם הזכרים ויעבדו את ה', כי אותה אתם מבקשים. כלומר מבראשונה הייתם חפצים בחלוקה הזאת, אבל הקשיתם לשאול הרבה בבנים ובבנות ובצאן ובבקר, כדי שאודה לך שילכו הגברים כולם. ולפי שמשה ידקדק עוד בדבר, צווה פרעה לגרשם מיד, כאלו אמר לא תדברו עוד, כי הרבה חסד ואמת עושה המלך עמכם.

והותרה בזה השאלה הה'.

שמות פרק י', יב-כ

יב וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה נִטֵּה יָדְךָ עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם בְּאֶרְבֶּה
וַיַּעַל עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיֹּאכַל אֶת-כָּל-עֵשֶׂב הָאֶרֶץ אֶת כָּל-אֲשֶׁר הִשְׁאִיר הַבְּרֶד:
יג וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת-מַטְהוֹ עַל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וְהָ נִהַג רוּחַ-קָּדִים בְּאֶרֶץ
כָּל-הַיּוֹם הַהוּא וְכָל-הַלְּיָלָה הַבֶּקֶר הָיָה רוּחַ הַקָּדִים נוֹשֵׂא אֶת-הָאֶרְבֶּה:
יד וַיַּעַל הָאֶרְבֶּה עַל כָּל-אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּנַּח בְּכָל גְּבוּל מִצְרַיִם כְּבֹד מְאֹד
לִפְנֵי לֹא-הָיָה כֵּן אֶרְבֶּה כְּמֹהוּ וְאֶחָרָיו לֹא יִהְיֶה-כֵּן:
טו וַיִּכַּס אֶת-עֵין כָּל-הָאֶרֶץ וַתַּחֲשֶׁךְ הָאֶרֶץ וַיֹּאכַל אֶת-כָּל-עֵשֶׂב הָאֶרֶץ
וְאֶת כָּל-פְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבְּרֶד

וְלֹא-נֹתֵר כָּל-יֵרֶק בְּעֵץ וּבְעֵשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכָל-אֶרֶץ מִצְרָיִם:
טז וַיִּמְהַר פְּרָעָה לִקְרֹא לְמֹשֶׁה וּלְאַהֲרֹן וַיֹּאמֶר חֲטַאתִי לָהֶ' אֱלֹהֵיכֶם וְלָכֶם:
יז וְעַתָּה שָׂא נָא חֲטַאתִי אֵךְ הַפַּעַם וְהִעֲתִירוּ לָהֶ' אֱלֹהֵיכֶם וַיִּסַּר מֵעַלֵי נַק אֶת-הַמָּוֶת הַזֶּה:
יח וַיֵּצֵא מֵעַם פְּרָעָה וַיַּעֲתֵר אֶל-ה' :
יט וַיִּהְפֹּךְ ה' רוּח־יָם חֲזָק מְאֹד וַיִּשָּׂא אֶת-הָאָרֶבָה וַיִּתְקַעְהוּ יָמָה סוּף
לא נִשְׂאָר אָרֶבָה אֶחָד בְּכָל גְּבוּל מִצְרָיִם:
כ וַיִּחַזַק ה' אֶת-לֵב פְּרָעָה וְלֹא שָׁלַח אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

סיפר הכתוב, שבהיות משה לפני פרעה קודם שגרש אותם בא לו הדבור האלהי שלא יחוש לפשרות שחשב פרעה לעשות, אבל שיטה את ידו על ארץ מצרים בארבה. רוצה לומר, בעבור שיבוא הארבה על ארץ מצרים. ומאשר אמר שתי פעמים **על ארץ מצרים**, נראה שבא ללמדנו שבארץ גושן לא עלה הארבה.

ואין לומר שיהיה זה למחרת היום שדבר עם פרעה, כי הנה אחרי שנטה משה את ידו, וינהג ה' רוח קדים כל היום ההוא וכל הלילה הבוקר היה **ורוח הקדים נשא את הארבה**, אלא באותו יום שדבר משה עם פרעה בבוקר כשגירשו מעם פרעה, מיד נטה במטהו לרמוז על ארץ מצרים, וכל היום ההוא וכל הלילה נהג ה' רוח קדים, והוא הרוח המזרחי. והבוקר היה ממחרת, ורוח הקדים נשא הארבה, וינח בכל גבול מצרים, אבל לא בארץ גושן. כי בהשכמת הבוקר בא הארבה בכל אותו הגבול, וידוע שהרוחות האלה באות ממזרח. אבל השם נהג אותם בארצות אשר הארבה רב בהם, והוא בארץ בבל ועילם ואשור, שהם מזרחיות צפוניות למצרים ששם יש ארבה לרוב מאוד עד שהוא שמה מאכל רוב בני אדם תדיר. והנה הארבה בא בכוח רוח הקדים העובר עליו, ועל זה אמר וה' נהג רוח קדים כל היום ההוא וכל הלילה. רצונו לומר, נהג אותו בזולת סיבה טבעית בארצות הארבה המזרחיות למצרים.

ולפי שהרוח המזרחי, כמו שאמרו הטבעיים, נושב תמיד כצאת השמש בגבורתו, ומתחיל לנשוב באשמורת הבוקר, לכן אמר הבוקר היה ורוח הקדים נשא את הארבה, שנשאו ממקומו ממזרח, ויעל משם על כל ארץ מצרים. ואמר **וינח בכל גבול מצרים**, להודיע שרוח הקדים לא הוליכו יותר להלאה, כי מאת השם הייתה הסיבה ששם ינוח ולא יעבור משם בחוזק הרוח הקדים, וכאלו הרוח ההוא בהגיעו במחוז מצרים תשש כוחו ובחום המקום וחום הבוקר לא זז הארבה ממחוז מצרים, כי נח מאליו שם במקום שנמצא בו הרוח.

אמנם בהסרת הארבה היה הדבר באופן מתחלף והפכי, רצוני שהעיר הקדוש ברוך הוא רוח מערבי צפוני מצד הים הגדול, שהוא מערבי צפוני למצרים, והוא ים ספרד. והיה חזק כל כך, שנשא את כל הארבה שנח במחוז מצרים והוליכו אל הים, והוא שאמר ויהפוך ה' רוח ים חזק מאוד ויישא את הארבה ויתקעהו ימה סוף. ואמר בו לשון היפוך, לפי שהיה

הפך הרוח הראשון. וממה שאמר ויתקעהו ימה סוף, למדנו שים סוף היה למזרח מצרים, ואין זה הים האחרון שהוא למערב א"י, שנקרא ים פלשתים. וכן כתוב. ואין ספק שבהגיעו לים סוף נחלש אותו הרוח, אם מפני חום ים סוף, ואם מפני רוח מזרחי שנשב בבוקר. ובבוא שתי הרוחות יחד זה כנגד זה, לא יכול הארבה ללכת אנה ואנה. ולפי שרוח ים היה חזק מאוד, לא היה יכול רוח קדים להוליך הארבה הלאה, ולכן תקעו בים סוף. ומפני שג"כ רוח ים הוא לח מאד, ללחות מקורו גם למערביותו, כי הרוח המערבי לח במצרים מכל הרוחות, ולכן העלה אידים ועננים מכופלים על גבול מצרים. והיה זה הכנה רבה למכת החושך שבאה אחרי זה, כמו שיבוא.

הנה התבאר מזה שנס הארבה לא היה בביאת הארבה על גבול מצרים, כי אם נשבה רוח מאותו צד והביאו שמה ראוי היה שיבוא וינוח במצרים. אלא היה הנס והפלא בענין הרוחות, שזימן הקדוש ברוך הוא רוח קדים להביאו, ואח"כ רוח ים חזק מאוד להוליכו משם. ומפני זה ייחס הכתוב את הרוחות אל השם ית', כי היה במאמרו וחפצו הפרטי. ולכן לא אמר וה' הביא הארבה, אלא וה' נהג רוח קדים וגומר. וכן בהסרה אמר ויהפך ה' רוח ים וגו' כי בזה היה הנס, לא בדבר אחר. וזאת הייתה הסיבה שזכר הכתוב בכאן ענין הרוחות, לא במדרגת הסיבות האמצעיות, כ"א במדרגת נושא הנס והמכה ההיא.

והותרה השאלה השישית.

והנה העיד הכתוב **לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן**, לפי שלא נאמר זה על כמות הארבה בעצמו אלא בהצטרפו למצרים. כי שם באמת לא היה כן, רצונו לומר כאותו שבא בימי משה ע"ה, ואחריו לא יהיה כן, רוצה לומר במצרים. אמנם מה שנאמר ביואל היה אמת כפי הארץ שבא שמה, והוא לא היה במצרים. הנה אם כן במצרים לא היה לפניו ולאחריו כארבה משה, אבל בארץ ישראל כבר היה בימי יואל הנביא יותר גדול ממנו. ויחס הגודל והקוטן הוא בצרוף המקום שהיה בו.

והנה אמר הכתוב הפלגת הארבה הזו, לפי שלא נחשוב שלא היה בו זרות, כי פעמים יבוא הארבה בארצות. לכן אמר שיהיה הזרות הנסיי בגודלו.

ורבנו **חננאל** כתב בפירוש התורה אשר לו, שמעת עתירת משה רבנו ועד עכשיו אין ארבה מפסיד בכל גבול מצרים. ואם ייפול בארץ ישראל ויבוא ויכנס בגבול מצרים, איננו אוכל מיבול הארץ כלום. ואמר שהיה זה דבר ידוע ומבלי ספק. ועל זה נאמר לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים.

והותרה בזה השאלה הז'

ואמרו **ויכס את עין כל הארץ ותחשך הארץ**, הוא מורה על אמיתת מה שפרשתי בעין הארץ, שהוא השמש. כי לכן אמר כאן שהיה הארבה כל כך, שכסה את עין הארץ, שהאנשים לא יוכלו לראות את השמש מפני ענן הארבה שהיה מפסיק ראותו.

וכבר יקשה המקשה, אם הארבה אכל את כל עשב הארץ ואת כל פרי העץ אשר הותר הברד, ולא נותר כל ירק בעץ ובעשב השדה בכל ארץ מצרים, מה ראה פרעה אחרי שכבר נעשה כל זה לקרוא למשה ולאהרן ולחלות פניהם שיעתירו בעדו, כדי שיסיר השם מעליו רק את המות הזה מהארבה. כי הנה לעניין הנזק שהארבה עשה, מה שהיה כבר היה וכבר נעשה, ומה יוסיף ומה יתן בשבת הארבה בארץ ובהעדרו ממנה.

אבל תשובת זה כבר התבארה במה שפרשתי, שייעד הקדוש ברוך הוא שהארבה יעשה שני נזקים גדולים במצרים: האחד שיאכל כל עשב הארץ ואת כל עץ השדה, והשני שיכנסו בבתים וישחיתו הכל, וגם הנערים והטף. ולכן זכר הכתוב כאן שבבוא הארבה אכל את כל ירק בעץ ובעשב הארץ, אבל עדין לא נכנסו לבתים להשחית כמו שיעדו.

ומפני יראתו שיבוא בבתים וישחית הכל, הוצרך פרעה לקרוא למשה ולאהרן ולומר להם חטאתי לה' אלהיכם ולכם. והיה חטאתו לה' במה שלא האמין בהשגחתו ויכולתו הבלתי-בעל-תכלית, ובמה שמאן לשלח את העם במצוותיו, וחטא להם במה שחשדם בבריחה, ושגרשם וקיללם וביזה אותם. והייתה שאלתו ובקשתו לנגד משה שיישא חטאתו אך הפעם שהקל בכבודו, כי לא יקרה לו עוד כזה, ושיעתיר אל ה' שיסיר מעליו רק את המות הזה. שקרא את הארבה מות, לפי שהיה קשה עליו כמוות. וגם שהיה מביא עליו שנת בצורת, שהוא מות באמת.

והנה משה העתיר אל ה', ולא הוכיח לפרעה ולא ביקש ממנו דבר על השליחות, מפני שכבר היה יודע שלא ישלחם עד מכת בכורות.

אמנם איך לא נכנע פרעה בכל זה, הנה היה לפי שחזק ה' את לב פרעה, והיה זה בראותו עניין הרוחות, וחשב שהם בטבעם עשו כל זה, ושהארבה ברוח בא והרוח הלך. ולא ברוח ה'.

שמות פרק י', כא – יא, י

וראיתי אני לשאול בפסוקים האלה שאלות

השאלה הא'

באומרו **ויהי חושך על ארץ מצרים וימש חושך**, ולא ידענו מה הכוונה **בימש חושך**: אם

הוא מלשון והיית ממשש בצהרים, כדברי חז"ל, או אם וימש הוא כמו ויאמש, או שיהיה בא חושך אחר, והיה סר ובא חושך שני, כמו שפרשוהו המפרשים. כי כל הפירושים האלה לא יתכנו בפשט הכתוב. ולמה אמר וימש חושך בלשון יחיד? גם שבמעשה מצאנו שהיה חושך, אבל לא נזכר יותר וימש חשך.

השאלה הב'

באומרו **לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו שלוש ימים**. כי איך יתכן זה, ולא יאירו חשכתם בנרות, ובעמוד האש לילה. והנה באישון לילה ואפלה יאירו הנרות כחום היום.

השאלה הג'

באומרו **גם אתה תתן בידינו וגו' וגם מקננו ילך עמנו**. והיה ראוי לומר בהפך, רוצה לומר מקננו ילך עמנו בראשונה, וגם אתה תיתן בידינו זבחים ועולות. והוא לא אמר כן, אבל ראשונה אמר מה שהוא ייתן בידם, ואח"כ שילכו עימם כל מקניהם ועוד כי הנה לא מצאנו שפרעה נתן בידיהם זבחים ועולות. ולא נתקיימו אם כן דברי משה וייעודיו.

השאלה הד'

איך מלאו לבו לפרעה לומר למשה **אל תוסף ראות פני כי ביום ראותך פני תמות**, הלא ידע שגואלו חזק, ושנתקיימו כל דבריו, ושהיה בידו להמית ולהחיות. ושאר הפעמים שבא לפניו ידוע שלא בא ברשותו.

השאלה הה'

בדבר **ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד אביא אל פרעה**, ולא ביאר לו עניין הנגע ההוא אשר יביא. ונעתק לצוותו דבר נא באזני העם וישאלו וגו', והיה ראוי שמיד אחרי אמרו עוד נגע אחד וגו', יאמר עניין הנגע: **כחצות הלילה אני יוצא וגו'**.

השאלה הו'

למה זה לא הייתה התראה במכת בכורות? לא בגלוי, כי לא נצטוה משה להתרות בפרעה בהיותו יוצא המימה; ולא בסתר, כי לא נאמר לו במכה הזאת בא אל פרעה כדרכו בשאר המכות, בהיות המכה הזאת הגדולה שבהן והיותר עיקרית, שמפניה הייתה היציאה והגאולה משם.

השאלה הז'

באומרו יתברך למשה **לא ישמע אליכם פרעה למען רבות מופתי בארץ מצרים** וכבר

נעשו המופתים כולם, ומה הם אשר ירבו אחרי זה. וכמו שנאמר מיד, ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה לפני פרעה.

ורש"י כתב למען רבות מופתי - מכת בכורות וקריעת ים סוף, ולנער את המצריים. **ואינו נכון**, כי כבר נאמרה לו מכת בכורות, וקריעת ים סוף לא היה בארץ מצרים.

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם

כבר זכרתי למעלה שמפני רוח ים חזק מאוד שחידש הקדוש ברוך הוא להסרת הארבה, העלה אידים מכופלים על כל גבול מצרים, ולא נהפכו למטר. כי טבע מצרים היה מונע את העננים מהמטיר, ולכן נשארו העננים ההם על מצרים בעובי גדול ומכופל שלושת ימים רצופים, ולא עברו משם והלאה, לפי שאותו הרוח החזק לא עבר משם לסיבות שזכרתי, ולכן נתחדשה מכת חושך אחרי מכת הארבה. וצווה השם למשה נטה את ידך, רוצה לומר במטך או בלתו, על השמים, כלומר כנגד האוויר שיראו בו השמים.

וביאר לו שאותה נטיית יד שיעשה ירמוז ויכוין לשני דברים הפכיים: **הדבר האחד** שיהיה מונע ניצוצות השמש שירבו על הארץ, כאלו באותה הנטייה יהיה אומר לחרס ולא יזרח ובעד כוכבים יחתום, כי תהיה נטיית יד משה מונעת העברת אור השמש על הארץ. ועל זה אמר ויהי חושך על ארץ מצרים, **והדבר השני** שיחויב וירמוז נטיית ידו, היה שעובי העננים והאידיים ההם לא יהיה על ארץ גושן. וכאילו משה רבנו בידו ירמוז ויאמר לעננים שלא יזיקו ולא יחשיכו בארץ שישראל יושב בה.

ועל זה באמת נאמר **וימש חושך**. והוא מלשון הסרה, ומגזרת לא ימיש עמוד הענן יומם, לא ימיש מתוך האהל. רוצה לומר, שגם כן נטיית יד משה תסיר החושך ממקום אחר, כי הוא יעשה החושך במצרים, והוא יסירהו מארץ גושן. וכן נאמר בסיפור המעשה **ויט משה את ידו על השמים ויהי חושך אפלה בכל ארץ מצרים שלושה ימים**. והיה החושך כל כך עב ומכופל, עד שהנרות שהיו מדליקים היה החושך מעבה אותם, כמו שיקרה במערות העמוקות אשר תחת הארץ ובמחילות העפר. וכן העומדים בהררי חושך לא יעמוד להם שם אור נר ולא אש, כי לא היה חושך מצרים אפיסת אור השמש בלבד כמו הלילה.

ולכן לא ראו איש את אחיו הקרוב אליו ולא קמו איש מתחתיו שלושה ימים, כי היה החושך מכבה את הנר, ורשעים בחושך ידמו. אמנם לכל בני ישראל היה אור במושבותם, שהוא ארץ גושן, כי שם לא היה נכנס איד העב הקיטורי ההוא אשר היה במצרים. וזהו מה שאמר עוד וימש חושך, כי משה בידו הביא החושך במצרים, ובידו הסירו מארץ גושן.

והותרו בזה שתי השאלות הראשונות הא' והב'.

והנה בכל שלושת ימי החושך לא יכול פרעה לדבר אל משה. אבל אחרי שעברו קרא אל משה, והנה לא חילה פניו שיעתיר בעדו, לפי שכבר עברה המכה. אבל מבלי צער המכה וצרתה אמר אל משה מעצמו, לכו עבדו את ה' רק צאנכם ובקרכם יוצג. רצונו לומר, יעמוד במקומו עירבון עד שובכם. וטפכם ילך עמכם, כמו שאמרתם בנערינו ובזקנינו בבנינו ובבנותינו.

אבל משה רבנו לא נתפייס בזה, ואמר **גם אתה תיתן בידינו זבחים ועולות וגו'**, וגם **מקננו ילך עמנו**. ופירוש המאמר אצלי כך הוא, שאמר משה רבנו לפרעה: איך תאמר גם צאנכם ובקרכם יוצג, ויישאר בארץ בעירבון עד שובנו, וממה נעשה אם כן הזבחים והעולות? האם אתה פרעה, מלבד שתתן לנו רשות ללכת, גם תיתן בידינו זבחים ועולות? באמת לא תיתן אותם, כי היא תועבת מצרים. ולו הונח שתתן אותם, מה שהוא בלתי אפשר, האם אנחנו נעשה אותם לה' אלהינו? באמת לא נעשה, כי הנה זבח רשעים תועבה, ואתן זונה ומחיר כלב לא נביא לה' אלהינו. והוא אמרו בתמיהה: ועשינו לה' אלהינו?! כלומר, הזבחים והעולות שתתן בידנו. ואנחנו לא נעשה קרבן משלך.

הנה הוא מחויב אם כן, שאם נלך לא לבד הבנים והטף, אבל גם מקננו ילך עמנו, כדי שממנו ניקח לזבוח לה'. ואם תאמר הוליו קצתו הצריך לזבוח, ויישאר כאן רובו, זה אי אפשר, לפי שאנחנו לא נדע מה נעבוד, אם יהיה הזבח רב או מעט. ולכן צריך שלא תישאר פרסה, כי אולי יצטרך לזבוח כולו.

והיה לפי זה הפירוש **וגם מקננו ילך עמנו**, במקום **אבל**. וכבר הביא **רבנו יונה** השימוש הזה לז"ו, והביא מזה השורש (בראשית מב): **לא אדוני ועבדיך באו לשבר אוכל**. כלומר, לא אדוני שאנחנו מרגלים, **אבל** עבדיך באו לשבור אוכל. וכן (תהלים ז) **אם גמלתי שולמי רע, ואחלצה צוררי ריקם אבל** אחלצה. וכן (דברים יא) **הארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה**, רוצה לומר **אבל** הארץ. וככה **וגם** מקננו - **אבל גם** מקננו ילך עמנו. כי אחרי אשר ירחיק שיתן פרעה בידיהם עולה או זבח, חייב להוליך מקניהם עימהם. וזה הוא פירוש נכון ומתיישב.

והותרה בו השאלה הג'.

והנה פרעה חשב שמשה היה בודה מלבו הדברים האלה, והוא היה מחדשם עכשיו, שלא צווהו השם בזה. כי לא יעלה על הדעת שיצווה השם שבהיותם הולכים דרך שלושת ימים לחוג את חג ה', ילך מקניהם עימהם עד בלתי השאיר פרסה. כל שכן שמשה תמיד אמר בשם ה' שלח את עמי ויעבדוני, ואין המקנה עם ה'.

ולזה נתחזק לב פרעה בחשבו שמשה בדאי הוא, אמר לו בחרי אף: **לך מעלי אל תוסף ראות פני**. רוצה לומר, אחרי שאני עשיתי כל מצות ה' אלהי ישראל, ואתה מוסיף דברים אשר לא צווה ולא עלו על לבו, נתחייבת בנפשך, ואתה בן מות. ועל כן גזרתי עליך שלא

תוסיף לראות את פני, כיון שכבר עשיתי ככל אשר צוינתי בשם אלהיך, כי אין לך דבר עמי עוד. ואם תעבור על דברי – תמות, כיון שאתה עובר את מצוות המלך, ואתה כמורד במלכו ובאלהיו.

הנה אם כן לא אמר פרעה כזה למשה בכל הפעמים שבא אליו, לפי שהיה בא בשם ה'. אבל עתה שחשב בלבו שהיה מוסיף בדברים מלבו, גזר עליו כן.

והותרה השאלה הדי'.

ומשה השיבו: **כן דברת לא אוסיף עוד ראות פניך**. כי נוצצה במשה רוח הקודש בהיותו לפני פרעה, ממכת בכורות שיביא עליו מיד. וידע משה שהיא האחרונה במכות מצרים, ושאז יצא העם ויגאלו משם. ולזה השיב לפרעה: כן נכון וקיים הוא. או פירוש, אמת דברת. מגזרת כנים אנחנו. והייתה כוונתו לומר, אמת דברת שלא אוסיף עוד ראות פניך, כי לא אצטרך אליו ולא אכבדך עוד. אבל אתה תראה פני. וכמו שאמר **וירדו כל עבדיך אלה אלי**.

ואפשר לפרש שמשה מעצמו באף ובחימה השיב זה לפרעה, ושהקב"ה להצדיק דבר נביאו ועצת מלאכיו, ישלים אחרי שהשיב כן, היה דבר ה' אליו במקום ההוא, **עוד נגע אחד אביא על פרעה ועל מצרים**, שהוא מכת בכורות, אשר יזכור והודיע השם למשה, שבבוא המכה אחרי כן ישלח אותם מזה, רוצה לומר ממצרים. ושלא יחשוב שיתן להם זמן לצאת וללכת, כי הנה במהירות נמרץ וברהיטה גדולה ישלחם. והוא אמרו **כשלחו - כלה גרש יגרש אתכם מזה**. רוצה לומר, כשלחו אתכם יהיה עת כליה, ולכן גרש יגרש אתכם מזה. וכמו שאמר קומו צאו מתוך עמי.

ואפשר לפרש כשלחו כלה, כאשר ישלח אתכם כלה הנגע, ואח"כ יגרש. שלא תחשוב שישלח אתכם בטרם שיכלה הנגע וינצל ממנו, אבל זה זה יהיה מנוגע בתכלית הנגע, ואחר כך ישלח אתכם.

גם נוכל לפרש **כשלחו** שחוזר לנגע. **כשלחו הנגע** כלה במצרים, שימותו בכוריהם, אז גרש יגרש אותנו נגע, או פרעה הנזכר, אתכם מזה.

וכלל העניין שהודיעו שתהיה בהלה גדולה ומהירות נמרץ, ולא יוכלו להתמהמה. ומפני זה צוהו מיד, **דבר נא באזני העם**, רוצה לומר עתה קודם בוא מכת בכורות, ואותה בהלה שלא יראה איש את אחיו. דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו המצרים, ואשה מאת רעותה, כלי כסף וכלי זהב ושמלות, והם התכשיטים, באומרם שיצטרכו אליהם לעניין החג.

וסיפר הכתוב שעם היות מהראוי שהמצריים ישנאו ליהודים בסיבת המכות שנאה גדולה, ואיך ישאלו אליהם תכשיטיהם, הנה לא היה כן. כי ה' נתן את חן העם בעיני מצרים שהיו, חשובים מאוד בעיניהם. ומפני שראו בהם ההשגחה הפרטית, רצו להתאהב בהם

בחשבם שינצלו מן הפגעים בעבורם. וזה היה סיבה שהשאלו אותם כל מה ששאלו מהם. ועזר לזה גם כן שאם היו מסופקים אם היהודים לא ישיבו הכלים לבעליהם, בטחו במשה רבנו עליו השלום שהיה גדול מאוד בעיני עבדי פרעה ובעיני מצרים, אך לא בעיני פרעה שביקש להמיתו. והיו אומרים אם לא ישיבו ישראל מה שיקבלו, נדבר למשה והוא יסיר החמס ויעשה בהם משפט וצדק.

הנה התבאר שבאו הפסוקים האלה במקום הזה קודם סיפור ענין המכה בפרטותה, להודיע למשה מהירות יציאתם אחרי בוא המכה. ולכן צריך קודם בואה לדבר אל העם על השאילה, שהיא ענין הכרחי כדי שמצרים אח"כ ירדפו אחריהם בעבורה. וזה קשור הפסוקים.

והותרה בו השאלה הה'.

והנה משה רבנו כשהודיעו השם ענין הנגע שיביא ממכת בכורות, שמה בהיותו לפני פרעה ראה להודיע את פרעה ועבדיו. ולכן לא נאמר לו במכה הזאת בא אל פרעה, ולא השכם בבוקר והתייצב לפני פרעה, לפי שבהיותו לפניו נאמרה לו, והוצרך מיד לדבר אל פרעה, לפי שכבר נגזר עליו שלא יוסיף עוד ראות פניו. והיה מפני זה מחוייב שיגידה ויערכה קודם שיצא משם גם לא ראה משם /משה/ במכה הזאת להתרות לפרעה ולומר כה אמר ה' שלח את עמי ויעבדוני כמנהגו בשאר המכות לפי שכבר אמר פרעה לכו עבדו את ה' גם טפכם ילך עמכם ויודע היה משה מתחילת שליחותו שעם מכת בכורות יצאו ולזה לא נצטרך להתראה כ"א להגיד לו את רעתו.

והותרה בזה השאלה הו'.

והוא אמרו **כה אמר ה' כחצות הלילה** וגו' כי הנה הפסוקים בסיפור המכות האלה, בקצתם יספר בפרט הודעת אותם השם למשה, ויקצר בסיפור הגדתם אל פרעה; ובקצתם בהפך, שיקצר הכתוב בסיפור הודעתם השם למשה, ויאריך בהגדת משה אותם לפרעה.

וכן היה במכת בכורות, כי בדברי השם למשה קיצר הכתוב באומרו נגע אחד וגו', ואין ספק שאז הודיעו ענין המכה, וקיצר הכתוב מזיכרונה שם, אבל סיפר איך הגידה משה לפרעה בכל פרטיה והגבלת זמנה.

וזה הוא כחצות הלילה, שהוא **כמו** בחצות הלילה. וכן **כצאתי** את העיר, ודרך הדרש ידוע.

והענין כולו, שבאותה שעה שאז היה רגע כניסת השמש בראש מזל טלה, והוא רגע תקופת ניסן, תהיה המכה. ואמרו אני יוצא בתוך מצרים, עניינו גזרתו וכוחו יצא ויגלה בתוך מצרים. והוא על דרך (מיכה א) **הנה ה' יוצא ממקומו**, רוצה לומר כי עתה יודע בגויים כי אני משגיח בפרטי בני אדם. וכמו שדרשו **חד"ל** (ב"מ דף ס"א) אני שהבחנתי בין

טיפה של בכור ובין טיפה שאינה בכור.

והנה לא פירש משה לפרעה אי זו לילה תהיה, אבל לישראל פירש הלילה, כמו שאמר ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה. ובפרשה השלישית אמר, ויהי בחצי הלילה, רוצה לומר הנזכר. כי תכלית היעוד כאן הוא אמרו ומת כל בכור בארץ מצרים, שימותו מיתה פתאומית בלי חולי, כמנהג המיתה הדברית, שייחנק החום הטבעי אשר בלב מפני שאיפת הרוח הנפסד במזגו.

והוא קרא בכור - כל גדול הבית והנכבד שבו. והוא אמרו מבכור פרעה, ושהיה עתיד לישב על כסאו למלוך אחרי מותו, עד בכור השפחה המעוטד לטחון אחרי הרחיים, וגם כל בכור בהמה.

כי בעבור שנדמו המצרים לבהמות יער, נכללו עימהן במכה הזאת. ולהיות המכה הזאת פתאומית, וכוללת בכל בתי מצרים, תהיה צעקה גדולה בכל ארץ מצרים. וסיפר הכתוב שגם במכה הזאת הייתה הפלאה עצומה. שלא די שקרובי המתים במגפה לא קמו להרוג את היהודים בשלהם הצער הגדול הזה, אבל גם הכלבים עזי נפש לא היה אחד מהם משנן לשונו לצעוק נגדם ולנשכם. ואפשר שרמז בזה למצריים שלא עצרו כוח להתרעם ולזעוק לישראל. והוא אמרו למאיש ועד בהמה. וכל זה להודיע אשר ייפלא ויבדיל ה' בין מצרים להרגם ובין ישראל לגאלם.

ואמר משה לפרעה, שכאשר יהיה האות הזה, ירדו כל עבדיו אליו לחלות פניו שיצא הוא וכל עמו. והנה לא אמר וירדת אתה, כמו שהיה הדבר בעת המעשה, כדי לחלוק כבוד למלכות.

ואמנם אמרו ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה וגו' ומשה ואהרן עשו וגו', הוא להודיע שלא יחשוב אדם שכל הסרבנות שנמצא בפרעה עד כה היה דבר שנתחדש לידיעה האלהית שלא ידע מקודם, או בסיבת התרשלות משה ואהרן בענין המופתים, כי הנה השם אמר למשה הכל, והיה זה בתחילת שליחותו, שלא ישמע אליהם פרעה. והכל היה גלוי לפניו, כדי שירבו מופתיו בארץ מצרים. ומפני זה היה שמשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה לפני פרעה בהשתדלות ופרסום עצום, ולא שמעו אליהם, כי מאת השם היה הסיבה לחזק את לבו בתתו לו בכלל חוזק ואבירות לב כגיבורים. לא שמנע ממנו דרכי התשובה, אלא שנתן לו בטבעו מזג חזק ובריא. אולם שמפני זה היה לבו אמיץ בגיבורים, והוא רוצה לומר פרעה ברשעתו, לא רצה לשלח את ישראל מארצו בחמדת העבודה שהיו עובדים אותו. וזאת הייתה הסיבה בכל מכות מצרים.

והותרה בזה השאלה הז'.

שמות פרק יב

ויש לשאול בפסוקים האלה שאלות

השאלה הא'

מאחר שמצות החודש והפסח והמצה היו כוללים לישראל כולו, למה זה ייחד מצוות החודש למשה ולאהרן בלבד, כמו שאמר **ויאמר ה' אל משה ואל אהרן החודש הזה לכם ראש חודשים**. ומצוות הפסח והמצה ייחד לישראל, כמו שאמר **דברו אל כל עדת בני ישראל** וגומר.

היה ראוי שיאמר הכתוב **ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר דברו אל כל עדת בני ישראל החודש הזה לכם ראש חודשים** וגו' ובעשור לחודש וגו' ויהיה המאמר בכלל לישראל נאמר. וכל המצות מיוחסות אליהם.

השאלה הב'

באומרו **ראשון הוא לכם לחודשי השנה**, והיא שלא יתכן לתת התחלת וראשית בשנה כלל, לפי שהזמן מתדמה מכל צד, ואין הבדל בין חלקיו. ואין השנה דבר אלא מידת זמן תנועת השמש בגלגלו המיוחד, לא מחלק רשום פרטי לחלק אחד שייחוד בו, אלא תנועתו מאיזו נקודה שתרשום או תדמה בגלגל, עד חזרתו לאותה נקודה עצמה במהלכו המיוחד, לזאת יקרא שנה מפני אותו ההשנות.

והנה התחלת היום היא טבעית מוחשת, מעת זריחת השמש יצא על הארץ, והתחלת החודש היא טבעית בהתחדשות הלבנה, ולזה יקרא חודש. אבל תחילת השנה וראשיתה אינה טבעית, כי הנה הגלגל הוא בעיגול כדורי, מתנועע בסיבות תנועת אחת סיבובית מדובקת וחוזרת חלילה. וכבר התבאר בחכמה שאין בגשם הכדורי ולא בתנועה הסיבובית לא ראשית ולא תכלה, אחר שאין בגלגל חלק מיוחד וידוע שממנו התחיל השמש להתנועע, וחלק מוגבל שבו יסיים תנועתו וינוח. כי תנועת הגלגל מתדמה בסיבובה, וכל חלקים המתדמים, ואין אחד מהם ראוי להיות התחלה או סוף מן האחר. ואיך אמר אם כן ראשון הוא לכם לחודשי השנה.

השאלה הג'

אם היה דבר המלך וגזרתו שניסן יהיה ראש לחודשים והתחלת השנה, איך הסכימו חכמי ישראל למנות השנה מחודש תשרי, ועשו אותו ראשית השנה ועברו בזה אם כן על מצות **החודש הזה לכם ראש חודשים ראשון הוא לכם לחודשי השנה**. כי הנה אמרו שניסן הוא ראשון לחודשי השנה, ושתשרי הוא ראשית השנה והתחלתה, הם בלי ספק מאמרים סותרים זה לזה.

והנה בפרק א' במסכת ראש השנה (יא) חלקו. והיה דעת **רבי אליעזר** שבתשרי נברא העולם, **ורבי יהושע** סבר שבניסן נברא העולם. והסכימו חכמים כרבי יהושע, שבניסן

נברא העולם. ובהיות הדבר כן, איך הסכימו כולם, וגם רבי יהושע, למנות השנה מתשרי, והיה להם למנותה מניסן, כיון שבו נברא העולם. כל שכן שצווה הקדוש ברוך הוא בביאור החודש הזה לכם ראש חודשים. ויש אם כן סתירה ממצוות החודש למצוות יום תרועה, ומדבריהם לדבריהם ז"ל. וכבר השתדל הר"ן להתיר הספק הזה בדרשותיו ולא עלה בידו.

השאלה הד'

מה טעם במצוות הפסח? כי הנה המצווה, ביארה התורה טעמה שהייתה לזיכרון שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו, כמו שנזכר בהגדה. אבל הפסח ראוי לדעת טעמו וחלקיו.

ראשון למה היה שה כבשים ושה עזים, ולא שור ובקר ושאר המינים הטהורים. **ושני** למה צווה שייקחוהו בעשור לחודש ושחטו אותו ביום י"ד בין הערבים, ולמה הגביל זמנו כן.

והג' למה צווה שיאכל הפסח למנויין, רצונו לומר שה לבית, או הוא ושכנו במכסת נפשות. **וד'** למה צווה שייקחו מן הדם ויתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף על הבתים אשר יאכלו את הבשר בהם, וביאר אחר זה שיעשה זה באגודת אזור.

והה' למה צווה שלא יאכלו את הפסח נא ולא מבושל במים, אלא צלי אש. **והו'** למה צווה שיצלו אותו ראשו על כרעיו ועל קרבו, ולא שיחלקוהו לחלקים ויצלו כל חלק בפני עצמו.

והז' למה צווה שיאכלו אותו על מצות ומרורים, גם כי אם הם נשאו את בצקם טרם יחמץ, יורה שלא אכלו המצה במצרים, והפסח כבר נאכל שמה קודם שיצאו, לא היה אם כן אפשר שעל מצות יאכלוהו.

והח' למה צווה שלא יותירו ממנו עד בוקר, והנותר ממנו עד בוקר באש תשרופו. **והט'** למה צווה שיאכלו אותו מתניהם חגורים ומנעליהם ברגליהם ומקליהם בידם, ומה זה לעניין הפסח.

הי' למה צווה שיאכלו אותו בחיפזון, וטוב היה לאוכלו מבעוד יום במתינות וטוב לב.

השאלה הה'

באומרו **ועברתי בארץ מצרים וגו' והיה הדם לכם לאות וגו' וראיתי את הדם ופסחתי וגו'**. כי אם היה במכת בכורות הפועל השם בעצמו, לא על ידי מלאך ולא על ידי שליח, איך היה צריך יתברך לאות כדי שיזכור להצילם, ואין שכחה לפני כסא כבודו. ומאמר **ראיתי את הדם ופסחתי** מורה, שאם לא יראהו יהיה בהם נגף. ואיך יתכן זה, כי הנה המצריים היו ראויים לנגף ההוא מפני מה שהרעו לישראל, אבל ישראל למה יומת מה עשה? ואם הייתה המכה ההיא בהשגחה, איך יוכלו בה כצדיק כרשע, והלא בשאר

המכות שהיו על ידי אמצעיים הפלה השם בין ישראל בין מצרים, ולא נענשו עימהם, ולא שמו אות בבתיהם. ולמה אם כן במכה הזאת הייתה ההפלאה בתנאי אות הדם על הבתים, בהיות הפועל בה הוא היודע ועד ית'.

השאלה הו'

באומרו **ושמרתם את המצות**. כי הנה צווה על אכילת המצה באיסור החמץ, ומה צורך שחזר להזהיר עליו ולומר ושמרתם את המצות.
וגם אחר זה נאמר **ושמרתם את היום הזה**, וכן חזר להזהיר על איסור החמץ באומרו **שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם** וחזר ואמר **כל מחמצת לא תאכלו**.
וגם בעונש נכפלו המאמרים, שנאמר **כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא מישראל**, ובסוף הפרשה אמר **שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל מחמצת ונכרתה וגו'**.
סוף דבר, יש כפל הרבה באלו הפסוקים.

השאלה הז'

בפרשת ויקרא משה לכל זקני ישראל. והיא, למה משה לא אמר המצווה הזאת לישראל כמו שציווהו הקדוש ברוך הוא. כי הנה תראה שהחליף ושינה בה כמה חילופים:
האחד שהשם צווה למשה ולאחרן לשניהם יחד שידברו המצווה הזאת, ולא עשו כן כי משה לבדו אמרה לזקנים.
הב', שהשם צווה דברו אל כל עדת בני ישראל, ומשה לא הגיד המצווה אלא לזקנים בלבד.
הג', שהשם צווה בפסח באיזה זמן יקחוהו ומתי ישחטוהו בימים ובשעות, ומשה לא דבר לזקנים דבר מזה.
הד', שהשם צווה שיהיה הפסח למנוייו במכסת נפשות, ומשה לא אמר דבר מזה לזקנים.
הה', שהש"י אמר לו על מצות ומרורים יאכלוהו, ומשה לא אמר דבר מזה לזקנים.
הו', שהש"י אמר שלא יאכלו ממנו נא ובשל מבושל במים כי אם צלי אש, ומשה לא אמר דבר מזה לזקנים.
הז', שהש"י אמר שלא יותירו ממנו עד בוקר, ומשה לא אמר דבר מזה לזקנים.
הח', צווה יתברך וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים וגו', ומשה לא אמר דבר מזה לזקנים.
הט', שהשם צווה בחג ובאכילת המצה ובאיסור החמץ ואיסור מלאכה, ומשה לא אמר דבר מזה לזקנים.
הי', שמשה הוסיף ולקחתם אגודת אזוב, וזה לא אמר השם למשה.
סוף דבר שלא הגיד משה מצות הפסח והמצות כמו שקבלם מהשם יתברך בכל החלקים האלה.

השאלה הח'

באומרו **ולא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף**. והוא שהנה יראה מזה, שהייתה מכת בכורות על ידי מלאך המשחית, והוא בהפך שבא בקבלה, **ועברתי בארץ מצרים אני ולא מלאך והכיתי כל בכור אני ולא שרף ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא שליח וגו'**.

השאלה הט'

באומרו בסוף הפרשה **וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צווה ה' את משה ואת אהרן כן עשו**. והיא, כי אם היה שמשה לא אמר המצווה אלא לזקנים, איך יאמר הכתוב שקיימו וקבלו אותה בני ישראל, היה ראוי לייחד זה לזקנים ששמעו מפיו, לא לישראל כולו.

השאלה הי'

באומרו **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה**. כי הנה גזרת בין הבתרים הייתה ארבע מאות שנה, ולמה זה ניתוספו עליה שלשים שנה, בהיות ממידותיו של הקדוש ברוך הוא שירבה להשיב אפו לא שיוסיף. ועוד, כי הם לא ישבו במצרים כי אם מאתיים ועשר שנים, כמנין רד"ו שמה, כמו שהוכיחו חכמינו זיכרונם לברכה משנות קהת ועמרם ומשה ואיך אמר אם כן שישבו במצרים ארבע מאות ושלושים שנה.

והנני מפרש הפסוקים ומתיר השאלות האלה כולם

כשנתבונן בפסוק הזה עם כל קיצורו נלמד ממנו שלושה לימודים.

[הנושאים האסטרונומיים שיידונו בפרק]

הלמוד הראשון הוא

שעם היות שמפאת כדוריות הגלגל וסיבוב תנועת השמש שתפעל השנה, לא ישוער בה התחלה וסוף, הנה מצדדים אחרים כבר ישוער בשנה התחלה ותכלית. וזה, אם בסידור טבעי ואם בהנחה הסכמית.

וביאור זה, שהנה בטבע ראוי להיות השנה תנועה מוגבלת ומסודרת, שנשער בה התחלה וסוף ואמצע. ולפי שהיו מצעדי השמש על אזור המזלות, והיה האזור הזה נחלק אל י"ב חלקים שווים, שהם י"ב המזלות שבגלגל השמיני, לכן היה יותר ראוי שהשנה תתחיל בהיכנס השמש בתחילת אחד מאלה הי"ב מזלות, משתתחיל בהיותו באמצע או בסוף אחד מהם. הרי לך בזה אם כן ראשית והתחלה מה לתנועת השמש בהיכנסו בתחילת אחד מי"ב המזלות האלה.

אחר זה נחקור, אם יש לקצת התחלת המזלות יתרון ראשיות על זולתם. ונמצא שגם

בהתחלות אלה המזלות יש בקצתם יתרון ראשיות והתחלה על השאר. והוא כפי ערך חלקי העגולה של אזור המזלות לעגולת משוה היום. כי להיות אלה השתי עגולות גדולות מקיפות את הגלגל, ומרכז שתיהן אחד שהוא מרכז הארץ וקוטבו, כל אחד מהם מתחלפים.

[ארבע תקופות השנה]

כי קוטבי עגולת משוה היום, הם קוטבי התנועה היומית ממזרח למערב. אמנם קוטבי אזור המזלות, הם קוטבי תנועת הגלגל השמיני ממערב למזרח. ואלו מתרחקות מאלו בכ"ג מעלות וחצי בקירוב. לכן הוא מחייב שתחתוך האחת את האחרת בשתי נקודות מתנגדות, ושתתרחק ותטה האחת מהאחרת בתכלית ריחוקם כפי רוחק קוטביהם בשתי נקודות אחרות מתנגדות. ובהיכנס השמש באלו הארבע נקודות, תתחדשנה ד' תקופות השנה. וזה שבהיותו בשתי הנקודות החותכות, הנקראות חיתוכין, שהם ראש טלה וראש מאזנים, יהיה שתי תקופות השוות הנקראים שני השוויים, האביביי והחרפיי. כי בהיות השמש בכל אחד מהם, תהיה תנועתו היומית באותו יום על אותה עגולה בעלת קוטבי התנועה היומית, שהיא במשווה היום, וישתוו אז היום והלילה. ואלו הן תקופת ניסן ותקופת תשרי.

ובהיות השמש בשתי הנקודות היותר מתרחקות, שהם סרטן וראש גדי, יהיו שני ההיפוכים, מפני שבהיות השמש בראש סרטן הוא צפוני בתכלית, והוא אז היותר קרוב אלינו ממה שאפשר, ויתארך היום בתכלית האורך, ויתחמם בתכלית החום להיות השמש קרוב לנוכח ראשנו. וזה נקרא הפוך קיצי, והוא תקופת תמוז.

אמנם בהיות השמש בראש גדי יהיה העניין בהפך, כי הוא דרומי בתכלית, ואז תרחק השמש ממנו כל מה שאפשר, ויקצר היום ויגבר הקור בתכלית, לפי שאז השמש נוטה מאוד מנוכח ראשנו. ויקרא זה הפוך סתוי, והוא תקופת טבת.

הנה התבאר מכל זה, היות בין י"ב התחלות המזלות אשר באזור ארבעה מהם שלהם משפט הראשיות וההתחלות מבין השאר. ויתחייב מזה שהשנה תתחיל באחת מאלה הארבע תקופות, רוצה לומר בהיות השמש בהתחלת המזלות האלה, או טלה או מאזנים או סרטן או גדי, לא בשאר המזלות.

[ארבעת חלקי היממה]

וכבר שיערו חכמי המחקר ביום ארבעה רביעים מסכימים לארבע תקופות האלה מהשנה, לפי שהיום כולו שהוא כ"ד שעות מתחלק לשני חצאים: חציו מאיר והוא היום, וחציו מחשיך והוא הלילה. כמו שהשנה חציה במדרגת היום המאיר בהיכנס השמש בראש טלה, עד היכנסו בראש מאזנים והוא גבול הגדלת הימים וקוטן הלילות ותגבורת החום

וקרבת השמש לנוכח ראשנו והתמדת עמידתו ממעל לארץ, וחציה במדרגת הלילה החשוכה בהיכנס השמש בראש מאזנים, עד שובו לראש טלה שהוא גבול גודל הלילות וקוטן הימים, ותגבורת הקור, ונטיית השמש מנוכח ראשנו והתמדתו למטה מארץ.

ושיערו עם זה שכל אחד מחצאי היום האלה יתחלק לשני חלקים, אם היום המאיר מעת זריחת השמש עד חצי היום ומחצי היום עד הערב. ואם הלילה, מעת שבא השמש עד חצי הלילה, ומחצות הלילה עד זריחת השמש. וכנגדם יתחלקו שני חצאי השנה, אם החצי המאיר מהכנס השמש בראש טלה עד היכנסו בראש סרטן, שהוא תקופת האביב, ומהיכנסו בראש סרטן עד בואו לראש מאזנים שהוא תקופת הקיץ, ואם חצי השנה החשוך הקר מהכנס השמש בראש מאזנים עד היכנסו בראש גדי שהוא תקופת החורף. ומהיכנסו בראש גדי עד היכנסו בראש טלה שהוא תקופת הסתיו, הרי לך מבואר גם מטבע היום וערכו אל השנה עניין הארבעה רביעיות ותקופות שיתחייב היות התחלת השנה באחת מהן.

[איזו תקופה מתאימה להתחלת השנה]

אחר זה נחקור עוד בין אלה ארבעת תקופות השנה, מה היא היותר ראויה מהן להיות התחלת השנה יותר מהשאר. ונמצא שיש לשתיים מהן, רוצה לומר תקופת ניסן מהאביב ותקופת תשרי מהחורף, משפט הראשיות באמת על השתיים האחרות. לפי שאלה הן תקופות שני השווים, אבל שתי התקופות האחרות הם לשני הפוכים. ולפי שהיו השווים במדרגת הקניין והשלמות, היה ראוי שהשווים יקדמו אל הפוכים שהן במדרגת ההעדר והחסרון. כי ההפוך אינו כי אם העדר השווי בתכלית הנטייה לאחד מהקצוות, והשווי הוא המיצוע אשר בין שני הפכים והנטיית המופלגות. וידוע שהשלמות נמצא תמיד באמצעי אשר בין שתי הקצוות.

ויתבאר זה גם כן מפאת ערכם אלינו, כי בהפוכים יתחדשו האיכויות העצומות היוצאות מן השורה הטבעית, קור וחום לחות ויובש מופלגים מזיקים אלינו, ובשוויים יתחדשו איכות ממצוגות בין ההפלגות והקצוות האלה. ומפני זה כולו ראוי שתהיה התחלת השנה, אם בתקופת תשרי ואם בתקופת ניסן, שהן בהיות השמש באחד משני השווים: האביב או החורף, בראש טלה או בראש מאזנים. לא בשתי תקופות הפוכים המופלגים. כי כמו שאין ראוי שיהיה התחלת היום לא בעת חצי היום ולא בחצות הלילה, שהם שני חלקי היום המסכימים לשתי תקופות הפוכים אשר בשנה, כי אם לזריחת השמש או לעת בואו, כך אין ראוי שתהיה התחלת השנה כי אם מתקופת האביב בהיכנס השמש במזל טלה, או בתקופת החורף בהיכנסו במזל מאזנים. לא בשתי שאר התקופות.

[התחלה מוסכמת והתחלה אסטרונומית]

אחר זה נחקור מאלה שתי תקופות ניסן ותשרי איזו מהן יותר ראויה להיות התחלת וראשית השנה.

והנה חכמי התכונה אשר לא מבני ישראל המה, עשו התחלת השנה בהיכנס השמש בראש טלה בתקופת ניסן, וכן עשו תחילת היום בזריחת השמש בבוקר להיות שניהם זמני האור והחום אשר הוא במדרגת הקניין שראוי שיקדם לקור ולחושך, שהם במדרגת ההעדר.

אבל חכמי ישראל עשו התחלת השנה בהיכנס השמש בראש מאזנים בתקופת תשרי ותחילת היום מן הערב הקודם אליו שהוא מתחילת הלילה כחשכה כאורה. והם ישיבו לטעות חכמי האומות, שהנה הקדימה אשר לקניין על ההעדר ולפעל על הכוח, היא קדימה בעצם ומעלה, אך איננה קדימה זמנית. רוצה לומר קדימת מציאות והווייה. כי מבואר הוא שהכוח יקדים בזמן לפעול, וההעדר לקניין ולהווייה. ואז הוא הקדימה הראויה להתחלת היום וראשית השנה, רוצה לומר הזמנית לא קדימת המעלה.

כי היום והשנה הם מידות זמניות, והזמנים קצובים, ולכן יתחייב שיתחיל היום מן הערב שלפניו כבוא השמש, והשנה תתחיל מן החורף, בהיכנס השמש במזל מאזנים, כי בזה יתדמו הזמנים האלה לזמן הוויית האדם והב"ח והצומחים, לפי שיש שם זמן עיבור. ואחר כך זמן הלידה, ויציאה לאוויר העולם, וזמן העיבור ביום ההוא הוא הלילה שלפניו, כי אז השמש בבטן הארץ ובתוכה.

וכן בעניין השנה היה העיבור הזמן החשוק, שהוא מתקופת תשרי עד ניסן, כי אז הוא זמן הזריעה, והעולם כולו מעובר בהווייתו וכוח הצמחים נכנס בבטן הארץ בתוך השורשים כל אותם הששה חודשים מהחורף עד האביב, כעצמים בבטן המלאה כל ימי ההריון. אמנם זמן הלידה ביום, הוא בזריחת השמש על הארץ, כאלו יוצא מבטן האדמה, כמו שיוצא העובר מבטן אמו בלידה. וכן בשנה, הלידה היא מתקופת ניסן שיוצאים הצמחים, עד תקופת תשרי.

ולהיות זמן ההריון קודם בטבע לזמן הלידה, ראוי שתהיה התחלת ההריון הוא באמת התחלת ההווייה לגמרי. ומפני זה עשתה התורה האלהית התחלת היום מן הערב, כמו שאמר במעשה בראשית, ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד. וכתוב (ויקרא כ"ג) מערב עד ערב תשבתו שבתכם. ודברי רבי יוחנן וריש לקיש בפרק א' במסכת ראש השנה.

ועשתה התחלת השנה בתקופת תשרי, להיות הזמן ההוא התחלת הריון העולם וזריעת ההוויית. ולכן נאמר וחג האסיף בצאת השנה, לפי שאז תצא שנה אחת ותכנס שנה אחרת. ולזה תקנו לומר אז היום הרת עולם.

הנה התבאר מכל זה, שכפי הסידור הטבעי התחלת השנה וראשיתה בערך העולם

והווייתו וענייניו בכלל, הוא בחודש תשרי, בהיכנס השמש בראש מאזנים. וכבר הסכימו בזה חכמי ההודים והכשדים, עד שמפני זה קרא לחודש ההוא תשרי בלשונם, שרוצה לומר התחלת וראשית. וכן קוראים אותו היונים גם היום בלשונם תשרי.

וכבר ביארתי הדרוש הנכבד הזה בשלמות גדול בספר **צדק עולמים** אשר חברתי, ח"א שער שלישי. וזה הוא הלימוד הראשון שלימדנו הפסוק, באומרו ראש חודשים וגו' כי יש ראש והתחלה בשנה.

והותרה השאלה האחת.

[באיזה חודש מתחילה השנה?]

והלימוד השני

הוא שמלבד הראשיות אשר יש לשנה בערך העולם והווייתו, שהוא בתקופת תשרי, כמו שביארתי, כבר הסכימו בני אדם בארצותם לגוייהם לעשות בשנה התחלה על דרך ההנחה וההסכמה. וזה לסיבה מן הסיבות ומקרה מן המקרים שקרה ביניהם ביום מיוחד, ישימוהו ראשית והתחלה פרטית לשנה ביניהם. כאלו תאמר ללידת שריהם ומלכיהם, או ליום המלכתם, כמו שהיו מונים הכשדיים למלכות נבוכדנצר, והיונים מנו זמן רב למלכות אלכסנדרוס מוקדון, והרומיים מנו למלכות הקיסר אוגוסטוס, וזולתם.

וכן היו מאומות שמנו ללידת נביא שאמרו שניבא ביניהם, כמו הישמעלים ללידת מחדם נביאם. ומהאומות יש גם כן שמנו השנים לפועל עצום נעשה ביניהם, כמו שהיו בני אדם מקדם מונים למבול, והיונים מונים זמן רב לחרבן טרוייה אשר החריבו הם בגבורתם, והרומיים היו מונים לבנין רומי, והמניינים האלה הם כולם על צד ההנחה וההסכמה, מבלי שיכחישו ההתחלה הטבעית המשוערת בשנה כפי תנועת השמש באזור המזלות.

ובפרק א' במסכת ראש השנה (דף יא) חלקו, כמו שזכרתי, **רבי אליעזר** ורבי יהושע. **שרבי אליעזר** אומר בתשרי נברא העולם, ורבי יהושע סבר בניסן נברא העולם. ויראה בתחילת הדעת, ששניהם היו רוצים לעשות בהנחה ובהסכמה ראשית והתחלה לשנה, ושתיהם נסמכת לבריאת העולם. שבאותו חודש שנברא העולם, והזמן שהוא מכלל הנבראים, ילכו החודשים והשנים אחריו, והוא יהיה ראשית השנה. ויקשה א"כ, איך חכמי הגמרא, בהיות דעתם שהלכה כרבי יהושע שנברא העולם בניסן, לא עשו משם התחלת השנה וראשיתה, ועשו אותה, וגם רבי יהושע עצמו, בתשרי.

אבל אמיתת העניין כן הוא: כי עם היות שיסבור רבי יהושע שבניסן נברא העולם, הנה הוא יודה שתחילת השנה אצל כל בני אדם הוא בתשרי, לפי שאין אצלו ראשיות השנה מפני שבו נברא העולם, אלא מפני טבע ההוויית שבועולם, שראוי שיתחיל מהריונם שהוא מתקופת תשרי, כמו שביארתי. ויסבור רבי יהושע והמסכימים עמו, שלא הייתה בריאת

העולם בזמן הריון ההוויות, אלא בזמן לידתם. לפי שכול הדברים בצביונם נבראו בקומתן נבראו, ולא קדמה בבריאה הכוח על הפועל, והייתה אם כן הבריאה בניסן. והייתה אחר כך ששה חודשים התחלת השנה הראשונה בעולם, מתשרי הוא תשרי הראשון.

וכן כל שאר השנים שנמשכו כפי המנהג הטבעי, התחילו מתשרי. ואין אם כן התחלת השנה וראשיתה בתשרי סותר לדעתו בבריאה הראשונה, כי היא הייתה על דרך הפליאה העצומה. והתחלת השנה וראשיתה היא כפי המנהג הטבעי ותנועת השמים. וכבר נרמזו כל הדברים והאמת האלה בפסוק הזה: **החודש הזה לכם ראש חודשים ראשון הוא לכם** וגו'. כי הנה אמר החודש הזה לכם ראשון הוא לכם, להודיעם שהחודש הראשון בטבע, כפי תנועת השמש באזור המזלות, אינו החודש הזה, כי הוא חודש תשרי. אבל שבדרך הנחה והסכמה, יהיה להם ובערכם החודש הזה ראשי חודשים, וראשית השנה, ויהיו אצלם אם כן בשנה שתי התחלות: אחת טבעית מתשרי, ואחת הנחיית מוסכמת מניסן.

וענין זה, שכדי שיזכרו תמיד חסדי ה' אשר עשה עימהם להפליא ביציאת מצרים, יהיה אצלם החודש הזה אשר יצאו בו, ראשון לחודשי השנה, כי בו יתחילו למנותם ראשון ושני ושלישי. כמו שנאמר בחודש השני בחודש השלישי. גם שממנו ימנו התאריכים והשנים, כאומרו בשנה השנית לצאת בני ישראל מארץ מצרים.

וכתב הרמב"ן, שכמו שתהיה הזכירה ביום השבת, במנותינו ימי השבוע מיוחסים אליו, באחד בשבת בשני בשבת, וכן השאר, ככה יזכרו יציאת מצרים במנותם החודשים, ראשון ושני ושלישי לזמן גאולתינו. ובערכו היה ניסן חודש ראשון, ותשרי יהיה החודש השביעי.

ואמנם שמות החודשים אשר אתנו, העולים מבבל העלום משם, כי שמות פרסיים הם. וקראום כן לזיכרון גאולתם מבבל, להודיע כי שם עמדו ומשם העלם השם יתברך.

ונראה לי שלא עברו בזה על מצות החודש, לפי שגם הם לא נמנעו מלקרוא את החודשים ראשון ושני במספרם, כמו שציותה תורה. אבל מלבד זה כינו את החודש באותו כינוי שהיו מכנים אותו בבבל. וכן נאמר במגלת אסתר, בחודש הראשון הוא חודש ניסן, שהוא ביאור החודש, על דרך הפיל פור הוא הגורל. הנה התבאר שענין מצות החודש היא התחלה הנחית, ושאינה סותרות להתחלה הטבעית.

והותרה בזה השאלה הב'.

[מעמד בית הדין בקביעת הלוח]

והלימוד השלישי הוא

שקביעות החודשים ועיבור השנים היה מסור לבית דין הגדול שבירושלים. לפי שהמלאכה הקדושה ההיא יש בה חכמות רמות, כי השנה הישראלית היא שנת הירח אשר תעשה החודשים שלמים, כמו שאמר (שמות י"ב) ראשון הוא לכם לחודשי השנה, ואמרו **חז"ל** מכאן אתה למד ששנה אתה מונה מחודשים, ואין אתה מונה שנה מחודשים וימים.

ולפי שהקפידה התורה שיהיה זה החודש ראשון, בהיות השמש בראש מזל טלה, כמו שאמרה (דברים טז א') שמור את חודש האביב, והאביב תלוי בשמש, הוא מבואר שחודשי השנה פעם יהיו י"ב ופעם יהיו י"ג חודשים. לפי שהשנה השמשית היא יותר מי"ב חודשי הלבנה קרוב לאחד עשר יום. ולכן הוצרכו להוסיף על השנה חודש אחד, כדי שיהיה תמיד ניסן בחודש האביב, שהוא ארץ ישראל אצל העת שיכנס השמש במזל טלה. וזאת השנה תקרא מעוברת. ויצטרכו מפני זה לעבר מהשנים שבעה לכל י"ט שנה, והם הג' והו' והח' והי"א והי"ד והי"ז והי"ט. כי הנה י"ט שנה יקיפו בחודשים בשנים שלימים בקירוב נפלא. ומספרם, רצונו לומר חודשים שלמים, כי זה הוא הנקרא חודש, רוצה לומר השלם בימיו. וכן אמר עד חודש ימים. ואמרו **חז"ל** מכאן אתה למד שימים אתה מונה לחודש ולא שעות. ולכך היה החודש מלא בן שלשים יום וחודש החסר מכ"ט יום.

הנה א"כ נמסר קביעות החודשים ועיבור השנים לסנהדרין גדולה, מפני שהם היו חכמים מופלאים בחכמת התכונה, ויחשבו המהלך האמצעי והאמיתי לגלגלי הירח ולשני גלגלי השמש, ומהלכם האמצעי, ואופני נטייתם מן המרכז, ולפי מרחק הארץ מאמצע הקו השווה, וכפי האורך למזרח ולמערב. וצריכין לתיקונים רבים: שלושה תיקונים לרוחב על התלי, וארבעה תיקונים לאורך שביניהם. גם התלי בעצמו, וכפי שינוי המקומות השתנה הנטייה מג' צדדים.

ולזה היו החכמים בזמן הראיה עושים שבע חקירות לעדים, אם ראו הירח לצפון או לדרום, ואנה פני הירח בגובה, או שפלה למזרח, או למערב, עד שמפני עוצם החכמה שהייתה בחכמי ישראל בדבר הזה, הפליג בטלמיס היוני לשבח ולפאר מי שהמציא זה המחזור של י"ט שנה במלאכת העיבור אשר לבני ישראל, וכתב שזה יוכיח שהייתה ביניהם נבואה.

חז"ל אמרו שנתקשה משה בקידוש החודש, עד שהראהו הקדוש ברוך הוא הלבנה בחידושה בראש חודש ניסן. שרצו בזה שהחכמה הנפלאה היא לא השיגה משה ואהרן מדעתם וחקירתם, אלא שהיה סוד העיבור ושורשי חכמתו הלכה מסיני, ודבר נבואי.

[הקראים ולוח השנה היהודי]

וחכמי הקראים הרחיבו פה האריכו לשון כנגד חכמי ישראל, בהיותם מקדשים את החודשים על פי החשבון וסוד העיבור, באומרם שהתורה צוותה שיקדשו את החודש על

פי הראיה. ושעל זה אמרה החודש הזה לכם ראש חודשים. כי חודש לא נקרא אלא מפני התחדשות הלבנה ובראייתה בחידושה, כמו שאמר (תהלים פ"א ד') תקעו בחודש שופר. (עמוס ה) מתי יעבור החודש.

וצוה השם שבראיית הלבנה בחידושה יקדשו את החודש. וכן נאמר על זה שמור את חודש האביב, שישמרו בראייתם התחדשות אור הלבנה לקבוע חודש ניסן. ואם צוה השם שיקדשו את החודש על פי ראיית הלבנה, וזאת לפנים בישראל בהיותם על אדמתם, איך עלה על רוח חכמיהם להמיר את המצווה לבטל מה שצוותה תורה ממצות הראייה, ולקבוע החודשים על פי החשבון כחפצם, עד שיאמרו שבהעדר בית דין הגדול תתבטל הראייה. והמה בקשו חשבונות רבים כרצונם, כי לא אלמן ישראל ויהודה מאלוהיו דור דור ופרנסיו, והלא כל ישראל עד **רבן גמליאל** היו קובעין בראיית הלבנה.

ואין לחשוב שהראייה לא תעשה אלא בארץ ישראל בלבד, כי הנה ר' עקיבא עיבר שנים וקבע חודשים בחוצה לארץ, לא בחשבונם, ולא כמו שקבעו הם. וכולם דרשו (ר"ה כ"ה) אשר תקראו אתם במועדם – אפילו שוגגין אפילו מוטעין, אין לי מועדות אלא אלו שיקדשו. ואם היה חשבונם מפי הגבורה, כמו שקבלו, איך יהיו שוגגין ומוטעין.

והנה הוקשה לראשונים ממקרא מגילה, ממה שכתוב אלה המצות אשר צוה ה' ביד משה, ואין נביא אחר רשאי לחדש דבר עוד. ואיך מרדכי ואסתר הוסיפו מקרא מגילה. ולא הוקשה להם דבר מחשבונות העיבור וביטול קידוש החודש על פי ראיית הירח. וכמו שהטענות האלה זולתם בדברי מפרשיהם על ספריהם כולם יכתבו, ועל כן ראוי להשיב עליהם דברי שלום ואמת, משום ענה כסיל כאיוולתו.

[תשובה לקראים]

ואומר, שעצם המצווה הזאת החודש הזה לכם ראש חודשים, אינו לבאר אליהם איך יקדשו את החודש, ובאי זה שיעור תיראה הלבנה. ולא נקרא במקום הזה חודש על ראיית הלבנה וחידושה.

אבל צוה יתברך שלזיכרון גאולתם, יעשו מדי שנה בשנה החודש ההוא אשר יצאו בו ראש לכל חודשי השנה, ויימנו החודשים ממנו ראשון ושני, וכן כולם, כדי שיהיה תמיד נזכר בפיהם החודש ההוא, ויזכרו בזה גאולתם ממצרים. ועל זה נאמר **החודש הזה לכם ראש חודשים**, רוצה לומר שהחודש ההוא כולו בתוך חודשי השנה, יהיה לראש.

וכבר ביארתי ששם חודש פעם יאמר על התחלת החודש, כמו (שמואל כ) מחר חודש. הנה אם כן עיקר המצווה הזאת הוא שיהיה חודש ניסן ראש לכל חודשי השנה.

אמנם איך יתקדש החודש ההוא, אם על פי הראייה או על פי החשבון, לא ביארו הכתוב כאן. כי אם בא הכתוב לחייב שיהיו מקדשים ע"פ הראיה, היה לו לפרש על אי זה מקום מהארץ היא הראיה, כי תשתנה קשת המראה בכל מקום כפי רוחב הארץ, וכמו שכתב **הראב"ע**.

ואם ע"פ החשבון יקדשו, היה לו לפרש עניינו. ומי האיש החכם שלא יבין ולא ידע שקודם לזה היו המצריים מונים חודשים ושנים, וכל בני אדם בארצותם לגוייהם ימנו ימות עולם שנות דור ודור, וידוע שלא היה זה להם בקביעות החודשים על פי ראיית הלבנה, אלא על פי חשבונותיהם, כל עם על פי דרכו. לכך לא הוצרך לכתוב לבאר איך יקבעו ויעשו התחלת החודש או השנה.

אבל אין ספק שנאמר למשה באותה שעה דרך קידוש החודש על פי הראייה, ודרך קידושו על פי החשבון, ושורשים להוציאו מהם. כי תורתנו קשורה בהלכה למשה מסיני, וכמו שהשיב החבר למלך כוזר: כשנאמר החודש הזה לכם ראש חודשים, האם לא נסתפק אם רצה לומר חודשי המצריים שהיו ביניהם, או חודשי הכשדיים שהיו עם אברהם באור כשדים, או אם רצה בחודשי השמש, או בחודשי הירח, או שנות הירח והתחבולות להסכימם עם שני השמש כאשר בחכמת העיבור. ואם יהיה קידוש החודש על פי ראייה, מה יעשו אם ימלאו העבים גשם ולא תראה הלבנה.

בהכרח יודו הקראים שמלבד המאמר הזה שאמר יתברך החודש הזה לכם ראש חודשים, קיבל משה פירושו ועניינו על פה. ומשם היו באומתנו שורשי סוד העיבור וחכמתו. ואיך יעלה על רוחם שבשבת ישראל על אדמתם, לא היה ביניהם בזה כי אם עדות העדים מראיית הלבנה, והיו חסרים מחשבון המולד ומהלכי השמש והירח, הידוע לכל אומה ולשון.

וכבר כתב רבינו **חננאל** ז"ל, שקביעות החודשים בקרב ישראל לא היה בלבד על פי הראייה, כי אם על פי החשבון גם כן. והראייה על זה, שכל הארבעים שנה שהלכו במדבר היה הענן מכסה אותם ביום ועמוד האש בלילה, ולא ראו א"כ בכולם שמש ביום, ולא ירח בלילה. וכמו שאמר (נחמי' ט') ואתה ברחמיך לא עזבתם במדבר, עמוד הענן לא סר מעליהם יומם לנחותם בדרך, ואת עמוד האש בלילה להאיר להם. ומהיכן, אם כן, יהיו קובעים החודשים על פי ראיית הלבנה? אלא בודאי עיקר המצווה היה על פי החשבון.

והנה מסורת בידינו לעולם, כי י"ב חודשי השנה חמשה מהם שלמים, בכל אחד שלשים יום, וחמשה מהם חסרים, בכל אחד כ"ט יום. ושנים מהם פעמים שהם שלמים בני שלשים יום, ופעמים שניהם חסרים בני כ"ט יום, ופעמים שאחד מהם שלשים יום והשני כ"ט יום. ושני חודשים הללו, מרחשוון וכסלו.

ומסור בידינו שראש חודש תשרי התחלה, וראש השנה, וכי לכל חודש וחודש הלכה למשה מסיני כ"ט יום ומחצה ותשצ"ג חלקים. הנה אם כן עצמות המצווה הזאת אינו

שיקדשו את החודש על פי הראייה כדברי האנשים האלה, אלא שיהיה חודש ניסן ראש לחודשי השנה. ומה לו להקב"ה שיקדשוהו על פי שנים עדים, שפעמים רבות שווא ידברו לסיבה מן הסיבות, ולא יקדשו על פי החשבון בהיות המופת המספרי ממה שאין ספק בו?!

וטעות הוא ביד האנשים האלה בכל חכמתם, שאמרו שבארץ ישראל לא היו מקדשים אלא על פי הראייה, כי הנה תמצא שאמר דוד ליהונתן (שמואל כ) הנה מחר חודש, ואנכי אשב עם המלך. ומהיכן היה יודע דוד שמחר חודש, לולי שעל פי החשבון היו קובעים. ואולי לא תראה הלבנה, ולא יקבעו מחר חודש. ולא עוד אלא שהדבר מוכיח שהיו קובעים שני ימים ראש חודש, שנאמר (שם) ויסתר דוד בשדה, ויהי החודש וישב המלך על הלחם וגומר. וכתוב ויהי ממחרת החודש השני, ויפקד מקום דוד. ולא יתכן לומר שהוא ראש חודש אחר, כי הכתוב קראו החודש השני, ושאלו אמר מדוע לא בא בן ישי גם תמול גם היום אל הלחם. ונאמר ויקם יהונתן מעל השולחן בחרי אף, ולא אכל ביום החודש השני לחם. הלא הדבר מוכיח שהיותו חודש שני ימים של ראש חודש, כמנהגנו.

וכך היו נוהגים כל ישראל לקבוע החודשים על פי החשבון, ולהסכימו עם הראייה. אבל החשבון היה העיקר. ולזה תמצא מפורש בכתוב שאמר (ד"ה א' י"ב ל"ב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל, ראשיהם מאתים וכל אחיהם על פיהם וגו'. ואין לך דבר שצריך חכמה ובינה לקבוע עתים או מועדים, כי אם החשבון שהוא סוד העיבור. אבל ראיית הלבנה הוא דבר ידוע ומושג בחוש, כי כאשר הלבנה נראית הכל יודעים שהוא ראש חודש. וחג המצות בט"ו בו, וראש השנה באחד בתשרי, ויום הכפורים בעשרה בו, וסוכות בט"ו בו.

אמנם החשבון אינו אלא לחכמים שמחשבין ומודיעין לישראל קביעות החודשים ומועדי השם, והם עושים על פיהם. וזה הוא שכתוב לדעת מה יעשה ישראל ראשיהם מאתים על פיהם יצאו ועל פיהם יבואו. וכן נהגו ישראל אלף ומאה שנים, מימות משה רבינו ועד אנטיגנוס ראש גולה וראש סנהדרין, שהיו בכלל תלמידי שנים, והם צדוק וביתוס.

[כיצד התעוררה המחלוקת נגד חשבונות הלוח?]

וכשדרש להם אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב על מנת לקבל פרס, נכנס ספק בלבבם, וחשבו שאין שכל ולא עונש, ויצאו לתרבות רעה. ולפי שהיו חכמי ישראל שלמים בחכמת העיבור, והייתה החכמה המפוארה היא מקובלת אצלם, התחילו התלמידים החסרים ההם לפרוק מעליהם חכמת הקבלה ופירוש המצוות, ועירערו בקביעות החודשים, באומרם שלא היה עיקר המצווה לקבוע חודשים על פי החשבון שיצטרכו אל חכמות רמות, כי אם בראיית הלבנה על פי שנים עדים כחכם כסכל.

והוצרכו חכמי הדור להכחיש דבריהם בראיות גמורות, ואמר **רבן גמליאל** אל תחושו

לראות הירח, כי החשבון הוא העיקר, כך מקובלני מבית אבי אבא שאין חודשה של לבנה פחותה מכ"ט יום ומחצה ותשצ"ג חלקים. וזה מורה שלא היה **רבן גמליאל** סומך על ראיית הלבנה, אלא על פי החשבון. ובמשנה (ר"ה ד' כ"ה) אמרו,

ראוהו בית דין וכל ישראל נחקרו העדים ולא הספיקו לומר מקודש עד שחשכה הרי זה חודש מעובר.

וזו ראייה גמורה שלא היה בידם עיקר הדבר בראיית הלבנה. שאילו היה בידם עיקר, ובראייה היו מקדשים, איך אחרי ראותה היו מעברים החודש. ועוד גדולה מזו:

באו שנים ואמרו ראינוהו בזמנו והוא אור שלשים ובליל עיבורו שהוא מוצאי יום שלשים לא נראה וקבלן רבן גמליאל.

ואלו היה הוא סומך על ראיית הלבנה ולא על החשבון, בודאי כיון שלא נראה בליל עבורו שהם עדי שקר. אלא בלי ספק **שרבן גמליאל** סמך על החשבון ולא על העדות העדים. ומה שתמצא **לחז"ל** (שם כ"ד) שאמרו דמות צורות לבנות היו לו **לרבן גמליאל** בעלייתו על הטבלא בכותל, שבהן היה מראה את ההדיטות, הכוונה בו כי ר"ג עשה הצורות הללו לבאר לתלמידי צדוק וביתוס ידיעתו במהלך הלבנה בכל חודש וחודש, וכי הוא יודע באי זו צורה תיוולד הלבנה באותו חודש, אם ארוכה ואם קצרה, וכמה תהיה גבוהה בגלגל ולאיזה צד תהיה נוטה. והיה בכל חודש וחודש מבאר לתלמידים: הלבנה בזה החודש צורתה תהיה כך וכך, ונטייתה לצד כך וכך, ובאותה צורה שהיה מראה לתלמידיו בה היו מעידים העדים בכל חודש וחודש. ובזה נתבאר להם שאין העיקר בראייה, אלא החשבון. ובטלו דברי החולקים.

ואף על פי שהיו מקבלים העדים זכר לדבר, לא הייתה סמיכת בית דין כי אם על החשבון. ולכן אמרו שדת חוק העיבור היה הלכה למשה מסיני, שהרשות ביד בית דין הגדול לקבוע השנים ולעבר כפי מה שיראה לו מחוקי סוד העיבור.

[פסח חזקיהו]

וכבר יורה על היות המועדים תלויים בבית דין, מה שכתוב (ד"ה ל"ב) ויועץ המלך חזקיהו לעשות פסח בחודש השני. ולא עבר המלך הקדוש הזה על **שמור את חודש האביב** שהיה בחודש הראשון, ולא גם כן מהקריב את הפסח במועדו, ולא האכיל את ישראל חמץ בפסח בחודש הראשון ח"ו, ולא בדה חג מלבו בעשותו הפסח בחודש השני. כי לא הרשה הכתוב לעשות בחודש השני אלא מצות הפסח באכילתו לטמאים. אבל המצות והחג גם הטמאים היו אוכלים ועושים אותם בחודש הראשון. והאנשים הפושעים והחטאים האלה בנפשותם, תלו בזה פשע רב לחזקיהו, ואמרו שעבר על המצות להיות מלומד בכך מאחז אביו, והוא דיבור סרה. כי חזקיהו היה צדיק וישר ירא אלהים, שנאמר ולא סר מכל מצות ה' ימין ושמאל. וגם הוא אמר בתפלתו (מלכים ב' כ"ג) זכור נא את אשר התהלכתי לפניך והטוב בעיניך עשיתי.

אבל האמת הוא כמו שפירש **הראב"ע**, שהפסח שעשה היה בחודש הראשון, ובזמנו נעשה. אבל מה ששגג הוא, שהיה לו לעבר השנה בסוף חודש אדר, והוא עיבר ניסן בניסן, מפני שישראל לא יכלו להתקבץ כולם, והכהנים לא הטהרו, ולא התקדשו למדי.

ועכ"פ יצא לנו מזה, שהדברים אשר כאלה בעיבור השנים וקביעות החודשים היו תלויים בבית דין הגדול, ומה שהם עושים על פי התורה. ומה שאמרה התורה (דברים י') לא תוסיף עליו ולא תגרע ממנו, לא נאמר אלא כנגד ההמון, שלא יחדשו משכלם ולא יתחכמו מדעתם במצוות, כמו שעושים הקראים, אלא שנשמע לנביאים ולכוהנים ולשופטים, לפי שהם נעזרים בשכינה.

וכמו שכתב החבר למלך הכוזר, ולא יעבר שיטעו כל הסנהדרין בדבר התורה. ולכן תלה הכתוב אמיתת הדין מן המקום אשר יבחר ה', ונתחייבנו במקרא מגילה ונר של חנוכה ונטילת ידים ועירוב, ולברך עליהם אשר קדשנו במצוותיו, לפי שהקב"ה תלה כל זה במורי התורה וסנהדרין.

[סיכום]

אמנם הקראים כדי להתרחק מדרכי חכמי ישראל, ביזו חכמתם ובינתם בחכמת העיבור ותכונת מהלכות השמים, שעליו נאמר כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים, ובחרו להם דרך ראיית הלבנה, להורות שהם מתרחקים מהקבלה האמיתית, ולא עלה בידם. כי על כל פנים צריכים הם לקבלה לדעת ענין החודש והשנה, כמו שכתבתי למעלה. וכיצד מקדשים, ומתי מקדשים.

ואם יהיו עבים ג' חודשים או ד', כתבו שיעשו קידוש החודשים ג' חודשים מלאים ואחד חסר. ואמרו שצריך לעבר את השנים משום שמור את חודש האביב. וכשם שאין עיבורי החודש אלא מהימים, כן לא יעברו את השנה אלא לחודשים. וכדברי **חז"ל** חודשים אתה מונה לשנה, ולא ימים. והולכים אחרי תיקוני הרבנים שתיקנו מחזור של לבנה י"ט שנים, ותקנו לעבר שבע שנים הג' הו' הח' הי"א הי"ד הי"ז הי"ט. הרי לך שגם הם נסמכים על הקבלה ועל פי החשבון בקידוש החודשים ועיבור השנים.

והתימה מחכמיהם איך לא כיסתה כלימה פניהם בקדשם את החודש בכל מקום, מבלי הסכמת מקום אחד ממקום אחר. ויהיו הקראים אשר בארץ ישראל מקדשים ליום אחד, ואשר בדמשק ליום אחר, ואשר בקושטאנטינה שהוא רחוק משם הרבה לזמן רחוק ממנו. ויהיו אלה במקום אחד אוכלים חמץ בפסח ועושים מלאכה ביום הכיפורים לדעת אנשי מקום אחר. אלו יסמכו על עד אחד, ואלו על עדים אחרים. ובמקום שהיו ישראל גוי אחד בארץ, והזהיר הקב"ה שתהיה להם תורה אחת ומשפט אחד, תיעשה התורה ביניהם תורות רבות ומתחלפות, וכל היום יתחדשו ביניהם דעות ויהרסו מה שהסכימו עליו. ואין להם שיאמרו אלא כך היה דעת אחד מהם, ושבו א"כ להאמין בקבלה.

ובמקום שלא עמדו על קבלת הרבים שקיבלו מהנביאים, עומדים על קבלת יחיד או יחידים ממפרשיהם בעלי סברא גרידה, עם רוב החולקים עליו.

הנה התבאר שתכלית המצווה הזאת הוא שיהיה חודש ניסן ראש והתחלה לחודשי השנה לזיכרון הגאולה, ושלא צווה הקדוש ברוך הוא שיקדשו את החודש על פי הראייה אלא באופן היותר אמיתי ומדויק שאפשר, ושורשי חכמת העיבור ניתנו למשה רבנו בפירוש המקובל על פה, להיות קידוש החודשים ועיבור השנים מסור לבית דין הגדול. ומפני זה אמר הכתוב במצווה הזאת, וידבר ה' אל משה ואל אהרן, כי לפניכם ניתנה המצווה הזאת במקום בית דין הגדול.

והותרה בזה השאלה הג'

ואמר בארץ מצרים, להגיד שקביעות החודש ההוא הראשון היה כפי ארץ מצרים. ואמר החודש הזה לכם, לפי שישראל במצרים היו נוהגים בחודשי המצרים. וצווה עתה שלזיכרון הגאולה לא יעשו עוד כן.

שמות יב, ג-יג

ג דברו אל-כל-עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויקחו להם איש ששה לבית-אבות ששה לבית:
 ד ואם-ימעט הבית מהיות משה וְלַקַּח הוּא וּשְׁכֵנוֹ הַקָּרֵב אֶל-בֵּיתוֹ בְּמִקְסַת נִפְשֵׁי אִישׁ לְפִי אֲכָלוּ תִכְסּוּ עַל-הַשֶּׁה:
 ה ששה תמים זָכַר בֶּן-שָׁנָה יִהְיֶה לָכֶם מִן-הַכֹּבָשִׁים וּמִן-הַעֲזִים תִּקְחוּ:
 ו וְהָיָה לָכֶם לְמִשְׁמַרְתִּי עַד אַרְבָּעָה עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ הַזֶּה וְשָׁחֲטוּ אֹתוֹ כָּל קָהָל עַד־תֵּשֶׁבֶת יִשְׂרָאֵל בֵּין הָעַרְבָּיִם:
 ז וְלָקַחוּ מִן-הַדָּם וְנִתְּנוּ עַל-שֵׁתֵי הַמְּזוּזוֹת וְעַל-הַמַּשְׁקוֹף עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר-יֹאכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם:
 ח וְאֲכָלוּ אֶת-הַבָּשָׂר בְּלִילָה הַזֶּה צְלִי-אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל-מַרְרִים יֹאכְלֶהוּ:
 ט אֶל-תֹּאכְלוּ מִמֶּנּוּ נָא וּבָשָׂל מִבָּשָׂל בְּמַיִם כִּי אִם-צְלִי-אֵשׁ רֹאשׁוֹ עַל-כַּרְעֵיו וְעַל-קִרְבּוֹ:
 י וְלֹא-תוֹתִירוּ מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר וְהִנֵּתֶר מִמֶּנּוּ עַד-בֹּקֶר בְּאֵשׁ תִּשְׂרְפוּ:
 יא וְכִכָּה תֹאכְלוּ אֹתוֹ מִתְּנִיכֶם חֲגָרִים וְעַלְיֶיכֶם בְּרִגְלֵיכֶם וּמִקְלָכֶם בְּיַדְכֶם וְאָכַלְתֶּם אֹתוֹ בַּחֲפֹזוֹן פֶּסַח הוּא לֵה':
 יב וְעִבְרַתִּי בְּאַרְצֵי-מִצְרַיִם בְּלִילָה הַזֶּה וְהִכִּיתִי כָל-בְּכוֹר בְּאַרְצֵי מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד-בְּהֵמָה וּבְכָל-אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֲעֲשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי ה':
 יג וְהָיָה הַדָּם לָכֶם לְאֹת עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר אַתֶּם שָׂם וְרֵאִיתִי אֶת-הַדָּם וּפָסַחְתִּי עֲלֵיכֶם וְלֹא-יִהְיֶה בָכֶם נֹגֵף לְמִשְׁחִית בְּהִכִּיתִי בְּאַרְצֵי מִצְרַיִם:

צווה השם ית' למשה ולאהרן, שידברו לכל עדת בני ישראל להיות המצווה מוטלת על כולם, ושכולם יתעסקו בה. והיא שייקחו בעשרה ימים לחודש הראשון ההוא איש שה לבית אבות, רצונו לומר כל משפחה ומשפחה שהיא בית אבות, שם אחד, זכר תמים.

רוצה לומר שלא יהיה נקבה לא טומטום ולא אנדרוגינוס, כי אין אחד מהם זכר. ושיהיה בן שנתו, רוצה לומר שיהיה נולד בשנה ההיא, כי הוא הנקרא טלה, והוא בן שנה. וכבר ביאר שיהיה מן הכבשים או מן העזים, כלומר שמצווה מן המובחר היא שיהיה שה טלה, ואם לא ימצא להם כן, יקחו במקומו מן העזים, והוא הגדי הקטן. והנה צווה שיהיה שה לבית, כדי שלא ייקחו שה אחד לשני בתים. והטעם שלא יוציאו מן הבשר חוצה מבית אל בית. האמנם אם ימעט הבית מהיות משה, רוצה לומר שאם ימעטו אנשי הבית ולא יספיקו לאכול שה אחד עד שלא יותירו ממנו. אז ייקח האדם ושכנו הקרוב אל ביתו. שהרי אוהבים כאילו הם שניהם ממשפחה אחת, במכסת נפשות. רוצה לומר בחלק מנין הנפשות האוכלות איש לפי אכלו. כלומר, כפי מה שיחשוב כל איש לאכול ממנו, כפי זה תכוסו ותתחלקו על השה.

ומאשר אשר תכוסו על השה, למדנו שאינם נמנים אחרי שישחטו השה, אלא בעוד שהוא חי, שאז נקרא שה. לא אחרי שמת, שאז כבר אינו שה. ולמדנו גם כן שאין אדם נמנה בשני פסחים, שנאמר תכוסו על השה, על אחד ולא על שני כבשים.

והנה צווה שיהיו האוכלים השה ממשפחה או שכונה אחת, לפי שיותר נאות הוא לאדם שיתחבר ליום משתה ושמחה בבית אחד מקרוביו או שכנו הקרוב אל ביתו, כי אין לו מהקלון אם ילך לאכול בביתו ועל שולחנו, משיהיה אם ילך לאכול בבית איש זר רחוק ממנו. והנה כיוונה התורה האלהית שהנמנים על השה יאכלוהו בבית אחד, ולא יצא מן הבית חוצה, לסיבה שאזכור אחר זה. וגם שהנמנים יהיו ראויים לאכול השה כולו בלילה ההוא, כדי שלא יבואו קודשים לידי פסול.

וצווהו שיהיה להם למשמרת עד י"ד יום לחודש ההוא, להגיד ששימוהו אסור בעבותים בכרעי המטות.

ואמנם אמרו ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל, אין הכוונה שכולם ישחטו את השה, כי השוחט אחד הוא.

והמפרשים פירשו, כל מי שירצה לשחוט מכל עדת בני ישראל.

ויותר נכון לפרש, שכל קהל עדת ישראל וקיבוץ אנשים שבישראל ישחטוהו. כי עם היות השוחט איש אחד, הנה יתקבצו שם בעת השחיטה מקהלות עם ישראל לפרסום הדבר ולגלותו ביניהם.

והיותר נכון בעיני, שצווה בזה שכל קהל עדת ישראל ישחטו כל אחד מהם את פסחו היום ההוא בין הערבים, כי אז יהיה זמן שחיטת הפסח לכל ישראל. כלומר כל אחד לפסחו. והוא כמו (במדבר ט' ב') ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו, שאין הכוונה שכולם יעשו פסח אחד, אלא שכל אחד עושה את פסחו. וכן העניין בכאן, שכל אחד מישראל שוחט את פסחו באותו זמן, שהוא בין הערבים.

[בין הערביים]

וכתב **הראב"ע** בפירוש בין הערבים, שיש שני ערבים לשמש, האחד שקיעתו תחת הארץ, והשני הסתלקות אורו המאיר אחרי בואו בהחלט. ושהזמן אשר ביניהם קרא בין הערבים. והרמב"ן כתב שמשש שעות ולמעלה קרוי בין הערבים, וענינו בין עריבת היום לעריבת הלילה. כי הלילה תקרא ערב, שנאמר בערב תאכלו מצות. והוא בלילה, שנאמר ואכלו את הבשר בלילה הזה. וכן ויהי ערב ויהי בוקר, הערב הוא תחילת הלילה. וכן (משלי ז' ח') בנשף בערב יום באישון לילה ואפלה.

ונראה לי שהפירוש הזה הוא עצמו מה שפירש **הראב"ע**, שיובן על פי דרכו.

והרלב"ג כתב שבין הערבים הוא חצי היום, שהוא בין שני הערבים, אשר קודם זריחת השמש, והערב שהוא אחרי שקיעת השמש באותו יום. ואינו נכון.

והנכון בעיני שבין הערבים הוא כמו בערב, כמו שנאמר (דברים ט"ז) תזבח את הפסח בערב. ואינו מההכרח שהשימוש הבאים בדרך הריבוי, שיהיה טעמן שניים בדקדוק. כי הנה מצאנו עצלתיים וצהרים שאינו רבים, ולא שנים. וכמו שהצהרים הוא חצי היום להפלגת הזוהר בזמן ההוא, עם היות שקודם זה כבר היה מאיר, ככה נקרא תכלית הערב ערבים, להפלגת ערבוב החשכה בעת ההוא.

וצווה שייקחו מדם השה הנשחט, ויתנו ממנו על שתי המזוזות, והם אשר על פתח הבית משני הצדדים, ועל המשקוף, הוא העומד על המזוזות, והוא עליון הפתח שעליו נוקש הדלת לדעת רש"י.

ולדעת **הראב"ע** הוא החלון אשר על פתח הבית, כדרך המצריים והישמעאלים.

ושיעשו זה בבתיים אשר יאכלו את השה בהם, רוצה לומר מבפנים לבית, כי לא יהיה עניין הדם כדי שיראו אותו המצרים, אלא כדי שיראוהו ישראל. וכמו שנאמר והיה הדם לכם לאות, רוצה לומר לכם ולא לנכרים. ולכן לא הייתה מצות הדם בפתחי החצרות החיצוניות רק על הבתים אשר יתקבצו האנשים לאכול את השה בעת מכת בכורות.

והנה בעניין הדם קיצר הכתוב בכאן, ופירש בו אחר זה דברים.

האחד שייקחו דם השה הנשחט בכלי, כמו שאמר מן הדם אשר בסף, כי לא ישפכוהו על הארץ כמים וייקחוהו מלוכלך בעפר, אבל ייקחוהו בכלי מהשחיטה, ומשם יקחו לטבול. והשני, שיטבול אותו עם אגודת אזוב, כי לא ייקחו הדם ההוא בידיים ויתנו אותו על שתי המזוזות ועל המשקוף. וכמו שנאמר ולקחתם אגודת אזוב וטבלתם בדם וגו'.

[המצוות באכילת הפסח]

ואחרי שצווה על שחיטתו וטבילת הדם, צווה על אכילתו. והזהיר בדברים:

האחד (שמות י"ב ח') ואכלו את הבשר בלילה הזה, רוצה לומר שלא יתירו ממנו אחר חצות ושלא ישברו העצמות, אבל יאכלו את הבשר לבד. וכמו שנאמר אחר זה, ועצם לא תשברו בו.

והשני, שיאכלו את השה צלי אש.

השלישי, צווה שיאכלו עם השה מצות ומרורים, והוא לחם מצה לא חמץ וירקות. מרור ככרפס וכחזרת המדברי.

ויהיה לדעת הרמב"ן אמר צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו, צלי אש ומצות ועם מרורים יאכלוהו. ויהיה מילת על כמו עם. כמו ויבאו האנשים על הנשים.

או יהיה ומצות נמשך למעלה, ואכלו את הבשר צלי אש, ומצות יאכל גם כן, ועם מרורים יאכלוהו הפסח הנזכר.

ויותר נכון לפרש על מרורים כפשוטו. שבתחילה יאכלו מרורים, זכר לשעבוד וימררו את חייהם. ואח"כ את השה צלי אש, כי היה הפסח נאכל על השובע, כמו שזכרו חז"ל. ומצות גם כן שיהיו צלי אש, כי לא יאפו אותם בתנור, אבל יעשו עוגות וישליכום על גחלי האש. וככה יאכלו אותם עוגות רצפים. וגם זה לרמז היה כמו שיתבאר.

וביאר ענין הצלי שזכר אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל במים, ופרשו המפרשים נא כמו חי, שלא יאכלו את בשר השה מבלי תיקון, וגם לא יהיה תיקונו בישול במים, כי אם צלי אש.

והנה הוצרך לפרש זה בשל מבושל במים, אחר שכבר אמר צלי אש, לדעת הרמב"ן, מפני שיש בישול מבלי מים. ולדעתי מילת נא בכאן, יורה על הזמן ההווה, כמו (שופטים י"ג ח') יבוא נא איש האלהים אלינו.

יצווה שני דברים בזה, שלא יאכלו מהשה עתה, רוצה לומר קודם י"ד לערב, ושלא יאכלו אותו בשל מבושל במים. ואמר במים, לפי שגם הצלי נקרא מבושל, כמו שאמר בפסח יאשיהו ויבשלו את הפסח באש כמשפט.

הרביעי, צווה שיצלו אותו בתמימות, ראשו על כרעיו ועל קרבו. כלומר, שלא יחלקוהו קודם הצלייה לחלקים ולנתחים, אבל בתמימותו יצלו אותו, ולא היו מחזרים קירבו לתוכו אחרי שהדיח אותו. כי התורה אמרה צלי אש, והקרביים אז יהיו בתמימות מבושל. אבל היה קרבו מבחוץ בעת שיצלו אותו, כדי שישלוט בו האש בעצמו.

החמישי, צווה שלא יותירו ממנו עד בוקר, ואם יותר ישרפוהו באש. ובזה החמירה התורה בפסח יותר ממה שהחמירה בשאר הקודשים, שהיה החמור מהם נאכל ביום ובלילה אחד, והפסח היה נאכל בלבד ללילה אחד. והנה יתבאר טעמו אחר זה.

והנה אמרה תורה הנוטר לבוקר, לפי שתכלית אכילת הפסח היה שיהיה נאכל קודם עת מכת בכורות. ואם היה להם מותר להותיר ממנו, היה זה סיבה שבני החבורה קצתם לא יאכלו ממנו כלל, לפי שהיו כבר שבעים, והיו מצניעים ממנו לאכול בבוקר ביציאתם לדרך,

ויאמרו שוגגים אנחנו.

השישי, צווה שככה יאכלו את הפסח, מותניכם חגורים וגומר. כי מנהג המצריים, וגם הוא בכל ארץ ישמעאל עד היום הזה, שכאשר ירצו לאכול, יתירו את חגוריהם אשר במתניהם, ולהסיר המנעלים מעל רגליהם, לאכול מסובים במטותיהם וכסותיהם. וכדי שלא יטנפום במנעליהם, כי אינם נוהגים לאכול על שולחנות גבוהים כדרך רבים מנדיבי עמי. ולכן צווה יתברך שמפני חיפזון היציאה, לא יאכלו כך אלא מותניהם חגורים ומנעליהם ברגליהם ומקליהם בידיהם, כאנשים המוכנים ללכת לדרכם, באופן שיאכלו את השה בחיפזון, ולא תהיה אכילתו מפני התענוג, אלא לשם מצוות, לפי שפסח הוא לה'.
וגם שהיו ישראל כל כך תאבים וכוספים ליציאת מצרים, שלא רצו להתמהמה.

והנה מכל הדברים האלה שצוותה תורה בפסח מצרים, מהם היו לדורות גם כן, ומהם היו לבד בפסח מצרים, ולא התחייבו בפסח דורות. כי הנה מצוות השה היה בפסח מצרים, וכן לדורות. וככה מניין השה. ועניינו שיהיה זכר תמים בן שנתו, היה גם כן מצווה בפסח דורות. וכן זמן שחיטתו בין הערבים היה לדורות, וכמו שנאמר לא תזבח על חמץ דם זבחי. וכן צלי אש ומצות על מרורים יאכלוהו, ועצם לא תשברו בו, היה מצווה בפסח דורות.

ואינו סותר לזה מה שנאמר במשנה תורה בעניין הפסח (דברים ט"ז ב') זבחת פסח לה' אלהיך צאן ובקר, ואמר ובשלת ואכלת, כי הנה לא היה הצאן והבקר לפסח, אלא הצאן לפסח והבקר לשלמים ולחגיגה, ועליהם אמר ובשלת ואכלת, כמו שיתבאר במקומו. וכן ראשו על כרעיו ועל קרבו, ואיסור הנותר ממנו עד בוקר, הכל היה לדורות.
אבל לקיחת השה בעשור לחודש קודם ד' ימים לשחיטתו, ונתינת הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות, ומצות מותניכם חגורים ונעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם, שלושת הדברים האלה היו חובם בפסח מצרים ולא בפסח דורות. כי הנה כל דבר שהוא מגוף הפסח הוא לדורות. אמנם הדברים התלויים באוכלים, לא היו לדורות והטעם בהם יתבאר אחרי זה.

[טעם מצוות הפסח לפי פשט הכתובים]

והודיע השם טעם המצווה הזאת בכללות, באומרו **ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה**, רצונו לומר אחרי אכילת הפסח בלילה הזה, אשר צויתי לאוכלו, תעבור גבורתי ומכתי בארץ מצרים דרך העברה, כמו הסוס הרץ במרוצה חזקה ועובר בשוק, והורס כל מי שעומד בדרך לפניו, וכל מי שנוטה מן הדרך ינצל. וביאר הנמשל בהעברה הזאת ואמר, והכיתי כל בכור בארץ מצרים, שתהיה ההכאה לבכורות וגדולי הבית מאדם ועד בהמה, שהבכורות שלהם ימותו פתאום.

והרלב"ג פירש **ועברתי** מלשון עברה וכעס, כמו עובר ומתעבר.

ואמרו **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים**, אין הכוונה על השרים אלופיהם ודייניהם, כמו שפרשו אנשים מבני עמנו. וגם אינו על הפסילים אשר בארץ, המה כדברי **רש"י**. אבל הכוונה בו שיבטל כוחות המערכות השמימיות המורות טובה על המצרים שהם האלוהות שהיו עובדים, כי אין הקדוש ברוך הוא נפרע מאומות עד שיפרע מאלוהיהם, וכמו שיתבאר.

והודיע א"כ השם למשה מכת בכורות בסיבותיה, והוא אמרו **אני ה'**, רוצה לומר היכול על התחתונים ועל העליונים, ומשגיח בפרטים, ומבחין בין טיפה לטיפה. ואין להקשות על זה מאשר בפועל, כשנזכרה המכה, נאמר וה' הכה כל בכור, ולא נאמר שם שעשה שפטים באלוהיהם. כי שם סיפר ההכאה ומה שנמשך ממנה, שהוא היציאה ממצרים. אך ביטול הכוחות העליונות, לא היה צריך לזכרו שמה, אחרי שכבר נזכר כאן.

ולפי שלא יאמר משה ומה ענין הדם לענין מכת בכורות, אמר עוד, והיה הדם לכם לאות על הבתים אשר אתם שם. רוצה לומר, שהם יביטו בדם ההוא אשר יהיה נגד עיניהם בבתים שיתקבצו לאכול שם את הפסח, והיה להם לאות וראייה על אמונה ודעת קיים אמיתי. וכאשר אתם תאמינו לי באמצעות האות ההוא ותבינו אמיתת הדעת ההיא, הנה אנכי בראותי את הדם, ומה שתאמינו באמצעותו, ופסחתי עליכם. רוצה לומר אחמול עליכם. והוא מלשון פסוח והמליט.

או יהיה מענין דילוג. שבמכת בכורות אכה בבית המצרי, ואדלג מבית ישראל, באופן שלא ימותו בכורי ישראל כבכורי המצריים.

וזה הוא ולא יהיה בכם נגף למשחית, בהכותי בארץ מצרים. וגם זה מורה שלא הייתה הזאת הדם אלא בפסח מצרים בלבד. ולזיכרון הנס הזה תחוגו חג לה' לדורותיכם ביום הזה, ויהיה זה לכם חוקת עולם שבכל שנה בחודש והיום הזה תחוגו ותעשו חגיגה משתה ויום טוב, להודות לה' על כל אשר הגדיל לעשות עמכם ביציאת מצרים. ועל זה נאמר במשנה תורה **שמור את חודש האביב ועשית פסח**.

והנה אמר הכתוב לדורותיכם חקת עולם, ולא אמר **בכל מושבותיכם** כמו שאמר במצות, לפי שמצות המצה ואיסור חמץ נוהגת בארץ ובחוצה לארץ, ולזה נאמר בה בכל מושבותיכם תאכלו מצות, באי זה מקום שתשבו שמה. אבל הפסח שחיובו בארץ, ואין מצוותו בחוצה לארץ, לא נאמר בעבור זה בכל מושבותיכם. ואחרי ביאור המצווה הזאת כפי פשט הכתובים ראוי לבאר טעמה בכללה וחלקיה.

[טעם מצוות הפסח בכללה וחלקיה]

ואומר, שכבר אמרו חכמים שהגופים התחתונים שבעולם השפל קשורים עם הגופים העליונים השמימיים, ומושפעים מהם. וכל שכן בענייני התבואות וההוויה והפסד, וכמו שנאמר (שם ל"ג) וממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים. ועליו נאמר, כמו שדרשו

חז"ל, הידעת חקות שמים, אם תשים משטרו בארץ. עד שמפני זה היה לכל אומה מהאומות ולכל ארץ מהארצות מזל מיוחד בשמים ישפיע עליה, כמאמר דניאל שר מלכות יון, שר מלכות פרס. וכמו שכתב **הראב"ע** על פסוק **אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים**.

והיה המזל השולט במצרים הוא מזל טלה, ולכן היו המצריים עובדים אותו ומכבדים את צורתו, וכמו שאמר **כי תועבת מצרים כל רועה צאן** ואמר (שמות ח' כ"ב) **הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו**. לפי שהיו חושבים שמזל טלה ישפיע ברכות וטובה באמצעות הכבוד והעילוי שיעשו למקנה שנקראה שמו עליו, והוא בצלמו כדמותו. וידוע בחכמת התכונה שמזל טלה הוא בכור והגדול שבי"ב מזלות האפודה, בכוחו ובגבורתו, ובחודש ניסן הוא בכוחו הגדול, כי הוא מזל הצומח. ותכלית גבורתו הוא ביום י"ד עד יום ט"ו. ועל ידי השמש העומד אז עמו במחציתו. ולכן מנאוהו התוכנים ראשון לכל המזלות. וכבר זכר זה **הרמב"ן** על פסוק שה לבית.

וידעת עם זה מה שביאר הנביא יחזקאל, שישראל בהיותם במצרים רובם היו עובדים למזל טלה, כמו המצרים עצמם. וזה שאמר (יחזקאל כ"ה ה')

ביום בחרי בישראל ואשא ידי לזרע בית יעקב ואודע להם בארץ מצרים וגו' ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגילולי מצרים אל תטמאו אני ה' אלהיכם וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי את שקוצי עיני לא השליכו ואת גילולי מצרים לא עזבו ואומר לשפוך חמתי עליהם לכלות אפי בהם בתוך ארץ מצרים.

וכבר זכר הנביא מתועבותיהם, שהיו עובדי עבודת זרה מניחים זיכרונה אחר הדלת והמזוזה, וכל שכן שלא היו שומרים דרך ה' כאברהם אביהם, והפרו את בריתו ולא נימולו, מפני שהיו שקועים באמונות הכוזבות אשר היו למצריים. עד ששלח הקדוש ברוך הוא את נאמן ביתו משה רבנו, להיותו רופא לשבורי לב וחסרי הדעת האמיתי, שהוא הדריכם בדרך אמת במעגלי צדק. כמו שצווה (שמות ג') **לך ואספת את זקני ישראל ואמרת אליהם אלהי אבותיכם שלחני אליכם**.

ועם ראיותיו אותותיו ומופתיו השרישם באמונות האמיתיות, וכמו שאמר **ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' וגו' ויקדו וישתחוו**. ולהיותם כבר בשלמות האמונה האלהית, לכן לא התפשטו עליהם רעות המכות שהוכו בהם המצריים, כי הפלה השם חסיד לו, כי היו המכות ההן נעשות על ידי שלוחי ההשגחה. והדברים המגיעים מאתו יתברך על ידי אמצעיים, הם מוגבלים כפי הסדר והטבע אשר שם בהם בוראם.

אמנם לא כן הרעות המגיעות מהשגחת השם הפרטית בלא אמצעיים, כפי המשפט הישר והדין החותך. ולכן אמר הנביא (איוב ל"א י"ד) **ומה אעשה כי יקום אל ואמר (חבקוק ג) לפניו ילך דבר ויצא רשף לרגליו ועל זה אמר ראש החכמים (משלי כ) מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע**, רוצה לומר שבהיותו משגיח בהשגחתו הפרטית יעבור הכל על שורת הדין מאין השב.

הנה מפני זה במכות מצרים הייתה הפלאה, להיותם ע"י אמצעיים שפעולתם מיוחסת כפי הכוח הניתן להם מהשם להזיק לזה ולא לזה, כפי הכוונה. האמנם בעבור שהיו המערכות העליונות מסבבות העבדות לישראל במצרים, הצריך הקדוש ב"ה בכבודו ובעצמו לפקוד על צבא המרום במרום, לבטל כוח מזל טלה בלילה ההוא. ועל זה אמר **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים**. ולהיות המזל ההוא שולט בבכורי מצרים, כמו שהוא בכור וגדול מכל מזלות האפודה, נמשכה אחר משפטו מכת בכורות, שהא בהא תליא. ולכן לקו כל הבכורות כולם, מבכור פרעה עד בכור השבי, ועד בכור בהמה. שכולם לקו, לא להיות בכור השבי ובכור בהמה חטאים בעבדות ישראל, אלא להיותם בכורות. ובהלקות בכור המזלות, היה מחויב שכל הבכורות, מאי זה מין ועם שיהיו, בהיותם במצרים מקום שולטנות המזל ההוא, ילקו עמו.

הנה אם כן נלקה מהכוח הבלתי-בעל-תכלית, כדי שיצאו ישראל ממצרים. ומתו הבכורות בהלקות המזל הבכור המורה עליהם.

והנה היו בכורי ישראל גם הם נכללים במכה הזאת, אם כפי הסידור הטבעי, כיון שהיו בכורות ונלקם מזלם והם היו במצרים, ואם כפי שורת הדין ומשפטו, לפי שגם הם היו עובדים למזל טלה במצרים. ולכן היה ראוי שילקו עימהם. ומפני זה, כדי להציל את ישראל מהמכה ההיא, צווה אותם במצוות הפסח. והביטה וראה איך יסכימו כל פרטי המצוה הזאת עם הרמז הזה:

ראשונה שייקחו שה בן שנתו, שהוא טלה, יען היה בצלמו וכדמותו של מזל טלה שהמצריים היו עובדים.

הב' שיהיה זכר תמים, כי כן צורת המזל, זכר. ולהיותו ראש המזלות, קראו תמים, רוצה לומר שלם ונכבד.

הג' צווה שייקחו השה בעשור לחודש, ושחיטתו בי"ד יום. והייתה הכוונה בלקיחתו בעשור לחודש, לפי שאז השמש באותו מזל בשליש גבורתו. וכדי שיראוהו המצרים כרוך בכרעי מיטותיהם, אשר הוא להם תועבה והכעסה רבה. ושחיטתו ביום י"ד, לפי שהוא אז שם בגבורתו ומעלתו. ועם כל זה אז ישפכו את דם הטלה, לדעת שלא ידרשהו אלוה ממעל, ולא יצילהו המזל מרעתו. ובזה יכירו וידעו כי לה' המלוכה, ושהוא מבטל המערכות בחפצו.

וד' צווה שיהיה שה לבית, לפי שמזל טלה הוא בית כבודו של שמש. ולרמוז לזה ייחסו שה, ואם ימעט הבית. ואמר בבית אחד יאכל, ושלא יוציאוהו מן הבית, להודיע שהיות השמש במזל טלה שהוא בית כבודו לא יצילהו מרעתו.

וה' צווה שימנו עליו כל בני הבית כדי שכולם יושרשו באמונה האמיתית ולא יישאר ביניהם איש חושב מחשבות און.

והו' צווה שישחטו אותו כל קהל עדת ישראל, כדי שיהיה מפורסם ביניהם האמונה

האמיתית ושקרות עבודת מזל טלה. ולכן ישחטו הטלה בפומבי, לראות אם יש מוחה בשחיטתו ומחזיק ברשעת אמונתו הראשונה.

וז' צווה שייקחו מן דם השה ושיתנו ממנו על המשקוף ועל שתי המזוזות, לפי שבאותם המקומות אחר הדלת והמזוזה היו הם שמים זיכרון העבודה זרה ההיא, בהיותם עובדים אותה. לכן עתה ישימו שמה דמו אשר שפכו, לבזותו ולהכעיסו. וציווה שיעשו ההזאה ההיא מהדם באגודת אזוב, שהוא השפל והנבזה שבעצים, לרמוז לישראל השפל בעבודת מצרים שידי יעשו זה הפועל מההזאה מאלהי מצרים.

וח' צווה שישומו הדם בבתיים אשר יאכלו בהם, להגיד שאין הרמז הזה מהאמונה הנקנית שמה מכוונת לנכרים, אלא לישראל שהם גוי צדיק שומר אמונים. וכמו שנאמר והיה הדם הזה לכם, כי להם יהיה לאות ולעדות בעצמם, שלא יהיו עוד עובדים את מזל טלה כימים הראשונים. ושהם יצאו ממצרים, כי יד אלוהיהם הטובה היא סמכתם בביטול כוח מזל טלה וגבורתו. גם צווה בזה האות שיהיה אליהם בייחוד, כדי שהמצריים לא יעשו אות גם כן להינצל מהמגפה. והיו מקבלים דם השה בכלי כסף, כדי שלא יישפך על הארץ, ולא יאכלו על הדם. גם לרמוז שבאותו דם אשר בסף יהיה סוף גלותם, כי סף הוא מלשון סוף. **וט'** צווה שיאכלו את הבשר בלילה ההוא עד חצות. והחמירה התורה בנותר ממנו, כמו שזכרתי לזיכרון שבלילה ההוא עשה הקדוש ברוך הוא שפטים באלהי מצרים. ולזה יאכל הפסח בלילה ההוא בהכרח.

הי' צווה שיאכל הפסח על מצות ומרורים, לפי שהפסח היה מורה על הגאולה, והמצות והמרורים היו מורים על העבדות והעינוי שקבלו במצרים. ולפי שהעבדות והעינוי קדם לגאולה, לכן צווה שיאכלו את הפסח המורה על הגאולה על מצות ומרורים שכבר אכלו בראשונה.

היא' צווה שיאכלו השה צלי אש. ולא היה זה מפני החיפזון כמו שפירשו המפרשים, אבל היה כדי שיהיה ריחו נודף, ושיריחו אותו המצריים וידעו כי תועבת מצרים היו אוכלים שמה, ועם כל זה לא יוכלו להרע עימהם. וכמו שנאמר על זה ליל שמורים הוא לה'. **וי"ב** צווה שיצלו השה על כרעיו ועל קרביו, ולא היה זה גם כן מפני החיפזון כמו שפירשו, אלא כדי שלא תבטל ולא תפסד תמונתו. כי בהיותו חי ובהיותו מת ובהיותו צלי אש תמיד יהיה בתמונת טלה, מפני הנרמז בו.

וי"ג צווה שיאכלו את הפסח מותניהם חגורים ונעליהם ברגליהם, כדי להבטיחם שבזכות מצות הפסח יצאו בלילה ההוא מגלות מצרים. וכבר אמרו חז"ל (**שמות רבה פ' י"ז**) שעל שתי מצות נצטוו בלילה הזה, דם מילה שנימולו כולם כדי לאכול בפסח שכל ערל לא יאכל בו, ודם הפסח שנאמר ואומר לך בדמיק חיי.

ובמכילתא אמרו -

ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים. היה ר' מתיא בן חרש אומר, מפני מה

צווה הקדוש ברוך הוא לקיחתו של פסח קודם שחיטתו ארבעה ימים, הרי הוא אומר ואעבור עליך, הגיעה השבועה שנשבעתי לאברהם לגאול את בניו. ולא היו בידם מצות שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר שדים נכונו ושערך צמח ואת ערום ועריה - ערום מן המצות. לכן נתן להם שתי מצוות, מצוות פסח ומצוות מילה, שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך. ונאמר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור. לכך הקדים לקיחתו של פסח ארבעה ימים לשחיטתו, כדי שיהיו נוטלים שכר על המעשה.

הנה ביארו שבאה מצות הפסח כדי שיהיו ראויים לגאולה. וכבר יורה על מצות מילה שקבלו אז מה שנאמר בספר (יהושע ה) כי מולים היו כל העם היוצאים וגו'.

ובאלה שמות רבה אמרו שהיה המשקוף בזכות אברהם, שהיה משקוף הבית. והשתי מזוזות, היו רמז ליצחק וליעקב. ושלכן אמר ופסח ה' על הפתח. והעניין כולו שבזכות מצות הפסח והדבקות אשר בלילה הוא יתדבק בבוראם, ויאמינו בו וביכולתו על השלמות, יהיו ניצולים מפועל הלקות הכולל הנעשה בארץ, המתחייב ממשפט האלוהות.

וזהו אמרו **ולא יהיה בכם נגף למשחית בהכותי בארץ מצרים**. ובמקום שעובדי מזל טלה היו חושבים שבכבדם צלמו ודמותו יינצלו מהפגעים, יתיישב בנפשותם של ישראל, ויראו בניסיון שהדבר בהפך: שהעובדים אותו מתו, והמבזים ומקללים אותו וכופרים באלהותו ינצלו מדבר באופל יהלוך.

ואמנם מה הוא המשחית אשר זכר, ושיזכור אחר זה **ולא ייתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף**, הנה הוא לדעתי אויר מעופש שורף שחידש הקדוש ברוך הוא על דרך הפלא, והיה נכנס בבכורות מדרך הפה והנחיריים, והולך אל לבם פתאום, והוא היה המשחית שאינו מבחין בין צדיק לרשע, כי אינו בעל דעת ובחינה. והיה מהנס האלהי שבזכות הפסח והמילה לא נכנס האוויר המעופש ההוא בבתיהם של ישראל.

הנה התבאר שלא תלה הש"י הצלתם בראיית הדם, להיותו לאות ולזיכרון, אלא שבהיותם מאמינים השגחת הש"י וידיעתו, ושזובח לאלהי השמים יוחרם בלתי לה' לבדו, יהיו בשכר זה ניצולים מהמגפה ההיא.

והתבאר שלא הייתה מכת בכורות משפט פרטי בהם שישלחם ביד פשעם. אבל השם ביטל כוח מזל טלה, כדי שיצאו ישראל ממצרים. כי מזל טלה היה שרם של המצרים, ומזה נמשכה מכת הבכורות כולם, לפי שהייתה המכה נמשכת מלמעלה בכל בכור אי זה שיהיה. ולכן היה ראוי שתכלול המכה גם כל בכורי ישראל היושבים במצרים, וכל שכן בהיותם עובדים המזל ההוא מקדם, כמו המצריים שהיו בעבור זה חייבי מיתה כפי המשפט האלהי. ובעבור זה צווה הי"ת שיעשו את הפסח ויפנו עורף לעבודת המזל ההוא,

וידבקו באלהיהם, והוא יהיה להם למושיע מהמיתה המסודרת הכוללת היא. וזה עניין בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים כי בעבור מצות הפסח והמצה עשה עימם החסד הגדול הזה, ולכן היה החסד ההוא בבכורות בלבד, ונתקדשו מפני זה כל בכור לגבוה, לפי שהיה הלקות והמכה ראויה לבוא עליהם ולהם נעשה הנס ההוא. והנה במכות מצרים הייתה הפלאה לישראל, ולא נצטרכו לאות, מפני שהיו באות על צד העונש לראויים אליהם, ולכך נתייחדו לפושעים. גם שהיו על ידי אמצעיים שלא יעברו החוק והרשות הניתן אליהם.

אבל מכת בכורות עשאה הקדוש ברוך הוא בעצמו מבלי אמצעי, ולפניו ילך דבר, והיה בזה סכנה עצומה לחוטאים, כי בקום למשפט אלהים, לא לפניו חנף יבוא. וישראל היו מלוכלכים בגילולי מצרים, והיה משורת הדין בהלקות את השרים העליונים שכל עובדיהם ימחו מספר חיים. ומפני הסכנה העצומה שהיה בזה לחטאים בנפשותם, הגדיל ה' לעשות עם ישראל, לצוותם שיעשו מעשה מיוחד וינצלו מתוך ההפיכה.

ואמנם בקריעת ים סוף היה העונש על המצריים בעוון כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, כמו שאמר יתרו. ולכן לא היה ראוי שייענשו בזה בני ישראל, כי לא הייתה הטבעת המצריים דבר נמשך מהלקות העליון, כי אם משפט השגחיי כפי החטא. הנה התבאר הדרוש הנכבד הזה.

והותרה במה שדברתי עד הנה השאלות הד' והה'.

שמות יב, טו-כ

טו שִׁבְעַת יָמִים מִצֹּת תֹּאכְלוּ אַךְ בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּיתוּ שְׂאֵר מִבְּתֵיכֶם
 כִּי כָל-אֹכֵל חֶמֶץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִיִּשְׂרָאֵל מִיּוֹם הָרִאשׁוֹן עַד-יוֹם הַשְּׁבִיעִי:
 טז וּבַיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִקְרָא-קֹדֶשׁ וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִקְרָא-קֹדֶשׁ יִהְיֶה לָכֶם
 כָּל-מְלֶאכֶה לֹא-יַעֲשֶׂה בָהֶם אֶךְ אֲשֶׁר יֹאכַל לְכָל-נֶפֶשׁ הוּא לְבַדּוֹ יַעֲשֶׂה לָכֶם:
 יז וּשְׁמֵרְתֶם אֶת-הַמִּצְוֹת כִּי בְעֵצָם הַיּוֹם הַזֶּה הוֹצֵאתִי אֶת-צְבָאוֹתֵיכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם
 וּשְׁמֵרְתֶם אֶת-הַיּוֹם הַזֶּה לְדֹרֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם:
 יח בְּרִאשׁוֹן בְּאַרְבַּעַת עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֹת תֹּאכְלוּ מִצֹּת עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֶשְׂרִים לַחֹדֶשׁ בְּעֶרְבֹת:
 יט שִׁבְעַת יָמִים שְׂאֵר לֹא יִמָּצָא בְּבֵתֵיכֶם
 כ כִּי כָל-אֹכֵל מִחֶמֶץ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהוּא מִעַדְתִּי יִשְׂרָאֵל בְּגֵר וּבְאֶזְנֵחַ הָאָרֶץ:
 כ כָּל-מִחְמָצֹת לֹא תֹאכְלוּ בְּכָל מוֹשְׁבֵתֵיכֶם תֹּאכְלוּ מִצֹּת:

בעבור שהתחברו במועד הזה שלוש מצוות, והם פסח מצה וחגיגה, והנה שכבר ביאר הכתוב מצות הפסח, בא לבאר עתה עניין המצה והחגיגה בפסוקים האלה.

[מדוע נצטוו לאכול מצה?]

ואמנם טעם המצה ואיסור החמץ כבר ביארנו **רבן גמליאל** בהגדה, באומרנו: מצה זו שאנו אוכלים על שום מה, על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו

להחמיץ, עד שנגלה עליהם הקדוש ברוך הוא וגאלם, שנאמר ויאפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים עוגות מצות כי לא חמץ, כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה וגם צדה לא עשו להם.

וכבר העירותי במאמר זבח פסח אשר חברתי ספק גדול על זה, הוא הספק אשר בשער צ"ו. ועניינו, כי הנה קודם היציאה ממצרים צווה הקדוש ברוך הוא בפרשת החודש על המצווה, שנאמר על מצות ומרורים יאכלוהו. ואמר והיה היום הזה לכם לזיכרון, וחגותם אותו חג לה' וגומר, שבעת ימים מצות תאכלו. ואם קודם שיצאו ממצרים צווה ית' על מצוות המצה ואיסור החמץ, איך אמר **רבן גמליאל** שהיה טעמה על שלא הספיק בצקם להחמיץ עד שנגאלו.

והנה **הר"ן** בחידושו על הרב האלפסי בפרק ערבי פסחים (דף קט"ו) כתב על זה, וז"ל: מצה זו על שום שנגאלו שנאמר ויאפו את הבצק ולא יכלו להתמהמה. שאלו יכלו היו מחמיצים אותו, דפסח מצרים לא עשו אלא לילה ויום אחד כפסח שני, ולמחר היו מותרים מחמץ ובמלאכה. לפיכך אלו יכלו להתמהמה, היו מחמיצים עיסותיהן לצורך מחר, שלא הוזהרו בבל יראה. אבל מתוך שלא היה להם פנאי, אפואו מצה. וזכר לאותה גאולה נצטוו באכילת המצה. עד כאן.

ייראה שהרב הבין שמצות המצה במצרים הייתה בלבד בפסוק **על מצות ומרורים יאכלוהו**, וכי זה בלבד ידבר בפסח מצרים. ושאומרו אח"כ **והיה היום הזה לכם לזיכרון וחגותם אותו וגו' שבעת ימים מצות תאכלו** הוא בפסח דורות, אחרי בואם אל הארץ, ששם יהיה אסור החמץ כל שבעה. כי לדעתנו לא היה איסור החמץ וחייב המצה במצרים כי אם בלילה הראשון, עם היות שלאחריו לא היה כן, כמו שצוותה תורה בפסח שני.

אמנם במדבר לא היה להם חיטה ושעורה לעשות מצה, ולכן לא נצטוו בה כי אם בשנה השנית ע"פ הדיבור.

וכן כתב בן כספי, לא תחשוב שעשו ישראל במצרים חג שבעת ימים, כי הם במצרים לא אכלו מצה כי אם פעם אחת עם הפסח. אבל התורה צוותה לחוג לדורות שבעת ימים, כי המספר ההוא מהימים היה נהוג אצלם תמיד במשנת היין, ובחופה, גם באבלות. ולכך צוותה גם כן לחוג את חג הסכות שבעת ימים, אף על פי שהיו הסכות ההם זמן הרבה מאוד.

ומלבד שהדעת הזה הוא רחוק מאוד מפשט הכתובים שבפרשת החודש, עדיין הקושיא במקומה עומדת. רוצה לומר איך יאמר **רבן גמליאל** שהסיבה שאנו אוכלים המצה בליל פסח, היה שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ. כי הנה קודם היציאה צווה יתברך לאכול המצה עם הפסח, ומפני אותה מצווה שלשעה אנו אוכלים את המצה בליל פסח, לא מפני שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ.

אבל אמיתת העניין הזה הוא שהמצווה שנצטווה בה ישראל במצרים מהמצה ואיסור החמץ לכל שבעת הימים הייתה כמו שנצטוו לדורות, ושעל פסח מצרים נאמר **והיה היום הזה לכם לזיכרון וחגותם אותו חג לה' שבעת ימים תאכל מצות**, רוצה לומר שיעשו את החג לדורות, כמו שעשו אותו במצרים פעם ראשונה. וכמו שכתב **הראב"ע**, שאכלו המצה מיום שיצאו ממצרים עד שנכנסו בים, שהם שבעה ימים.

וכן כתב **הרמב"ן**, שטעם ויאפו את הבצק, מפני המצווה שנצטוו **שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל מחמצת וגו'.**

והיותר נכון בעיני בזה הוא, שבמצרים צווה השם לישראל במצות הפסח והמצות שיאכלו אותם בלילה הראשון, ובשבעה ימים אחריו. ושכן יעשו את החג לדורות בעניין הפסח בלילה ההוא, ובעניין המצות כל שבעת הימים. והיה הפסח להורות ולזכור הנס שהיה עתיד לעשות שיפסח ה' על הפתח ויצילם ממכת בכורות. והיו המצות לזיכרון הגאולה והיציאה מהגלות בחיפזון ומהירות רב ונמרץ, שהיה עתיד להוציאם בליל הפסח.

אמנם אילו נתנה המצווה הזאת לישראל אחרי צאתם ממצרים, אולי לא יהיו מרגישים במהירות הגאולה, ולא יעמדו על טעם המצווה ההיא ואמיתתה. לכן הערים הקדוש ברוך הוא לצוות אליהם המצווה הזאת במצרים קודם יציאתם משם, ולהיותה המצווה הראשונה שנצטוו בה, היו זריזים עליה מאוד, ולשו עיסותיהם, בחושבם שיהיה להם פנאי לאפות אותם במצרים מצות, כמו שנצטוו. וקודם האפייה בא פרעה ועבדיו לילה לאמור **קומו צאו מתוך עמי**. ויצאו בחיפזון גדול, ויישאו את בצקם צרורות בשמלותם על שכמם, כי לא יכלו להתמהמה לאפות אותם במצרים כאשר חשבו. והיו בני ישראל ונשותיהן חרדים ומצטערים על עיסותיהן שמא יחמיצו, ויחטאו לאלהים במצווה הראשונה אשר צווה אותם. וכאשר הגיעו לסוכות או למקום אחר נאות לאפות את בצקם, בדקו אחריה ומצאום עוגות מצות, כי לא היו חמץ. ואז הכירו וידעו שבחיפזון גדול יצאו, ושהגדיל השם לעשות עימם נס. וההכרה הזאת הגיעה להם בעבור שנצטוו קודם היציאה בשמירת המצות.

ולכך אמר **רבן גמליאל** שהיה טעם המצה באמת מפני שלא הספיק, שהוא מהירות היציאה, עם היות שנצטוו ראשונה עליה לאותה סיבה שזכרתי. ועל זה אמר הכתוב **והיה היום הזה לכם לזיכרון וחגותם אותו חג לה'**, שהיום הוא יום חמישה עשר בניסן, שהרי בליל חמשה עשר אכלו את הפסח, ולבוקר יצאו. שנאמר **זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים.**

ואלו הייתה המצווה היא ליום אחד בלבד, לא היה הדבר נרגש, כי כמה מהאנשים יעברו יום אחד או יומיים שלא יאכלו לחם כלל, או שיאכלוהו מצה במקרה שקרה. לכן צווה יתברך שחג המצות יהיה שבעת ימים, כי הוא הקף שלם. וכשיתמידו בו באיסור החמץ ועניין המצות, יודע שהוא חג ה'. וגם צווה במספר הזה מהימים להזהירם שלא יאכלו חמץ מליל יציאתם ממצריים עד שיטבעו המצריים בים סוף.

ואין הכוונה שכל שבעת ימי החג יאכלו מצות בחיוב, כי המצה אינה חובה אלא בלילה

הראשון. אלא שבכל שבעת הימים ההם, כל הלחם אשר יאכלו יהיה מצה בלא חמץ. והוא אמרו אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתים.

ואין היום הראשון שנזכר כאן יום י"ד, כמו שפרש"י. כי כמו שכתב הרמב"ן, אין בכל הפרשה רמז ליום י"ד. אבל אמר ביום ראשון על יום ט"ו, שהוא ראשון לשבעת ימי החג. ולפי שתחילת היום הוא מן הערב שלפניו, לכן אמר אך ביום הראשון תשביתו שאור, ביום הראשון מימי החג יהיה נשבת החמץ מן הבית.

וכן כתב הרמב"ע, שבהיכנס היום הראשון כבר יהיה נשבת החמץ מן הבתים. והנה אמר תשביתו, ולא אמר תוציאו, לפי שמדאורייתא בביטול בעלמא סגי. כלומר, די שיבטל אותו בלבד, ויהיה נחשב אצלו לעפרא דארעא.

וענין תשביתו שאור, הוא לפי שהיה המנהג בארץ מצרים, וגם היום כן בכל ארצות הישמעאלים, שבכל יום ויום לשום לחם לאכול. כי מפני חום הארץ ייפסד הלחם כשיעבור עליו היום.

ואם ימצא השאור בבתיהם, אולי יתנו עיניהם בו לתתו בעיסתם להחמיצה, ויבואו לאכול חמץ. על כן צווה יתברך שאור לא ימצא בבתים, שהיא שמירה מעליא. ואמרו מיום הראשון וגו', שיעורו, כי כל אוכל חמץ מיום הראשון עד יום השביעי, ונכרתה. וכדי שלא נחשוב שיהיו כל שבעת ימי החג שווים בקדושה ומעלה, ביאר שהיום הראשון מהם יהיה מקרא קודש, רוצה לומר שיקראוהו יום קדוש. וכן היום השביעי יהיה במדרגה רבה מהקדושה, שכל מלאכה לא יעשה בהם, זולת מה שיאכל לכל נפש, שהוא אוכל האדם שמותר לעשותו בחג.

והנה לא אמר אשר יאכל לכל אדם, אלא לכל נפש, להגיד שאפילו הבהמות שלהם הם בכלל אשר יאכל לכל נפש בחג. והיה היום האחד מקרא קודש, לפי שבו יצאו ממצרים. והיום האחרון גם כן, מפני שביום השביעי נטבעו המצריים בים סוף, וביבשה עבר ישראל.

[טעם אכילת מצה ואיסור חמץ]

ואמנם אמרו עוד ושמרתם את המצות, פירשו המפרשים שיהיו המצות שמורים מימי הקציר. וכפי מה שפרשתי, בא הכתוב הזה לבאר למה יצווה במצה בזה החג, כי הנה טעם הפסח כבר ביאר אותו למעלה, שהיה מפני שפסח השם והציל בתי בני ישראל מהמגפה במכת בכורות. אבל אכילת המצה ואיסור החמץ לא ביאר טעמו עד הנה, ולכך הוצרך הכתוב לבארו, מאמרו ושמרתם את המצות. כי בעצם היום הזה הוצאתי וגו', רוצה לומר והנה צויתי אתכם שתשמרו את המצות, לפי שבעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם עם כל ריבויים מארץ מצרים. ולזכר הגאולה והיציאה ההיא צויתי שתשמרו את היום הזה לדורותיכם.

והייתה השמירה בשני דברים.

האחד באכילת מצה בחיוב בליל היום הראשון. ועל זה אמר **בראשון בארבעה עשר יום בערב תאכלו מצות** רוצה לומר בחודש הראשון, ביום **הארבעה עשר** בערב שהוא ליל ט"ו תאכלו מצות אכילת חובה.

והב' הוא איסור החמץ, שיתמיד מן היום הראשון מהחג אשר זכר, עד היום השביעי וסופו. ועל זה אמר עד יום העשרים ואחד לחודש בערב, שבעת ימים, בכולם שאור לא ימצא בבתים, כדי שלא תבואו לאכול חמץ, ותבואו לידי כרת. כי כל אוכל מחמצת, והוא הדבר שנתערב בו השאור, או הדבר המחמיץ, יהיה נכרת מעמיו, בין שיהיה אזרח מישראל או גר צדק. שהרי באוכלו מחמצת כפר בעיקר ותכרת נפשו.

הנה התבאר שנשנה כאן המאמר הזה ושמרתם את המצות, לבאר שטעם המצה בלילה ראשון, ואיסור החמץ כל שבעת הימים, הוא זכר ליציאה ולגאולה. ונזכרה למעלה זאת המצווה בעצמה, וחזר עתה במקום הזה, לבאר בה הסיבה והרמז שבעבורו נצטוותה.

ואמנם הוסיף לומר פעם אחרת, **כל מחמצת לא תאכלו בכל מושבותיכם תאכלו מצות**, לפי שמצות הפסח לא חייבה התורה אלא בהיותם בארץ לא בחוצה לארץ, אבל אכילת מצה ואסור חמץ לא היה כן, כי בחיוב היה בהיותם בארץ, ובהיותם חוצה לארץ. ואין מצות המצה תלויה במצות הפסח. וכדי לבאר זה אמר הכתוב כאן **כל מחמצת לא תאכלו בכל מושבותיכם תאכלו מצות**, רוצה לומר אף על פי שמצות הפסח תלויה בארץ, אין כן מצות המצה ואסור החמץ. כי הנה בכל מושבותיכם שתשבו בארץ או בחוצה לארץ, כל מחמצת לא תאכלו, ותאכלו מצות בימים הנזכרים.

הנה התבאר שאין יתור בפסוקים האלה.

והותרה השאלה ה'.

[מה מסמלים פרטי מצוות הפסח?]

והנה התייחסות המצה לגאולת מצרים כבר התבאר ענינו. אבל איסור החמץ מי יתן ואדע מה ענינו אצל הגאולה במצרים, ולמה היה חיוב אכילת הפסח והמצה לילה אחד בלבד, ואסור החמץ שבעת ימים. ובענין איסור מלאכה, למה היו היום הראשון והאחרון אסורים בה, ולא השאר. ואני כבר נתתי במצות האלה טעם על צד הרמז בסוף מאמר זבח פסח, ראיתי כללותיו בדברי חכם אחד מחכמי האומות. ומאשר מתקו לי רגבי נחלי אמריו החזקתי בהם והוספתי עליהם טוב טעם ודעת.

וכללות הענין אזכור במקום הזה ואומר, ששורש הדברים האלה הוא שראוי לאנשים יראי ה' וחושבי שמו שיכלו ימיהם בטוב ויקפידו על ימי חייהם שלא יוציאו לבטלה, ולא בדבר רע. ולפקוח עינינו ברא השם עולמו במספר ששת ימים אשר בהם עשה את השמים ואת הארץ, וביום השביעי שבת וינפש. כן האדם ידע וישכיל שימי שנותיו הם שבעים שנה, ושלא יוציאו לריק ולבטלה, כי אם במעשים נבחרים כמעשה בוראם. ושישים שנה

הנרמזים בששת הימים במעשה בראשית, יעמול בעולמו. וביום השביעי, הרומז לעשרה שנים האחרונים מחייו, לא יעסוק בדברים גשמיים אלא בהידבק באלוהיו. וזהו **וביום השביעי שבת**, שביום השביעי בסופו ינוח וישבות בעולם הנשמות.

ומפני זה כשלקח את ישראל לעם סגולתו, עשה להם ביציאתם ממצרים דוגמת מה שיהיה ביצירת הולד, כי הם היו במצרים באופל הגלות וצורתו, כמו שעומד העובר במעי אמו. וכמו שהולד לא יצא לאוויר העולם אם לא יתחדשו ביציאתו כאבים וחבלי יולדה באם המחזקת בו, ככה באו במצרים קודם יציאתם משם מכות רבות וגדולות מאוד.

וכבר כתבו הטבעיים שארבע תקופות השנה הם כנגד חיי האדם:

כי האביב דומה לילדות ולנערות, כל ימי העלייה והגידול.

והקיץ הוא דומה לימי הבחרות והעמידה.

והחורף הוא דומה לימי הזקנה עם השארות הכוח.

והסתיו דומה לימי הישישות והפסד הכוח.

ולכן הייתה היציאה ממצרים בחודש האביב, והיה החודש הוא ראש חודשים, לרמוז על ראשית ימינו ושנותינו, כאלו אז יצאנו לאוויר העולם להבין ולהשכיל. והנה איסור החמץ מורה על הרחקת התאוות החומסות, כי החמץ והשאור הוא יצר הרע, והוא אשר קראו **חז"ל** שאור שבעיסה. ולזה צייתה תורה שלא יקריבו בקרבן כל שאור וכל דבש.

לפי שהיה השאור רמז ליצר הרע, והדבש רמז למתיקות החיים והתענוגים המותרים הנמשכים אחריו, לזה אמר כי כל אוכל חמץ ונכרתה הנפש ההיא. שהיצר הרע משחית ומכרית הנפש ממצבה.

והייתה שביתתו ביום הי"ד, להעיר שי"ד שנים הראשונים משנות האדם אינו בהם בר עונשים לא בבית דין של מעלה ולא בבית דין של מטה, אמנם משם ואילך יקבל עליו עול המצות וישבית היצר הרע. ולהעיר על זה גם כן אמרו במשנה, **אור לי"ד בודקין את החמץ לאור הנר** שהיא הנפש, שנאמר נר אלהים נשמת אדם. ובאותו נר בודקין את החמץ והיצר הרע, להבדילו מהאדם.

והזהירו שלא יהיה האור ההוא כל כך חזק שישרוף את הבית ויחריב את הגוף בהרחקת הדברים הגשמיים בהחלט, וגם לא יהיה אור כל כך חלוש שלא יספיק לגלות סתרי החטאים.

ולהיות החמץ רומז ומעיר ליצר הרע, צווה יתברך להרחיקו מבתינו, כלומר מגופינו, כל שבעת ימי החג. רוצה לומר כל ימי שנותינו שהם שבעים שנה, כי זה המספר מהימים שבעה מורה ומעיר על ימי שנות האדם שהם שבעה עשיריות מהשנים. ולכן היו ימי החופה שבעה, כדי שביום חתונתו וביום שמחת לבו יחשוב כמה סיבובים מאלה יעברו עליו. וכן הייתה שמירת הנידה ומצות המילה גם כן, וטהרת המצורע וטומאת המת ושבעת ימי המילואים לכוהני ה', ושבעת ימי אבלות, שמיטות ויובלות ושאר השביעיות כולם, להזכיר לאדם מספר ימי חלדו, כדי שישתדל ללכת למסעיו בחכמה בתבונה ובדעת.

הנה אם כן איסור החמץ והשאור שבעת הימים הוא להעיר אל ישראל שבימי שנותיהם הנהוגים שהם שבעים שנה ישבותו ויבטלו מהם היצר הרע והתאוות המגונות.

והנה צוה שיהיה יום הראשון מקרא קודש, וכן היום האחרון אסורים במלאכה. לפי שהאדם בילדותו בתחילת בואו לעולם אין לו מעשה ולא מלאכה, וגם בישיבותו וסוף ימיו אין ראוי שיתעסק במלאכה גשמית, כי הוא כבר כמת. אבל בימים ההם יעשה בלבד אשר יאכל לכל נפש, כי הנה לא יאות לנערים בילדותם עמל ומלאכה אחרת, כי אם לחנכם בתורה ובמצות. וכן הזקן בסוף שנותיו לא תיאות לו מלאכה אחרת, אלא להכין לנפשו צדה לדרך ושלמות נפשיי, כי הוא אשר יאכל לכל נפש.

אמנם הימים האמצעיים הם ימי המעשה ומלאכת העולם, יאכל בה כן בשביתת השאור והחמץ התאווני. ואמנם המצה צוה שתהיה בתמימות וטהרה, מבלי יצר הרע ושאור שבעיסה. ולכן הזהירו חכמינו זיכרונם לברכה שישמור האדם המצה משעת הטחינה, שהוא הזמן שבו יתחיל האדם לסבוב ולטחון אחרי עיניו העולם, כי מאז צריך שימור. וגם כן הזהירו על שאור העיסה, שימדוד האדם עיסתו, רוצה לומר הנהגתו בשימושי גופו במידה במשקל ובמשורה.

וצוות תורה שיאכל עם המצה מרור, שהוא רמז אל כבישת היצר והכנעת הכוחות החומריות, כי בזה ירגיש האדם מרירות וצער גשמי והוא ימתק לנפשו.

ואמנם הפסח היה רמז להפסד הגוף והיפרד הנפש ממנו, ולכן היה נאכל על מצות ומרורים. והיה קרבן פסח לה', לפי שכאשר תבוא המות על ההנהגה הטובה ומרירות כבישת היצר, יהיה הפסח קרבן לה', ותהיה שחיטתו אצל מזבח השם ואכילתו במקום קדוש. ולכן הייתה אכילתו בלילה, שרומז לעת המות, ועד חצות שהוא חצי המורכב, שאז ייפסד. כי החצי האחר הנפשי הוא נשאר וקיים. והיה ראשו על כרעיו ועל קרבו דוגמת האדם בעת מותו שהוא עם כל איבריו. ואינו נאכל אלא למנויו, רמז לחברת קרוביו ואוהביו בחייו שמצטערים עליו במותו. ואינו נאכל אלא צלי שיהיה ריחו נודף, כי טוב שם משמן טוב ויום המות מיום היוולדו.

ולפי שהיה הפסח מורה על ההפסד והמות, והיו חיי האדם נכללים בארבעה זמנים, נערות ובחרות זקנה ושיבה, לכן תיקנו הקדושים לשתות אז ארבע כוסות. כי ארבעה המה ישתה האדם בחייו.

הנה התבאר מכל זה שחג המצות ירמוז אל בריאת האדם וחייו ומספר שנותיו וטהרת ונקיות הנהגתו, וכבישת יצרו, וצער גופו, ושלמות נפשו, וסופו המשובח לפני השם. ולכן היה זה חג ה' לדור ודור.

ואמרו הקדושים חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, לפי שמה שיורה וירמוז ענין היציאה והחג בכל חוקותיו ומשפטיו, יכלול לכל אדם בכל דור ודור. ולזה

הייתה יציאת מצרים שורש לכל מועדי ה' ולכל המצות, לפי שהוא לימוד והוראה על כל ימי חלדנו. ולכך צוותה תורה שאחר הפסח נמנה שבעה שבועות, שהם פרקי האדם וגבולי זמנו, כמו שאמר (ויקרא כ"ג ט"ו) **וספרתם לכם ממחרת השבת שבע שבתות תמימות תהיינה**. כי המספר ההוא מורה על ימי חייכם, שיהיו כולם מכוונים להשיג לשלמות הרוחני שיקבלו במתן תורה. וראוי היה הלימוד הזה לישראל ביציאתם ממצרים, כי להיותם שמה עם פורעי מוסר, הדריכם הקדוש ברוך הוא בלימוד והמוסר האמיתי הזה בצאתם, כדי שישתלמו בו ויהיו מוכנים לקבל את התורה בהר סיני. וזהו ענין הרמז הנכבד הזה. ועוד אזכרהו בסדר אמור אל הכהנים.

שמות יב, כא-מב

[ציווי לזקנים להיות דוגמה להקרבת הפסח]

כבר זכרתי בשאלות שיקשה מאוד למה לא זכר משה המצווה הזאת בכל חלקיה, כמו שקבלה מהשם, וזכר ממנה חלקים והשמיט חלקים.

וכתב **הרמב"ן** כדי להתיר זה, שקיצר הכתוב, כי בידוע שיאמר להם משה הכל בפרט. אבל לא נתן הרב טעם למה קצר הכתוב בזה, ולא קצר בזה. והיה ראוי שיאמר הכתוב ויאמר משה את כל דברי ה'. ולמה צווה זה לזקני ישראל בלבד? ומה ענין משכו וקחו לכם.

וכתב הרב שקרא משה לזקנים, והם אספו אליו כל העם, ואז דיבר לכולם. והוא דעת רבי **יאשיהו במכילתא**.

ור' יונתן אמר, שהיה הדיבור ההוא לזקנים בלבד, ושהם ידברו לכל העדה. ויקשה לשניהם שהעיקר חסר מן הספר.

והנראה בישוב כל זה הוא, שהשם יתברך ביום ראש חודש ניסן צווה למשה ולאחרן על חג הפסח, שיעשו במצרים ולדורות, כמו שמפורש בפרשה. ואין ספק שמרע"ה אמר מיד לכל עדת ישראל המצווה היא כמו שצווהו השם, ולא השמיט ממנה דבר. ואין להפלא מאשר לא ספר הכתוב שהגיד משה את המצווה לכל ישראל, כי הנה בכל המצות נאמר וידבר ה' אל משה לאמור דבר אל בני ישראל, ולא יספר הכתוב שמשה הגידה להם, כי בידוע שלא יעבור משה על דבר השם. ואם ה' אלהים דבר מי לא ינבא.

ואמנם הפרשה הזאת משכו וקחו לכם וגו', לא באה להגיד שדיבר משה המצווה אשר צווהו השם, כי כבר שמעו אותה כל העדה מפיו. ולכך לא נאמר בה זה הדבר אשר צווה השם. אבל ראה משה לצוות מעצמו לזקנים, שהם יזרזו במצווה הזאת מהפסח, והם יתחילו ראשונה בלקיחתו ובשחיטתו ובנתינת הדם על המשקוף ועל המזוזות, שהם היו הדברים היותר מסוכנים. ולכך חשש משה אולי יהיה בעיני העם קשה לעשות הדברים

האלה, משום **הן נזבח את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלוננו?** מפני שכבר נתפרסם במצרים שמזל טלה היה שופע עליהם יקר וגדולה באמצעות הכבוד והעילוי שהיו נוהגים במקנה הנקרא בשמו, ושהוא בצלמו ובדמותו. והיו חושבים שהנוגע בשה אחד כנוגע בבבת עינו של מזל טלה, ואחת דתו להמית. ועתה בראותם שהיהודים האומללים ישלחו ידיהם במקנה הנכבד והנעבד, מקבל השפע העליון, ועם בזוי ושסוי כזה ירימו יד בעדר אשר בחרו מצרים להם לאלהים, ובכרעי מיטתו יאסור אותו לעיניהם ואין לאל ידם להוציאו משם, וביום הי"ד ישחטוהו בעוד השמש בצהרים, וישימו את דמו על הדלת ועל המזוזה ואין מושיע - אולי יקנאו המצריים באיש ישראל העושה כן, וקנאים פוגעים בו, ותהיה בזה סכנה רבה.

הנה מפני זה חשש אדוננו משה, אולי המון עם בני ישראל יפחדו מעשות המצווה הזאת. ולכן כדי לתת להם אומץ לב בדבר, צווה לזקנים **משכו וקחו לכם**, רוצה לומר אתם ראשי בני ישראל זקני העם ושטריו, התחילו ראשונה בעשיית המצווה הזאת. ולזה דיבר העצה היעוצה ההיא לזקני ישראל בלבד, כאומר אליכם המצווה הזאת בראשונה הגדולים והנשיאים, אתם בעצמכם, לא על ידי שליח, משכו וקחו לכם. רוצה לומר אם יש לכם צאן, משכו ממנו. ואם לא - קחו במיקח וקנו לכם איש שה לבית אבות שה לבית, בפרסום לכל משפחותיכם, שכל משפחה תעשה כן. וכן אתם ראשונה שחטו הפסח, רוצה לומר ביום הי"ד שצווה השם, ותיקחו אגודת אזוב, שהוא עץ שפל רומז לישראל, וטבלתם בדם והגעתם וגו'. ולכן לא דבר אליהם דבר מהאכילה, ולא מהמצות, ואסור החמץ ושאר פרטי המצווה, לפי שכבר אמרם אליהם. ולא בא עתה אלא לצוות לזקנים וראשי העדה הרודים בעם, שהמה יתחילו לעשות המצווה ההיא, רוצה לומר אותם הדברים המפורסמים שהיה בהם סכנה מפני המצריים.

וזכרם כפי מדרגתם: בסכנה ראשונה לקיחת הפסח, שניה שחיטתו, שהייתה קשה מהלקיחה. שלישית לקיחת הדם בסף ונתינתו על הפתח, שהיה יותר מכעיס ויותר מסוכן. והיה זה כולו כדי שהמון עם ישראל יראו הזקנים עושים כן, וכן יעשו גם הם, כי העם תמיד נמשך במעשיו בדרך הגדולים. והזהירם עוד שעם היותם בוטחים בה' בזה, הנה לא יעצרו כוח בלילה ההוא לצאת מביתם וללכת בתוך העיר, וזה לא תצאו איש מפתח ביתו עד בוקר. רוצה לומר, שלא יצאו מהבתים מפני המצריים, כדי שלא יראו אותם בעת קלקלתם ומות בכוריהם, ויחררו ריב עימהם לאמור אתם המיתם את עמנו. לכן לא יצאו מן הבית עד הבוקר, שיצאו לדרכם כדי שלא ירשיעו המצריים עימהם. וגם צווה כדי שאותו לילה יתעסקו כולו במצות הפסח, ולא יפנו אל דבר אחר, וכפי דעת **חז"ל** (ש"ר פ"ז) שנימולו באותו לילה, תהיה הסיבה כדי שלא יזיקם האויר. כי הנימול בצאתו לאוויר הלילה ביום המילה יסתכן מאוד.

ואמר ועבר ה' לנגוף את מצרים, וראה את הדם. רוצה לומר שבלילה ההוא יאכלו את הפסח, ויראה השם זכותם שקיימו מצוותו, ובשכר זה יינצלו שלא יבוא הנגף בבתיהם.

לפי שלא יאמרו ישראל אם לא יצא מבתינו, מי המונע שלא יבואו המצרים במרת נפשם להורגנו בבתינו. הנה מפני זה אמר: לא יתן המשחית לבוא אל בתיכם לנגוף. שהמשחית הוא עם המצריים, ובזה הבטיחם שיהיו משומרים בלילה ההוא מכל המזיקים, לפי שהקדוש ברוך הוא ימלטם מכל רע, ולא ייתן יכולת אל המצרי המשחית לבוא אל בית הישראלי לנגוף ולהרע.

ולפי שבדברים המסוכנים בגבורות ובמלחמות יהיו נזכרים לכבוד ולתפארת העושים אותם ראשונה, כמו שאמר דוד בכבשו את ירושלים (ד"ה א' י"א ו') כל מכה יבוא בראשונה יהיה לראש ולשר, לכן אמר משה לזקנים: ושמרתם את הדבר הזה לחק לך ולבניך עד עולם. עם שהודיעם בזה שתהיה המצווה הזאת לדורות, ושתמיד מדי שנה בשנה יהיו הזקנים זריזים בקיום המצווה הזאת בעצמם.

והתרו במה שפרשתי בזה השאלות הז' והח' שהעירותי בפרשה.

ויש מהמפרשים שכתבו שצווה ה' לישראל שלא יצאו איש מפתח ביתו עד בוקר, כדי שלא ירך לבבם בראותם הבכורות המתים במגפה, וגם כדי שלא יהיו נפוצים מכאן ומכאן לעת הנסיעה והיציאה ממצרים, אבל שיהיו כולם נמצאים ומזומנים שם באופן שיצאו כולם יחד. ואמר **והיה כי תבואו אל הארץ**, להגיד שהמצווה הזאת אשר זכר שתהיה לדורות, שהפסח איננה נוהגת אלא בהיותם בארץ ישראל, ושם ישמרו את העבודה הזאת מהפסח. כי עם היות שזכרו למעלה ברמזים, באה לבארו בזה בפירוש. ואמר שכאשר ישאלום בניהם שלא ראו מופתי מצרים מה העבודה ההיא, רוצה לומר לאי זה טעם יעשו אותה, יודיעו שהוא זבח פסח לה', בעבור שפסח על בתי בני ישראל וגו'. וזכר הכתוב שעם היות שמשה רבנו צווה זה לזקנים מהסיבה אשר זכרתי, הנה העם כלו שהיו שמה כשצווה זה לזקנים השתחוו לפניו לאמור, אדונינו משה אין צורך שיעשו זה הזקנים לאמץ את לבבנו, כי אנחנו נעבור חלוצים, וכולנו נקיים את המצווה הזאת. והוא אומר ויקוד העם וישתחוו, וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צווה ה' את משה ואת אהרן כן עשו. רצונו לומר, כן עשו הם מעצמם, ולא הוצרכו ללמוד הזקנים, כי כולם היו זריזים מקדימים למצות. ולכן השתחוו לפניו כשנפטר מלפני רבו, והלכו לעשות את המצווה בכל חלקיה, כמו שנצטוו בה משה ואהרן, מבלי מורא ופחד ממצרים.

והותרה בזה השאלה הט'.

וסיפר הכתוב איך היה כל זה בפועל, והוא שבחצי הלילה בעת היכנס השמש במזל טלה בתקופת ניסן בדיוק אמיתי, אחרי אכלם את הפסח וה' הכה כל בכור בארץ מצרים מהגדול שבהם, שהוא בכור פרעה שהיה עתיד לשבת על כיסאו למלוך אחריו, עד בכור השבי, והוא בן השפחה שהיה בבית הבור מסוגר שם בלילה כדרך העבדים. וכן כל בכור בהמה, כי היה הלקות כולל לכל בכור מאי זה מין שיהיה.

וכאשר ראה פרעה פתאומיות המגפה ההיא, פחד שכלה ונחרצה יעשה ה' במצרים, ופחד גם הוא על עצמו שימות שמה. ולכן קם ממיטתו הוא וכל עבדיו, ויקראו למשה ולאהרן ויאמרו אליהם, קומו צאו מתוך עמי, גם אתם גם צאנכם גם בקרכם קחו כאשר דברתם, כי הנה עשה בזה חלוק מהעם למקנה. כי בעם אמר כדברכם, לפי שחשב שכן צווה לו האלהים. אבל המקנה היה דעתו שלא צווה ה' עליו להוליכו, אלא שמשה מעצמו מפני הקנטור אמר כן, ולכן אמר בו כאשר דברתם ולכו, וברכתם גם אותי. רצונו לומר תתפללו בעדי שמה בחגכם ומועדכם.

והראב"ע פירש **כדברכם**, שתלכו דרך שלושת ימים ותשובו מיד, והוא הנכון. ומלבד מאמר פרעה נתחזק עוד יד העם של מצרים על ישראל לשלחם מן הארץ, בחושבם שאם לא ילכו, כולם ימותו. והיה כל כך המהירות ביציאתם, שנשא העם את בצקו טרם יחמץ, ומשארותם אשר בהם יעשו הלחם הוליכו אותן צרורות בשמלותם על שכמם, לפי שלא יכלו להתמהמה במצרים לאפות שם את מצותיהם, מפני שגורשו ממצרים באונס. ועל דרך גירוש הוציאו חוצה, באופן שגם צידה לא עשו להם לדרך.

והגיד הכתוב שעם כל החיפזון ומהירות היציאה, לא שכחו ישראל מצות אלהיהם ולא עברו עליה, כי הם עשו כדבר משה, וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות. ועם כל הרעות אשר קבלו המצריים בעבור ישראל, נתן השם את חן העם בעיני אנשי מצרים וישאלום. ואין ספק שהיה זה מרוב אהבתם וחשקם שיתפללו ישראל לעצור המגפה מעליהם.

וינצלו את מצרים והוא מגזרת ויצל אלהים את מקנה אביכן. **והרלב"ג** פירש, **וישאלום**, שהמצריים היו מתעוררים מעצמם להשאל את ישראל מה שלא שאלו מהם.

וסיפר הכתוב שבבוקר אחרי הלילה ההוא, נסעו בני ישראל מרעמסס המחוז, שהיו יושבים שמה, הכולל לכל ארץ גושן, ובאו אל סוכות, שהיא עיר או מחוז סמוך למצרים, והיו כשש מאות אלף איש הגברים לבד מטף. ולא הוצרך לומר ולבד מנשים, לפי שכבר אמר הגברים. כי לא זכר הכתוב אלא הראויים למלחמה, ונקראו גברים על שם גבורתם. ולכן היו האנשים הנמנים האלה מבן עשרים שנה עד בן חמישים שנה, כי מי שהוא פחות מעשרים הוא בכלל טף, והעובר מחמשים דינו כטף לחולשתו.

וגם ערב רב עלה עימהם, והם ערבוביא ממצריים ואומות אחרות שנתערבו בהם. והם האספסוף אשר בקרבם שלא מבני ישראל המה. ושם בסוכות אפו את הבצק אשר הוציאו ממצרים, ועדיין עשו עוגות מצות, כי לא החמיצו לגודל המהירות שהיה ביציאתם ובהליכתם בדרך עם בואם שמה. וכאשר הגיד הכתוב נסיעתם מרעמסס, וכמה אנשים היו היושבים שם, זכר כמה מהזמן גלו. והוא אמרו, ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה.

והנה נמנו אלה השנים לדעת ימות עולם מעת שנולד אדם הראשון עד שיצאו ישראל ממצרים. כי משם והלאה מנו תאריך אחר חדש ליציאת מצרים, שמשם היו מונים השנים. עד שבא אלסנדרוס מוקדון להלחם עם דריוש מלך פרס, ובא פתח שערי ירושלים, ומאז מנו תאריך אחר לביאתו, והוא הנקרא בדברי חז"ל **מנין שטרות**.

[חשבון 430 שנות הגלות במצרים]

ואמנם בהיות הגזרה ארבע מאות שנה, כמו שנאמר במעמד בין הבתרים, איך נתווספו עליהם שלשים שנה?

יש אומרים שלאברהם נאמר ארבע מאות שנה, ולא חשש הכתוב על יתר הפרט של שלשים שנה, מפני שהחשבון הגדול בולע את המועט. ולכך ביאר הכתוב כאן מספר השנים המדוקדק על פי אמיתתו.

והיותר נכון הוא שהגזרה הייתה ארבע מאות שנה. אמנם מפני שהשחיתו בני ישראל את דרכם ונטמאו בגילולי מצרים, כמו שזכרתי למעלה, נתווסף גלותם עוד בעד פשעם שלשים שנה. כי גם בסיבת עונותיהם הלכו עוד במדבר ארבעים שנה, לפי שהגזרות האלהיות הם כולם על תנאי, ובזכות המקבל יקל השם בעונשו, וברשעתו יכבד ויתוסף עונשו. וכבר כתבתי זה בפרשת בין הבתרים.

אמנם אמרו **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים**, אין ראוי שנאמר שכל אותם ארבע מאות ושלושים שנה ישבו במצרים, אלא שמושב בני ישראל, רצונו לומר במגורתם עם מה שישבו במצרים, הכל היו ארבע מאות ושלושים שנה. וכדי שלא נטעה בהבנת הכתוב באופן אחר, נאמר אחריו ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה, ויהי בעצם היום הזה יצאו. רצונו לומר לא תחשוב שכל הארבע מאות ושלושים שנה מתחילתם ישבו במצרים, אלא שבסופם יצאו משם. הנה אם כן סופם היה במצרים ולא תחילתם במצרים. וכפי דרך **חז"ל** שלושה קצים מצינו בגלות מצרים.

האחד מה שנאמר לאברהם ארבע מאות שנה וזה המספר היה מתחילת גרות זרע אברהם.

והב' ארבע מאות ושלושים שנה, וזה היה מעת שנולד יצחק.

והג' מאתיים ועשר שנה, וזה המספר ישבו במצרים, כמו שנרמז ברדו שמה.

והנה קרא הכתוב לישראל **צבאות ה'** להגיד שהיו חביבים לפניו כצבאות השמים. ומאשר אמר בעצם היום הזה למדנו שביום ט"ו לחודש ממחרת הפסח בבוקר יצאו בני ישראל.

והכתוב שאומר הוציאת ה' אלהיך ממצרים לילה, פירש **הרמב"ן** על דרך **חז"ל** שנתן רשות להם בלילה לצאת.

לדעתי אין פירוש הכתוב שיצאו בלילה, ולא שנתן להם רשות בלילה לצאת. אבל לפי

שאמר שמור את חודש האביב ועשית פסח לה' אלהיך, כי בחודש האביב הוציאך ה' אלהיך, הוצרך לפרש מתי יעשה הפסח ההוא. ועליו אמר **לילה** רצונו לומר, שיעשה הפסח בלילה. וכמו שאפרש במקומו. והוא פירוש נאה ומתיישב מאוד.

ועל זה אמר כאן ליל שמורים הוא לה' להוציאם. להגיד שכמו שהיה הלילה ההוא שמורים לה' ששמר אותם ממגפה וממצרים, והוציאם ביד רמה, ומצרים מקברים מתיהם, כן ראוי שיהיה תמיד הלילה ההוא שמורים לכל בית ישראל, שישמרו אותו לעבוד לפניו במצות הפסח והמצות והחגיגה וקריאת ההלל. וכן פירשו הרמב"ן.

הותה במה שפירשתי בזה השאלה הי'.

שמות יב, מג – יג, טז

ויש לשאול בפסוקים האלה שאלות

השאלה הא'

למה נאמרה הפרשה הזאת **זאת חוקת הפסח** למשה ולאהרן יחד, והיה ראוי שתהיה למשה בלבד, כפרשת קדש לי כל בכור ושאר המצות כולם. והנה מצות החודש נאמרה לאהרן עם משה, בעבור שהיה לו תגמול מה שעשה במצרים עם משה, שלכך זכה לקבל עמו המצווה הראשונה ההיא. אבל אחרי כן, כל המצות נאמרו למשה בלבד, ומה לו לאהרן אם כן במצווה הזאת.

השאלה הב'

למה לא צווה ית' הדינים האלה שזכר בזאת הפרשה למעלה בפרשת החודש על מצות הפסח, שהוא היה המקום הראוי אליו. כל שכן דין בבית אחד יאכל, ודין עצם לא תשברו בו, שהיו דינים עצמיים בפסח מצרים, ולא נזכרו שמה בסיפור המצווה הכוללת, ונזכרו כאן אחר פרשת ויהי בחצי הלילה, ופרשת ויסעו בני ישראל מרעמסס.

השאלה הג'

במה שצווה בחקת הפסח, בבית אחד יאכל, לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה, ועצם לא תשברו בו. כי הנה האכילה בבית אחד כבר נזכרה בפרשת החודש שה לבית אבות שה לבית, ולמה נשנה כאן. ולמה אסר שלא ישברו בו העצמות, כי יותר בזיון וקצף יהיה לנעבד בזה.

השאלה הד'

מה ענין אמרו כל עדת ישראל יעשו אותו, הלא ידענו שכל ישראל חייבים במצות הפסח.

ולמעלה נאמר במצותו דברו אל כל עדת בני ישראל ויקחו להם איש שה לבית אבות, וגו' ומה הוא החידוש אשר חודש בזה בפרשה הזאת.

השאלה ה'

באומרו ויעשו כל בני ישראל כאשר צווה ה' את משה ואת אהרן כן עשו. כי זה כבר נאמר למעלה בסוף פרשת ויקרא משה לכל זקני ישראל שנאמר וילכו ויעשו בני ישראל כאשר צווה ה' את משה ואהרן כן עשו. גם מה עניין אמרו אחר זה ויהי בעצם היום הזה הוציא ה', וכבר נאמר למעלה ויהי מקץ ארבע מאות ושלשים שנה, ויהי בעצם היום הזה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים.

השאלה הו'

במה שצווה יתברך למשה קדש לי כל בכור, ומשה במקום שהיה לו לצוותם על קדוש הבכורות כמו שצווה, אמר אליהם זכור את היום הזה וגו', וצווה אותם על מצות המצה בחודש האביב שבעה ימים. וכבר נצטוו עליהם בפרשת החודש, ולמה לא צווה אותם על הפסח ג"כ, כי אם על המצה.

השאלה הז'

אם הייתה מצות המצה ואיסור החמץ נוהגים בארץ ובחוצה לארץ, למה תלה הכתוב אותה כאן בארץ, באומרו והיה כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ וגו', ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה, שבעת ימים תאכל מצות, כאלו אין מצות המצה אלא בהיותם בארץ בלבד.

השאלה הח'

למה זה באה הזהרת והגדת לבנך, או והיה כי ישאלך בנך, בשתי פרשיות האלה, רוצה לומר בפרשת קדש לי כל בכור ובפרשת והיה כי יביאך, ולא אמר כן בפרשת זאת חקת הפסח. ולמה בשתי הפרשיות הנזכרות נאמר והיו לאות על ירך ולטוטפת בין עיניך, ולא נאמר כזה בפרשת חקת הפסח ולא בפרשת החודש.

והנני מפרש הפסוקים באופן יותרו השאלות האלה כולם

כתבו המפרשים שזאת הפרשה נאמרה ביום י"ד, ויחשבו אם כן שנאמרה לעניין פסח מצרים ולדורות.

ואינו נכון בעיני. אלא שנאמרה ביום ט"ו אחרי שאכלו את הפסח במצרים, ויצאו לדרכם. כי לפי שראה יתברך שעלה עם ישראל ממצרים ערב רב מהמצרים שנתערבו עמהם,

מהם כאוהבים, ומהם שבאו להתגייר, ומהם שבאו להתיישב בתוכם כמו שהיו בארץ גושן, ומהם נשכרים לעבוד עבודתם - לכן הוצרך יתברך לומר למשה ולאהרן, לפי שלשניהם נאמרה מצוות הפסח בפרשת החודש:

זכור תזכרו כי לשנים הבאות בעשותכם את הפסח, לא יאכל כל הערב רב הזה בו, בחושבם שגם הם יאכלו בו כבני ישראל. לא יהיה הדבר כן, כי הנה כל בן נכר לא יאכל בו. ואין פירוש בן נכר שיהיה מעם אחר, שהרי הגר אוכל בפסח אף על פי שהוא מעם אחר, כיון שהוא מאמין בתורת השם. אבל בן נכר הוא שבאמונתו הוא נכר, בין שיהיה נכר או ישראל מומר, אף שיהיה נימול.

וכן תרגם אונקלוס (שמות י"ב מ"ג) כל בן נכר, כל בר ישראל וכו'. והיה זה לפי שלא ניתנה מצות הפסח אלא להקנותנו אמונה שלמה בו ית', ולא אכלו ממנו במצרים אלא המאמינים בו ובלתי מאמינים במזלות ובאלהים אחרים. ולכן אין ראוי שיאכלו לדורות ממנו אלא המאמינים בתורת ה'.

עוד צווה שנית, וכל עבד איש מקנת כסף ומלת אותו אז יאכל בו, רצונו לומר העבד שיהיה מקנת כספו וגופו קנוי, והוא העבד האמיתי. וכן יליד בית שהוא בן האמה, הוא גם כן בכלל מקנת כסף, כי האמה שילדתו הייתה מקנת כסף.

אבל העבדים שאין גופם קנוי, אינם בכלל זה. ועוד יתבאר עניינם אחר זה. ואמר בעבד ההחלטי שגופו קנוי והוא מקנת כספו, ומלת אותו אז יאכל בו. וחלקו חכמים בדין הזה. כי הנה (פסחים צ"ו) ר' יהושע סבר, שחובת מילת העבד היא על אדוניו שימול אותו, ושלכך אמרה תורה **ומלת אותו** כי אתה מחוייב למול אותו, ואז יאכל בו. רצונו לומר, הבעל יאכל בפסח, מגיד שמילה מעכבתו מלאכול בפסח. ור' אליעזר פירש, אז יאכל בו העבד, ושאין מילת העבד מעכבת האדון מלאכול בפסח. והדעת נותנת שצדקו דברי רבי יהושע, כי הנה לאברהם צווה השי"ת שכאשר ימול את עצמו, מיד ימול בני ביתו ומקנת כסף מכל בן נכר אשר לא מזרעו הוא שיהיה בביתו. ונאמר לו המול ימול יליד ביתך ומקנת כסף, והייתה בריתי בבשרכם לברית עולם. ולכן היה משורת הדין שהאיש שיהיה לו עבד שגופו קנוי, ימול אותו, ואז הבעל יאכל בפסח.

אבל אם אינו עושה כן, והוא מעמיד ערלים בביתו בהיות מוטל עליו למול אותם, נראה שאינו שלם עם ה' באמונתו, אחר שהוא מזלזל במצווה העיקרית הזאת. ולכך לא יאכל בפסח, כי אינו משלומי אמוני ישראל.

וגם הדין הזה היה מתייחס לפסח מצרים, לפי שאז היו ישראל עבדים לפרעה ונימולו אז כדי לאכול בפסח, על כן לזיכרון זה בפסח דורות כל עבד איש וגו' ומלת אותו אז יאכל בו.

עוד צווה דין שלישי והוא תושב ושכיר לא יאכל בו. וראוי לדעת במה הכתוב הזה מדבר. כי אם התושב ושכיר הם בני נכר וערלים, כבר נאמר כל בן נכר לא יאכל בו, ונאמר כל ערל לא יאכל בו. ואם הם גרים נימולים, הרי הם כישראל, כמו שאמר והיה כאזרח הארץ.

אבל האמת הוא כדבריהם ז"ל, שהתושב הנזכר כאן, הוא גר תושב שקבל עליו שלא לעבוד עבודת זרה, ובא להתיישב עם ישראל. כי בזולת זה לא היו מניחים אותו לשבת בתוכם, משום לא ישבו בארצך פן יחטיאו אותך לי. ושכיר הוא העבד שאין גופו קנוי, אבל עובד עבודה מה בשכרו.

וביארה תורה בזה, שאע"פ שיהיו התושב והשכיר נימולים, לא יאכלו בפסח כי הם כערביים או גבעונים הנימולים, כמו שכתב רש"י, או כגר שמל ולא טבל, כמו שאמרו בגמרא. כי הנה אף על פי שאינם ערלים, כיון שהם בלתי מאמינים במצווה ובטעמה, ובנותן אותה, אין ראוי שיאכלו בו והם לא נימולו לשם מצווה אלהית. והיום ומחר ילכו לדרכם לארצותם ולגוייהם, ואינם מאמינים באל ובהשגחתו.

אמנם העבד הנקנה, כיון שהוא כסף הבעל ונימול למצות האלהים, ועוד כל ימי הארץ לא יצא חפשי מבית רבו, התירתו התורה לאכול בפסח. לא התושב והשכיר. וגם הדין הזה היה זכר לפסח מצרים, שלא אכלו בו המצריים שהיו מתישבים בארץ גושן עם היהודים בחצריהם.

עוד צווה דין רביעי והוא בבית אחד יאכל, לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה. וגם זה פירושו **חד"ל**, שאין הכוונה שבבית אחד יאכל הפסח כמשמעו, כי הנה כתוב על הבתים אשר יאכלו אותו בהם. אבל פירש בבית אחד, הוא בחבורה אחת. והוא כמו ושמחת אתה וביתך, שרצונו לומר המתקבצים עמך. והעניין שלא יעשו עליו הנמנים שתי חבורות, ויחלקו אותו. וגם זה כבר נרמז בפרשת החודש, באומרו שה לבית, כי בית נאמר על המשפחה. ולכן תמצא שכאשר הגיד משה המצווה הזאת לזקנים, אמר להם במקום איש שה לבית אבות שה לבית, משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם. הרי שהמשפחה היא הבית. ומפני שאמר כאן תושב ושכיר לא יאכל בו, סמך אליו בבית אחד יאכל. כלומר למשפחה אחת יאכל הפסח, ולא יוציאו ממנו מן הבית, רצונו לומר מן המשפחה ההיא החוצה לאיש זר תושב ושכיר מן הנכרים.

וצווה עוד דין חמישי, והוא ועצם לא תשברו. בו וצווה זה בפסח דורות, שלא יזלזלו בו מפני כבוד הקורבן הקדוש. ואמר זה ג"כ כנגד התושב והשכיר, שאולי יזלזלו בקרבן הפסח בדרך גרגרנות וישברו עצמותיו בבזיון.

והנה באה הדין הזה בשם בית, באומרו בבית אחד יאכל, לרמוז לפסח דורות שיעשו בבית הבחירה ולא בשערים, וכמו שנאמר וזבחת פסח לה' אלהיך וגו' במקום אשר יבחר. ולפי שלא נחשוב ממה שאמר בבית אחד יאכל, שהרצון בו על המשפחה, שלא יאכלו בפסח גם מבני ישראל, אלא כל אחד במשפחתו, ולזה הוצרך לומר עוד כל עדת ישראל יעשו אותו, כי כולם כמשפחה אחת יחשבו.

וכן לא נחשוב שהגר צדק עם היותו כישראל לכל המצות, לא יאכל בו כי אינו מהמשפחה, על כן אמר אח"ז וכי יגור אתך גר, והוא הגר צדק שנתגייר וקיבל עליו עול מצוות התורה, המול לו כל זכר. רצונו לומר יעשה כאשר עשיתם במצרים קודם אכילת הפסח, והוא שמלתם את כל אשר לכם, כן הגר המול לו כל זכר אשר בביתו כבנים וכעבדים שקנה בכספו, ואז יקרב לעשותו, והיה כאזרח הארץ. כלומר ככל אחד ממשפחות בית ישראל.

ואמרו עוד כל ערל לא יאכל בו, פירשוהו **חז"ל** על ישראל שמת אחיו מחמת מילה. כי הוא אינו מומר לערלות. ומאשר בא הפסוק הזה בתוך עניני הגר, נראה לי לפרשו עליו שאם היה שום ערל בבית הגר, לא יאכל בו רצונו, לומר הגר בעל הבית, כי כיון שהעמיד ערל בביתו ולא קיים המצווה שנתנה לאברהם אבינו, אין ראוי שיאכל בפסח כשאר בני ישראל. והתנצל הכתוב מהגר שלא יתרעם על זה, כי אין בזה אליו עול יותר מבני ישראל. כי גם הם כמו שפרשתי לדעת רבי יהושע. אם יעמידו בבתיהם עבד ערל, לא יאכלו בפסח. כן העניין בגר. ועל זה אמר תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם. רצונו לומר בענין המצות בכללם, כי אין ראוי לגר לקיים קצתם זולת קצתם, ודיו לגר שיהיה כישראל בענין הזה.

הנה התבאר ממה שביארתי התר השאלה האחת.

והוא שציוה יתברך חוקת הפסח למשה ולאחרן לשניהם יחד, לפי שלשניהם נצטווה מצות הפסח בפרשת החודש. ובא הכתוב עתה להוסיף ולבאר בה דברים. ונאמרו לשניהם לפי ששניהם שמעו עיקר המצווה.

וכן הותרה השאלה הב'

למה לא נאמרו הדינים האלה במצות הפסח בפרשת החודש קודם פרשת ויהי בחצי הלילה ופרשת ויסעו בני ישראל, ונאמרו עתה אחריהן. כי היה זה מפני שנתחדשו הדינים האלה לצורך הערב רב שעלו עם ישראל ממצרים, מהם כעבדים ומהם כתושבים ושכירים ומהם כגרי צדק. ונאמרה הפרשה הזאת ביום ט"ו לענין פסח דורות, לא לפסח מצרים, כי כבר היה נאכל וכבר יצאו משם. האמנם היו כל אלה הדינים מתייחסים ונערכים בזיכרון פסח מצרים.

וכן התבאר התר השאלה הג'

שפסוק בבית אחת יאכל לא תוציא וגו' אינו מותר במקום הזה, כי אין הכוונה בבית אחת הבית כמשמעו, אלא החיבור או המשפחה כמו שפרשתי.

וכן הותרה השאלה הד'

שאמרו כל עדת ישראל יעשו אותו, נאמר כדי להודיע שעם היות שנעשה פסח מצרים למשפחותם ולבתי אבותם, הנה לדורות לא יהיה כן, כי לכל העם בהיתר לעשות הפסח אלה עם אלה. גם אפשר לאמור שבא הכתוב להודיע, שאם היה עבד עברי או שכיר עברי או תושב מאחד מן השבטים שנתישב עם שבט אחד מארצו, לא יוכלל במה שנאמר כאן

תושב ושכיר לא יאכל בו. כי בידוע שהעבד עברי הוא נימול, והוא מעדת ישראל, וכל עדת ישראל יעשו אותו.

וכן הותרה השאלה הה'.

שאמרו ויעשו בני ישראל כאשר צווה ה' את משה, בא להגיד שכל בני ישראל באין מערער קבלו על עצמם הדינים האלה לעשותם לדורותיהם, כמו שקבלו מצות הפסח במצרים. ואפשר לפרש ויעשו בני ישראל כאשר צווה ה' וגו', בא להודיע שעם היות שעתה צווה יתברך על הדינים האלה, הנה בפסח מצרים כבר עשו ישראל מעצמם כל הדברים האלה, אם במילתם ומילת עבדיהם ושלא אכל באותו פסח בן נכר ולא תושב ושכיר מן האומות.

ואמנם אמרו אחר זה ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל ממצרים, כתב הרלב"ג שהוא דבק עם מה שאחריו, שביום שהוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם, בו ביום אמר למשה מצוות קדש לי כל בכור, ובו ביום אמר משה לישראל כל הדברים הנזכרים אחריו עד ויהי בשלח פרעה.

ויותר נכון לפרש, שבא הכתוב הזה להודיע מתי נאמרה פרשת זאת חקת הפסח, אם היה ביום י"ד קודם היציאה ממצרים או אחריה, ואחר זה אמר ויהי, רוצה לומר ויהי האמירה הזאת הנזכרת בעצם היום הזה כשהוציא ה' את בני ישראל ממצרים על צבאותם, שהיה ביום ט"ו לחודש הראשון. אז כשיצאו, ויצא הערב רב עמהם, נאמרה זאת הפרשה, כי הסכים הקדוש ב"ה עם מעשיהם אשר עשו במצות הפסח, וצווה אותם שכן יעשו בפסח דורות.

שמות פרק יג, א-טז

אחרי אשר צווה ית' על אכילת המצה ואיסור החמץ, וכן על קרבן הפסח לדורות לזיכרון גאולת מצרים והשפטים שעשה באלהיהם. צווה עוד למשה שיקדש לו את כל בכורות ישראל שכולם יהיו קדש לה', אם הבהמה טהורה להקריב אותה על המזבח, ואם הטמאה לעבודת הבית, ואם נפש אדם לכהן ולשרת את אלהיו.

וביאר מי הוא אשר ייקרא בכור, האם הוא הגדול שבבית, או הבן הראשון הנולד לאדם מהטפה הראשון מהאב, או אם הבכור הוא בערך האם היוצא ראשונה מבטן האשה. וביאר שהבכור הוא בלבד בערך האם, שיהיה פטר כל רחם. שמפני שהאישה קודם שתלד כאלו רחמה סגור, וקרא הלידה הראשונה ממנה פתיחת רחם, ופטר הוא מלשון (משלי י"ז י"ד) פוטר מים ראשית מדון. והיה הבכור מתייחס לאם ולא לאב, לפי שיש ספק בבכור האב אם הוא מהטפה ראשונה אם לא. מה שאין כן בבכור האם, שהוא יודע שזה יצא ראשונה. גם מפני שהאם תרחם יותר על הולד מהאב, וכמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ט) התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה.

והנה לקח השי"ת הבכורות מבני ישראל, לפי שהוא ברחמיו וכרוב חסדיו הציל מהמגפה

את בכורות ישראל ביום הכותו כל בכור בארץ מצרים, כי ראוי היה שגם הם ימותו כמו שביארתי למעלה. ולזה אמר לי הוא. וידמה שלא היו אז לישראל מהבהמות הטמאות אלא החמורים, כי לא היו מגדלים סוסים, לפי שבמצרים לא ירכבו על הסוסים אלא השרים הגדולים. ומפני זה לא זכר כאן מהבהמות הטמאות אלא החמור.

והזכור אמרו שהיה זה לפי שהמצרים נמשלו לחמורים, שנאמר אשר בשר חמורים בשרם. ועוד, שאין לך כל אחד ואחד מישראל שלא הביא עמו תשעים חמורים טעונים כסף וזהב ושמלות. ולכך באה במצווה שנפדה פטר חמור, ולא שאר הבהמות הטמאות.

ואין ענין קדש לי שיקדישם מיד, ותנהג המצווה הזאת במדבר, כי משה ע"ה ביאר שהיא תלויה בארץ בפרשת והיה כי יביאך. אלא שיודיע לישראל עתה מצות קדש לי כל בכור. והנה משה רבנו חשש שמה יחשבו ישראל שהקדוש ב"ה בחר לזכרון גלות מצרים וגאולתו ענין הבכורות, ושמפני זה ייבטל ענין הפסח והמצה, ואיסור החמץ, כי היה די בזכרון אחד לנס אחד. וכיון שעתה היה הקדוש ב"ה מצווה קדש לי כל בכור, כי בזה יהיה הזכרון ולא במצווה אחרת. הנה מפני זה אמר משה אל העם, כשרצה לצוותם על קידוש הבכורות, שיזכרו לקיים מצות המצה ואיסור החמץ, ועל הפסח, שיחברו אותם המצות שכבר נצטוו בהם למצות קידוש הבכורות, כדי שידעו ויבינו ששלושה זיכרונות יהיו להם: **האחד** אכילת המצה ואיסור החמץ, זיכרון ליציאת מצרים, שהייתה כ"כ בחפזן שלא הספיק בצקם להחמיץ.

והזכרון הב' הוא קרבן הפסח בלילה הראשון, זיכרון לשפטים שבלילה הוא עשה בביטול כוח מזל טלה, שהיה מזל המצריים ומשפיע בהם.

והזכרון הג' הוא קידוש הבכורים לגבוה, זכר למכת בכורות מצרים, והצלת בכורי ישראל מהמגפה.

הנה להודיע ששלושת המצות היו הכרחיות בזיכרונות האלה נזכרו כאן שלשתם.

והותרה בזה השאלה הו'.

וזה שאמר **ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים מבית עבדים.** וזכור כי בחוזק יד, כלומר בחוזק המכות שנקראו יד השם, ובפרט במכת בכורות שעליה אמר ושלחתי את ידי, שבכוחה יצאו מבית עבדים שהיא ארץ מצרים, יען היו שמה סגורים תכלית ההסגר כמו שיהיה מסגר הבור אשר יאסרו שם העבדים בעבור שלא יברחו. ולכן קראה התורה במקום אחר כור הברזל.

ואמר הוציא ה' אתכם מזה, לפי שהיה זה הדיבור מיום היציאה, ועדיין היו בגבול מצרים. ולכן לא יאכל חמץ כי אם מצה, שהיא זכר ליציאה, כמו שאבאר מיד. ולפי שאמר זכור את היום הזה, נתן בו סמנים כדי שלא ישכח מפי זרעם. והוא אמרו היום אתם יוצאים בחודש האביב, שהוא בכניסת השמש במזל טלה. ונקרא אביב שאז התבואה עומדת באיביה.

ולפי שבישול התבואות תלוי בתנועת השמש, וכמו שאמר (דברים ל"ג י"ד) וממגד תבואות שמש.

ויש אומרים שקרא הכתוב לחודש ניסן חודש האביב, לפי שהיה ראשון לחודשי השנה ואב לכולם. וכאלו אביב הוא שתי תיבות, אב י"ב. רצונו לומר אב לי"ב חודשי השנה. או הוא רמז למזל טלה, שהוא אב וראשון למזלות האפודה.

[הזיכרון הראשון]

ואחרי שזכר המועד אשר בו יהיה החג, זכר **הזיכרון הראשון**, והוא אמרו והיה כי יביאך וגו' ועבדת את העבודה הזאת. והעבודה שזכר היא קרבן הפסח, כי אותו קרא עבודה. וכמו שנאמר למעלה, **והיה כי יאמרו אליכם בניכם מה העבודה הזאת.**

[הזיכרון השני]

ואמנם אמרו אחריו שבעת ימים תאכל מצות, אינו העבודה שזכר, אבל הוא **הזיכרון השני**, שיעשה מאכילת המצה ואסור החמץ. ואין הכוונה שבעת ימים יאכל מצות בחיוב, כי אין אכילת המצה חובה אלא הלילה הראשון. אבל ענינו כמו שפרשתי, שאם ירצה לאכול לחם בימים ההם, יהיה לחם מצה ולא חמץ.

והותרה בזה השאלה הז'.

ואמר ביום השביעי חג לה', להגיד שיעשה ביום האחרון מהחג משתה ושמחה. ובזה בישרם שאז תהיה תשועתם שלמה, כי אז יטבעו המצריים בים סוף לעיניהם. ולכן לדורות יעשו בו שלמי חגיגה.

וכתב **הרמב"ן**, שטעם וביום השביעי חג לה', שיביאו חגיהם ביום השביעי ולא יאחרו אותם עוד, שאין להם תשלומין אחר כן. אבל היום הראשון יש לו תשלומין כל שבעה לענין החג. ושניהם שווים לענין מקרא קודש.

ואמנם מה שחזר לומר **מצות יאכל את שבעת הימים, ולא יראה לך חמץ**, הוא לבאר שאין מה שאמר שבעת ימים תאכל מצות חובה, כי אין אכילת המצה חובה כי אם בלילה הראשון, כמו שפרשתי. ושאר הימים הוא רשות. ולזה אמר מצות יאכל, שהוא לשון נאמר על הרשות. והחובה כולה בימים ההם היא באסור החמץ.

ואם יאמרו איך הייתה אכילת המצה ואסור החמץ זיכרון לגאולת וליציאת מצרים, השיבם שהיה הזיכרון בשני דברים:

האחת, שבבוא החג יגידו לבניהם **בעבור זה עשה השם** וגומר, רצונו לומר בעבור זה שעשה ה' לנו כשיצאנו ממצרים, נעשו כל הדברים האלה, ובזה תמשך ותתפשט הקבלה מדור אל דור, ולא תשכח גאולת מצרים מפי זרעם עד עולם. וכבר צוו החכמים על ההגדה הזאת שתהא בליל ט"ו בזמן אכילת הפסח.

ואפשר לפרש בעבור זה עשה ה' לי בצאתי שבעבור שיגיד כל זה עשה ה' הנסים והנפלאות שעשה ביציאת מצרים. וכמו שאמר למען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים וגו'.

וכתב הרמב"ן פירוש בעבור זה, שחוזר אל העבודה שזכר: בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים, אנכי עובד את העבודה הזאת.

וחז"ל דרשו בעבור זה, על המצה ומרור המונחים לפניו.

והשני הוא והיה לאות על ידך ולזיכרון בין עיניך. רצונו לומר, שישימו פרשה קדש לי כל בכור בתפילין של יד, וגם כן בשל ראש, כי בזה נזכר תמיד יציאת מצרים שהייתה ביד חזקה ומשפט אלהי, ותהיה מפני זה תורת ה' אשר צונו בפרשה הזאת שגורה בפיו, ונזכור יציאת מצרים שהיו בה מהנפלאות מה שיביאונו להאמין בהשגחת ה' ויכולתו.

ותוספת הה"א במלת ידכה, כבר אמרו שרומז אל חמשה בתים שבתפילין, והם ד' בתים של ראש ובית אחת של יד. והתפילין של יד נקראו בכתוב אות, שנאמר והיו לאות על ידך והתפילין של ראש נקראים זיכרון שנאמר ולזיכרון בין עיניך.

והנה האות הוא סיבת הזיכרון וקודם אליו, ועל כן אמרו חז"ל (מנחות ל"ו) כשהוא מניח מניח של יד ראשונה, ואחר כך של ראש, שנאמר והיה לאות על ידכה. הקדים תחילה תפילין של יד, ואחר כך ולטוטפות בין עיניך. וכשהוא חולץ תפילין, חולץ של ראש תחילה ואחר כך חולץ של יד, לפי שאם יחלוץ תפילין של יד תחילה, כמו שהניחם תחילה, איך יישארו תפילין של ראש שהם הזיכרון, ואין זיכרון מבלי אות. ומפני כן ראוי שיהיו תפילין של יד ראשון ואחרון, כי כן האות הוא קודם לזיכרון ואחריו. ואין הזיכרון סיבת האות.

וארבעת הפרשיות הם קדש לי כל בכור, והיה כי יביאך, שמע, והיה אם שמוע. לפי שבאלה כולם נאמר שיקשרם על היד ובין העיניים. והייתה פרשת שמע לקבל עול מלכות אל אחד, ופרשת והיה אם שמוע לקבל עול מצות, ושתי פרשיות האחרות לזיכרון יציאת מצרים, שכל זה יהיה נגד עיניהם ובין ידיהם תמיד. ולזה הונחו שמה.

האמנם לא צוו להניח תפילין של יד על יד עצמה, ושל ראש בין העיניים כמשמעות הכתוב, לפי שאילו היו על היד היו מונעים פעולות היד. עד שמפני זה צוו להניחם ביד השמאלית, ולא בימנית, לפי שבימנית יוכל להניחם על היד השמאלית, אבל בשמאלית לא תוכל להניחם על הימנית. וכן אלו היו מניחים התפילין בין שתי העיניים יהיו כסגורין בין עיניו. לכן הונחו תפילין של יד על גובה היד, והוא בפרק האמצעי בין הכתף לזרוע, ותפילין של ראש הונחו בראש, במקום שהוא מכוון כנגד בין העיניים, מקום שמוחו של נער דופק.

וכבר יורה שזאת הייתה כוונת הכתוב, ממה שאמר והיה לך לאות, מגיד שתהיה הנחתם במקום שיהא אות לנו ולא לאחרים, וכמו שביארו זה במכילתא.

וכמה מהחכמה החכימה התורה האלהית בהנחת התפילין במקומות האלה, לפי שהתפילין של יד הם קרובים אל הלב, ולזה היו בזרוע השמאלי שהוא יותר קרוב אל הלב באמת. ותפילין של ראש הונחו סמוכים למוח, כדי שנשים לבבנו ומחשבותינו בפינות הנשרשות בפרשיות האלה.

וצריך לדעת כי תפילין של יד ושל ראש הן שתי מצות, ושתיהן מעניין אחד. והראיה שהן שתי מצות היא, שאינן מעכבות זו את זו, כלולב ומיניו עם האתרוג.

וכן אמרו **חז"ל** תפילין של ראש אינה מעכבת של יד, ושל יד אינן מעכבת של ראש. ולפי ששתיהן רומזות על עניין אחד, אמרו ז"ל, כשהוא מניח שתיהן ביחד, שאין לשוח ביניהם. והוא אמרם, שח בין תפילה לתפילה, עבירה היא בידו, וחוזרים עליה מעורכי המלחמה.

וזכר הכתוב, שכאשר תעשה עדת בני ישראל כל זה, תשמור החוקה הזאת מימים ימימה. והוא מדי שנה בשנה, כי הנה השנה תקרא ימימה, לפי שהיא כיום ארוך. ובמה שצווה אותם שישמרו את החוקה הזאת למועדה, רמז לעיבור השנה: לא יעשו פסח רק בחודש האביב.

[הזיכרון השלישי]

ואחרי שזכר משה רבנו הזיכרון הראשון שהוא בעבודת הפסח, והזיכרון השני מהמצות ואסור החמץ, זכר **הזיכרון השלישי** מקידוש הבכורות. ולפי שהוא היה תלוי בארץ כמו קרבן הפסח, לכן אמר והיה כי יביאך ה' אלהיך, והעברת כל פטר רחם לה'. רוצה לומר תפרישו ותעבירו מן העדר כל פטר רחם בהולדו, שיהיה לה'. ואמר זה על בכור הבהמה הטהורה, שיתקרב על גבי המזבח. ולפי שבחוצה לארץ אין מקריבים קורבנות, תלה הכתוב זה בארץ.

אמנם אמרו עוד וכל פטר חמור וכל בכור אדם, קבלו **חז"ל** שהוא נוהג גם בחוצה לארץ, כי הוא מהדברים הנפדים. ולזה לא זכר בכור אדם בראשונה אלא באחרונה, עם בכור החמור, לפי ששניהם פדויים והם נוהגים גם בחוצה לארץ.

וזכר ראשונה אותם שהיו תלויים בארץ, לפי שיש בהם קדושת הגוף. והדברים הפדויים אין בהם קדושת הגוף, אבל הם ממון הכהן. וצוותה התורה שהחמור, לפי שאינו ראוי לאכול ממנו, יפדה אותו בשה. כי השה בעל חי יאות לכהן לאכול. ואם לא יפדה אותו, אמר **וערפתו**, רוצה לומר שיהרגו בהכותו אותו מצד ערפו בקופיץ או במה שידמה לו. והנה צווה בזה כדי שבעל החמור יפדה אותו, בעבור שלא יצטרך לעשות לו זה הפועל הזר.

חז"ל אמרו שהיה זה לרמז למצרים סובלי המכות והנגעים, עם סכל ואין לב. וישראל נמשלו לשה פזורה. ולזה צווה שפטר חמור תפדה בשה, ואם לא יפדה וערפתו, רמז למכת בכורות שמתו וניצולו ישראל.

וענין הפדיון שיפדה אדם מיד הכהן את בכורו, כאלו קנאו מידו. וכבר ביארה תורה כמה יהיו דמי הפדיון, חמשת סלעים של כסף, או דבר שייקחהו הכהן במקומם, כמו שיתבאר בפרשה קרח.

ולפי שלא ישכח טעם המצווה הזאת וענינה, אמר **והיה כי ישאלך בנך לאמור מה זאת**, רוצה לומר, מה הסיבה עריפת החמור והקרבת השה לכהן. תהיה התשובה אליו שבחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים, שהיא הייתה לנו בית עבדים, וראשם פרעה הקשה לשולחנו, כי לא האמין בהשגחת ה' וגמולו. ויהרוג ה' את כל בכור מצרים מאדם ועד בהמה, על כן אני זובח לה' כל פטר רחם הזכרים. ולא די הבעלי חיים, אבל גם בכור בני אפדה, כאלו הוא מחויב להקריבו לגבוה.

וגם לתכלית זיכרון זה תשים הפרשה הזאת לאות על ידכה ולטוטפת בין עיניך. ואמרו **חז"ל (רש"י שמות י"ג)** שה"א ידכה תרמוז אל היד הכהה, שהיא כנגד הלב. ולטוטפות בין עיניך, **וטטפת כתב הרמב"ן** שאין לו משפחה ידועה בכתוב. **יש אומרים** שהוא שם מצריים שנקרא המוח כן.

וכבר אמרו **חז"ל (שבת נ"ח)** שקשר תפילין ורצועותיהן ועיבודיהם לשמה, ונכרכין בשערן. וכל שאר תנאי התפילין הנכתבים במסכת סופרים, הם כולם הלכה למשה מסיני. והנה זכרה התורה תפילין של יד קודם תפילין של ראש, לפי שהאות של היד הוא מכוון כנגד כי בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים. ועוד, שתפילין של יד הם כנגד הלב, ושל ראש הם כנגד המוח. והנה הלב יותר נכבד מהמוח. והתחלה לו. גם לפי שדרך בני אדם הוא להניח אות לדבר שירצו לזכרו בידו ואצבעו או בראשו על המצנפת. ולכך דיברה תורה כלשון בני אדם בזה.

והותרה ממה שביארתי השאלה הח'.

הנה אמר לימוד הבנים בכל אחד משלושת הזיכרונות האלה. כי במצות הפסח נאמר בפרשת משכו, **והיה כי יאמרו אליכם בניכם** מה העבודה וגומר. ולכן לא נזכר באותו חוקת הפסח.

ובענין המצה אמר בפרשת קדש לי כל בכור **והגדת לבנך**.

ובענין הבכורות נאמר כאן **והיה כי ישאלך בנך מחר** וגומר.

הרי שבכל שלושת הזיכרונות שנתן הקדוש ברוך הוא על עניני מצרים, ציווה על הלימוד לבנים, כדי להמשיך הקבלה מיציאת מצרים ונפלאותיה, אשר הם משרישים בלבבנו אמונת הידיעה וההשגחה האלהית, גמולו ועונשו ויכולתו הבלתי-בעל-תכלית. וכן נאמר בשתי הפרשיות האלה **והיה לאות**, לפי שבשתיהן תוכלל הזכירה כולה מיציאת מצרים.

וזהו מה שראיתי לבארו בסדר הזה.